

de

HUMANIST

ONAFHANKELIJK OPINIETIJDSCRIFT Nr 2 | 2007 € 5,50

ONAFHANKELIJK OPINIETIJDSCRIFT Nr 2 | 2007 € 5,50

De kunst van het GELUK

8 710966 031544

01 >

De kunst van het geluk

Vraag aan niet-gelovige mensen wat hun doel in het leven is en zij zullen antwoorden: 'gelukkig zijn'. Gelovigen streven geluk hooguit secundair na, want het dienen van hun God is prioriteit en *daardoor* maken ze kans op het bereiken van geluk. Is het niet op aarde, dan toch zeker in het hiernamaals. Maar voor beide groepen geldt, dat de vraag wat geluk precies is, en hoe je dan wel gelukkig kunt worden, veelal onbeantwoord blijft. Sommigen vereenzelvigen geluk met welvaart en rijkdom, anderen met stilte en natuur, weer anderen met gezondheid en zorgeloosheid. Ieder mens geeft een verschillende invulling aan het begrip geluk. En dat hoeft niet te verwonderen, want meer dan concrete gevoelens als pijn, honger, verdriet en vreugde is geluk een veelzijdig concept dat strikt persoonlijk is en zowel psychische als fysieke aspecten kent. Gelukkig zijn is een momentopname in het leven, een gevoel dat ruimte en tijd overstijgt, een bijzonder intense ervaring die men niet altijd kan delen met anderen, tenzij

die ander juist de oorzaak van dat geluksgevoel is.

Deze jubileumeditie van *de Humanist* heeft *De kunst van het geluk* als hoofdthema. Geluk als levenskunst is een duidelijke constante in het werk van veel humanisten. Daarbij is het *paideia* van de Griekse filosofen altijd centraal gebleven: de mens kan pas geluk bereiken in ontwikkeling, in ontplooiing van zijn potentieel en in voortdurende vorming. Het Romeinse humanisme voegde daar vooral de ontwikkeling van alle menselijke mogelijkheden aan toe. Van *vita contemplativa* naar *vita activa*. Het universalisme, en het geloof in universele ethische normen is sindsdien voor velen een houvast in hun streven naar een gelukkiger wereld. Ook het christendom, met zijn selectieve receptie van hellenistische waarden heeft het gelijkheidsdenken bevorderd, al zijn er in de kerkgeschiedenis helaas vele voorbeelden van het tegendeel zichtbaar geworden. Eén daarvan, de houding ten

aanzien van de joodse medemens, is daar een allertreurigst voorbeeld van. Toch noemt Alain Finkielkraut de bijbel zelfs één van de twee bronnen voor het westerse universalistische denken. Maar de vertaling van een algemeen *recht op geluk* is in politieke geschriften van de nieuwe tijd schaars gebleven. Maakte de *pursuit of happiness* nog deel uit van de vroege Amerikaanse *Declaration of Independence*, in de door vele naties geratificeerde Europese Grondwet wordt er niet eens meer aan gerefereerd. Wellicht dat hier toch een schone taak is weggelegd voor wie zich anno 2007 nog humanist wil noemen. Zoals Jeroen Vanheste in zijn recente *Humanisme in het Avondland* ons herinnert: juist gedachten over levensvreugde en levenskunst zijn ver te zoeken in het christelijke humanisme, terwijl belangrijke klassieke filosofen er veel eerder een dagtaak van maakten. Zie daar de achtergrond van dit opwekkende onderwerp voor deze *Humanist*, die precies zestig jaar na het eerste bulletin van het *Humanistisch Verbond* verschijnt.

DE MOOISTE STUDIE IS DE MENS

HUMANIST 60 JAAR: GEFELICITEERD!

Humanistiek: Een nieuwe menswetenschap

Op de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht kun je de bacheloropleiding en de masteropleiding Humanistiek volgen. De opleidingen duren ieder drie jaar en zijn voltijds. De studies combineren disciplines als filosofie, maatschappij-, gedrags-, religie- en cultuurwetenschappen en putten uit humanistische bronnen. Je wordt getraind in het doen van onderzoek en er is ruime aandacht voor je persoonlijke en professionele ontwikkeling. In de bacheloropleiding krijg je een brede academische vorming. De masteropleiding leidt je verder op tot begeleider, adviseur, beleidsmedewerker, opleider of onderzoeker op het gebied van zingeving en humanisering. Wil je de masteropleiding Humanistiek volgen en heb je een ander bachelordiploma of een WO- of HBO-diploma? Dat kan, je moet dan wel eerst de minor Humanistiek aan de UvH doen.

De UvH biedt ook een uniek PhD/DBA programma: Humanization of Organization.

www.uvh.nl

de HUMANIST
Onafhankelijk opinietijdschrift
Verschijnt 4x per jaar
60e jaargang

Postbus 257, 1000 AG Amsterdam
Nieuwe Keizersgracht 45
Tel. (020) 330 72 00

Hoofredactie
Boudewijn Chorus
(redactie@humanist.nl)

Medewerkers aan dit nummer
Hans Becker, Mohammed Benzakour,
Freek Boon, Alice Broeksma, André de
Bruin, Anna Dasovic, Judith Dekker,
Ad van Dun, Esther Gerritsen, Louise
Groenman, Stan van Houcke, Marc
van der Kort, Erik Kottier, Josephine
Krikke, Patrick van de Luijtgaarden, Bas
Pennings (cartoon), Max Pam, Heleen
Pott, Peter van Rietschoten, Carla Rus,
Rozemarijn Schalkx, Dimitri Tokmetzis,
Dirk Verhofstadt, Lodewijk de Waal,
Leendert van der Waal, Esther de Wit,
Rein Zunderdorp

Correspondenten
Immy Beijer (Humanistische Geestelijke
Verzorging in de Krijgsmacht), Marieke
van den Berg, (Humanistisch Overleg
Mensenrechten), Jeannine Corneille
(Humanistisch Vormings Onderwijs),
Roeland Ensie (Humanistisch Verbond),
Kathelijn Fenger (Hivos), Judith van der
Goes (Universiteit voor Humanistiek),
Marco Oostdijk (Humanistische Alliantie),
Rudy Schreijnders (Humanitas)

Uitgever
Paul Roosenstein/Uitgeverij SWP
Vormgeving Merel van Dam,
Plots grafische vormgeving
Druk Geers Offset, Oostakker (B)
Administratie Marga Ineke

Abonnementsprijzen
Per jaar € 29,75. Leden Humanistisch
Verbond en Humanitas € 24,75.
Studenten € 24,00.
Collectief vanaf 10 exemplaren € 26,00.
Jaarabonnement instellingen € 34,50.
Toeslag buiten Nederland € 11,50.
Los nummer € 5,50.

Aanmelden abonnement
SWP, Postbus 257,
1000 AG Amsterdam
Fax (020) 330 80 40, admi@swpbook.com

Distributie losse nummers
Betapress BV, Burg. Krollaan 14, 5126 PT
Gilze. Telefoon 0161-45 74 57. Fax 0161-
45 35 81. Verspreiding in o.m. AKO- en
BRUNA-verkooppunten.

Advertenties
All-Round, Lorentzkade 344, 2014 CJ
Haarlem. Telefoon: (023) 524 53 36. Fax:
(023) 524 80 43. E-mail: amedia@xs4all.nl

Versijningsdata
De Humanist verschijnt eens per kwartaal.
De volgende versijningsdata in 2007
zijn: 21 september en 14 december

Foto omslag
Patrick van de Luijtgaarden

© 2007-2008 Uitgeverij SWP, Amsterdam.
Alle rechten voorbehouden. Algemene
voorwaarden: zie www.swpbook.com.
ISSN 0025-9489

Nederlands
uitgeversverbond
groep publiekstijdschriften

INHOUD

DOSSIER: DE KUNST VAN HET GELUK (P.4-31)

Nr. 2 | 2007

DOSSIER GELUK

- 4 Maakt humanisme gelukkig? (Rein Zunderdorp)
- 7 De boer op met levensgeluk (Hans Becker)
- 10 Wat is geluk? (Lodewijk de Waal)
- 12 Kleine geschiedenis van het geluk (Dirk Verhofstadt)
- 15 Geluk, bij ongeluk (Gabriël Anthonio)
- 16 Gelukkig worden? Ongeluk verdringen! (Sonja Visser)
- 17 Het kriebelt (Ton Korver)
- 23 Het geluk van Sisufus (Heleen Pott)
- 28 Veters strikken (Louise Groenman)
- 30 De gelukzalige verveling (Meike Oosterwijk)

INTERVIEW

- 19 Tv-programmamaker Rik Felderhof: 'Creëren is geluk maken' (Peter van Rietschoten)
- 25 Immigranten Amina en Salima: 'Hier ligt onze toekomst en geluk' (Carla Rus)

ANALYSE

- 34 Arts/epidemioloog Pieter Bol over bedreigende virussen (Stan van Houcke)

DOCUMENTATIE

- 40 Antisemitisme als katholiek dilemma (André de Bruin)

REPORTAGE

- 46 Nederlandse alevieten kampen met hun identiteit (Dimitri Tokmetzis)

OPINIE

- 2 Boudewijn Chorus De kunst van het geluk
- 33 Max Pam Celebrity Diplomacy
- 39 Esther Gerritsen Soortgenoot
- 15 Mohammed Benzakour Burgers aller landen, vecht met uw handen!
- 31 Rozemarijn Schalkx Conservatief gepruttel

RUBRIEKEN

- 52 De DoorDenker
- 53 Zoom
- 57 Vers van de pers
- 61 Cartoon

Maakt humanisme

Kan een levensbeschouwing zonder hemel, zonder een almachtige, goede en rechtvaardige god, zonder bovenmenselijke aanwijzingen van goed en kwaad, wel bijdragen aan het menselijk geluk? Wat is geluk en wat biedt het humanisme ter zake?

Het humanisme lijkt een harde boodschap te hebben. De mens is autonoom en dus verantwoordelijk voor eigen keuzen en daden, voor het eigen succes en falen, kan niet vertrouwen op hemelse openbaringen, maar moet het hebben van zijn verstand en heeft slechts één, eindig, leven. Kan het humanisme mensen dus wel gelukkig maken, of is het calvinistischer dan Calvin?

Aristoteles schreef het al en recente geluksonderzoekers bevestigen het: geluk wordt bevorderd door een goede gezondheid, goede persoonlijke relaties en succes bij het nastreven van je eigen doelen in het leven. Wat heeft het humanisme te bieden in vergelijking met orthodoxe godsdienstige levensbeschouwingen? De vrijzinnige gehumaniseerde stromingen laat ik buiten beschouwing, met hen hebben we weinig dispuut.

GEZONDHEID ALS BASIS

Gezondheid is afhankelijk van de combinatie van genetische aanleg, het eigen gedrag, de kwaliteit van de omgeving en het toeval. Humanisten noemen de uitkomsten van deze combinatie niet 'de wil van god'. Zij proberen door wetenschappelijk onderzoek, daarop gebaseerde interventies, nadruk op eigen verantwoordelijkheid voor eigen ge-

drag, op de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor de leefomgeving en tot op zekere hoogte het accepteren van het toeval, de gezondheid en daarmee een voorwaarde voor geluk positief te beïnvloeden. Medische wetenschap boven bijgeloof en kwakzalverij, individueel ongezond gedrag aanpassen, collectief leefomgeving (milieu, minimum aan welvaart, veiligheid) aanpakken en als ondanks die voorzorgen ziekte en dood toeslaan jezelf en elkaar niet kwelen met de 'waarom ik?'-vraag. Niet Gods straf maar het toeval bepaalde je lot, het is al erg genoeg, maak het niet nog ingewikkelder.

'RELATIES BEPALEN VOOR EEN GROOT DEEL HET GELUKSGEVOEL'

De centrale godsdienstige obsessie met de dood zit op een paradoxale manier menselijk geluk vaak in de weg. Het in veel godsdiensten niet aanvaarden van de dood als het definitieve einde van het leven wordt vaak gezien als troostrijk. Na de dood komt men immers in een

hemel waar alles goed is. Bovendien wordt daarmee het ondergane leed op aarde ruim gecompenseerd. Postuum wordt alle onrecht vergoed. Nu zou het rechtsgevoel van veel gelovigen natuurlijk worden aangetast wanneer notoire zondaren ook van dit generiek pardon zouden profiteren, zodat de hel als logische tegenhanger van de hemel is ingericht.

In een wereld vol onrecht en ongeluk, waarin slechts weinigen de macht hebben zelf aan hun lot iets te doen is een dergelijk geloof natuurlijk heel functioneel. Zowel voor de machthebbers als ook wel voor de eenvoudige mensen die daaruit ongetwijfeld troost hebben geput. De keerzijde is ook bekend. Door de menselijke ziel onsterfelijk te verklaren wordt de mens en zijn ziel eigenlijk gegijzeld door de hoge onbekende macht die hem beheerst en kan maken en breken. Tegenover de gelukbevorderende troost staat dan ook de angst bij het laatste oordeel veroordeeld te worden en dan niet een mensenleven lang, maar voor alle eeuwigheden. De humanistische combinatie van maximale inzet op de rationele vormen van gezondheidsbevordering met het uiteindelijk aanvaarden van een, eventueel zelf geregisseerd, humaan levenseinde, draagt

gelukkig?

TEKST REIN ZUNDERDORP
FOTO ERIK KOTTIER

per saldo naar mijn mening meer bij aan menselijk geluk.

RELATIES NAAR EIGEN KEUZE

Persoonlijke bindingen met andere mensen, vriendschappen, intieme relaties, met ouders, partners, kinderen, de liefde, bepalen voor een groot deel het geluksgevoel. Critici beweren dat de hu-

'AUTONOMIE EN VRIJHEID ZIJN GELUKBEVORDERENDE FACTOREN'

manistische beginselen van autonomie en individualisme onvermijdelijk leiden tot egoïsme, asociaal gedrag, conflicten en isolement. En dus zeker niet tot het eigen geluk en dat van anderen. Hier is ten minste sprake van een redeneerfout. Natuurlijk is het waar dat mensen op basis van de vrijheidsgraden die zij hebben als autonoom kiezend en indi-

vidualistisch levend wezen tot sociaal ongewenst en gelukverstorend gedrag kunnen komen. Humanisten keuren dat niet goed, maar juist omdat zij de autonomie van de ander als uitgangspunt nemen, kunnen zij die ander persoonlijk op zijn gedrag en de gevolgen daarvan aanspreken.

Maar tegenover autonomie staat heteronomie en tegenover individualisme staat collectivisme. Dat wil zeggen anderen (hogere mensen en/of goden) bepalen wat goed en slecht is, wat mag, moet en verboden is en het belang van het collectief (familie, clan, volk, ras) gaat boven de individuele voorkeur. De wereldgeschiedenis staat bol van de situaties waar heteronomie en collectivistische bewegingen niet alleen op macroschaal massaal ongeluk veroorzaakten, maar ook de individuele strevingen naar menselijk geluk blokkeerden. De Griekse tragedies brachten het al indringend in beeld, de heteroseksuele Romeo's en Julia's, om maar te zwijgen van hun homoseksuele broertjes en zusjes, kwijnden weg of werden eenvoudig gedood. De obsessie van veel godsdiensten met seksualiteit en de daaruit voortkomende reeks van ge- en verboden en discriminatie van vrouwen en homoseksualiteit zijn verantwoordelijk voor een belangrijk deel van het gemiste menselijke geluk in de wereldgeschiedenis.

Ook het menselijk leed als gevolg van oorlogen en genociden kan veel beter verklaard worden met de begrippen heteronomie en collectivisme dan door autonomie en individualisme. De kwalijke gevolgen van 'doorgeschoten collectivisme' zijn dan ook vele malen ernstiger dan van 'doorgeschoten individualisme'. Juist het verzet tegen collectieve misdaden en onrecht heeft autonome en individualistische trekken: 'iemand stelt een vraag'.

Omdat het zoeken naar geluk in relaties met andere mensen maximale kansen heeft wanneer daaraan niet allerlei belemmerende eisen worden gesteld door het omgevende collectief, zijn autonomie en vrijheid zoals door het humanisme bepleit in het algemeen gelukbevorderende factoren.

ZINGEVENDE DOELEN

Succes bij het nastreven van eigen doelen in het kader van het 'goede leven' draagt ook belangrijk bij aan het individuele geluk. Het uitvoeren van een levensplan dat op de korte termijn voldoende resultaten oplevert kan bijdragen aan het gevoel bezig te zijn met een zinvol en daarmee aan een gelukkig leven. De doelen kunnen betrekking hebben op de persoon zelf, maar ook op andere mensen of op de samenleving als geheel. De aard van de doelen kan variëren binnen en tussen de mensen van gangbaar en dichtbij (je kinderen goed opvoeden, je ouders verzorgen) tot verheven en ver weg (beroemd worden, de wereld verbeteren). Het levensplan zal flexibel moeten zijn, in ieder geval in de aanpak omdat de omstandigheden zullen variëren. Maar ook in de doelen, omdat sommige niet (meer) haalbaar blijken.

'HET HUMANISME BIEDT REËLE OPTIES, GEEN GARANTIE OP SUCCES'

Autonome mensen in een individualistische en meritocratische samenleving zullen van de vrijheidsgraden gebruik kunnen maken om de doelen te stellen en aanpakken te kiezen die het dichtst bij hun aard en persoonlijke voorkeur liggen. Het is aannemelijk dat zij daarbij meer kans op een bevredigende mate van succes hebben dan wanneer zij zich zouden moeten voegen in door traditie, sociale afkomst en geslacht voorgesorteerde doelen en middelen. Natuurlijk zijn succes en geluk niet te garanderen, maar de vrijheid en de omstandigheden om je eigen idealen na te kunnen streven zijn belangrijke factoren in het streven naar geluk. Vanzelfsprekend stelt dit hoge eisen aan de inrichting van de samenleving. Sociale rechtvaardigheid, egalitaire verhoudingen en de afwezigheid van discriminatie bevorderen het met succes kunnen streven naar de zinvolle doelen in het eigen levensplan. Een harde competitieve vechتماات-

schappij lokt eerder egoïstische persoonlijke doelen uit, een meer egalitaire coöperatieve samenleving leidt sneller tot meer sociale en altruïstische levensdoelen.

KEUZEVRIJHEID

Natuurlijk kan een deel van de mensen zich ook in een onvrij collectivistisch systeem in een voorgeprogrammeerde maatschappelijke rol volmaakt gelukkig voelen en zich zelfs beschermd weten tegen bedreigingen zolang men zich maar aan de mores onderwerpt. Zolang dat een vrije keus is (zoals iemand die nu in Nederland in een klooster treedt), past dat zelfs in een zelf gekozen levenspad. Het probleem is natuurlijk dat in collectivistische systemen, of die nu van religieuze of seculiere aard zijn, van vrije keuze weinig sprake is. Althans er is geen vrijheid voor diegene die een andere keuze maakt dan het door het systeem voorgeprogrammeerde. In die omstandigheden gaat dus potentieel geluk verloren.

Voor de drie voorwaarden voor een gelukkig leven, gezondheid, persoonlijke relaties en zingeving, biedt het humanisme geen garantie op succes. Maar het mens en maatschappijbeeld dat wij hanteren, biedt daartoe tenminste reële mogelijkheden. Dit is overigens geen zelfgenoegzame conclusie maar eerder een ambitieuze agenda. Ten aanzien van de kansen op gezondheid en het zelfbeschikkingsrecht over leven en dood staan we, zelfs in Nederland, nog maar aan het begin van een lange ontwikkeling. De persoonlijke vrijheid in directe vriendschaps- en liefdesrelaties tussen mensen lijkt gegarandeerd, maar wordt nationaal en zeker internationaal voortdurend uitgedaagd en zelfs bedreigd. En de voorwaarden waaronder mensen in een vrije samenleving hun eigen levensdoelen kunnen nastreven en daarmee betekenis aan hun leven geven, zijn nog lang niet voor iedereen vervuld. Humanisme maakt op zichzelf dus niet gelukkig, maar het wijst wel de goede richting.

Rein Zunderdorp is voorzitter van het Humanistisch Verbond

De boer op met levensgeluk

TEKST HANS BECKER
FOTO'S HUMANITAS ROTTERDAM

Als er iemand in de weer is geweest met het onderwerp levensgeluk de afgelopen jaren, dan is het Hans Becker. In 2003 promoveerde hij op een proefschrift over 'De verborgen hand van culturele sturing: Geluk bevorderende zorg in een vergrijzende wereld'. Naast voorzitter van Humanitas Rotterdam is hij nu Socrates-hoogleraar. Waar hij gaat en staat bepleit hij aandacht voor het menselijk geluk in de zorg.

Humanitas Rotterdam heeft haar corebusiness verlegd van 'cure en care' naar een integraal product van 'cure, care, wonen en welzijn' met meer aandacht voor levensomstandigheden, het activeren van mensen, het hen voorzien van gespreksstof. Deze 'conversation pieces' bestaan uit kunstvoorwerpen (beelden, schilderijen, grafiek), maar ook uit knuffeldieren, parkieten en papagaaien, beautysalons, kapsalons, pedicure en supermarkten. Naast de bars, de restaurants (we hebben er vijftien) en de internetcafés blijkt het herinneringsmuseum, waar cliënten zelfs met de eigen familieleden een extra band krijgen en waar de ouderen per definitie de deskundigen zijn, zeer geluksbevorderend.

Voor menselijk geluk zijn twee kanten belangrijk: de individuele kant (regie over het eigen leven, de baas over je eigen lijf, woning en geld) en de groeps kant: de mens wil ergens bijhoren. Humanitas bouwt voor de individuele kant technisch levensloop-bestendige appartementen die, los van de zorg, gehuurd of gekocht worden; de groeps kant wordt voorzien via de overdekte dorpspleinen.

OMGAAN MET EMOTIES

In de positieve psychologie is de laatste decennia veel onderzoek geweest naar het omgaan met en de effecten van positieve emoties. Het leren omgaan met emoties door cliënten blijkt daarbij van groot belang te zijn en dit dient tot de corebusiness van zorgorganisaties te gaan behoren. Als het

de organisatie lukt het verdriet of de boosheid te laten verdwijnen of te verminderen, beïnvloedt dit op positieve wijze het geluk van de cliënten. Omgevingsfactoren, inclusief de organisatie van de zorg, hebben grote invloed en kunnen deze invloed, indien men begrijpt hoe de zaak in elkaar zit, positief aanwenden door geluksbevorderende zaken te benadrukken. Dit lukt overigens niet alleen via het opstellen van regels, protocollen maar er moet de sfeer gecreëerd worden. Welke kennis moet een zorgorganisatie zich daartoe eigen maken? Groepspsychologie gericht op geluk? Kennis van *empathic design*, zodat men met omgevingsfactoren, kleuren, geuren, geluiden, mensen kan beïnvloeden richting 'geluk'? Het leveren van gevoel van veiligheid, hoe doe je dat? Ook het als organisatie fungeren als buffer tegen onnodige angsten en eenzaamheid zou wel eens belangrijker kunnen zijn dan het voorzien met medische en paramedische zaken. Wat komt hier allemaal bij kijken? Het waarderen van de zegeningen van het ogenblik, van het hier en nu, kan aangeleerd en via georganiseerd welzijn gestimuleerd worden. Maar hoe doe je dat? Hoe zitten de tot nu toe ontwikkelde cursussen toch in elkaar?

KERNWAARDEN VAN ZORG

Humanitas kent vier richtinggevende kernwaarden voor haar organisatie. Deze zijn richtlijn voor personeel, cliënten, familie, vrijwilligers en relaties:

- de eigen regie, zeker voor de cliënten maar ook voor partners, vrijwilligers, hogere en lagere medewerkers;
- de eigen werkzaamheid. Deze door de Amerikaanse professor Csikszentmihalyi benadrukte kernwaarde is uiterst belangrijk. Men moet wat te doen hebben om mens te zijn onder de mensen. Werkzaamheid houdt de functies overeind, al waren het maar de fysieke, creëert sociaal netwerk, eigenwaarde en gespreksstof. Het vergroot de mogelijkheid van de dagelijkse communicatie anders dan die over onderwerpen als handicaps en ziekten. En de mens heeft deze communicatie nodig anders dan die over onderwerpen als handicaps en ziekten.
- de ja-cultuur. Begin direct met ja-zeggen en als direct ja-uitvoeren echt niet gaat, ga dan de dialoog aan om wensen helder te krijgen en alternatieven te vinden. De nog veelal klassieke werkwijze in de zorgsector zit echter juist vol met nee-zeggen (nee, onze huisregels luiden anders; nee, dit mag niet van de diëtiste; nee, vijf katten kan toch niet voor de hygiëne; nee, u mag niet naar buiten want dan valt u misschien en wij hebben de verantwoordelijkheid; nee, ik doe de witte jas niet uit want die is voor de herkenbaarheid, 'nee', 'nee', 'nee').
- de 'uitgebreide familie'-aanpak. Ga ook in een zorginstelling met elkaar om als een grote familie met al haar diversiteit. Vermijd tegenstellingen als 'we', de professionals, en 'ze', de gehandicapte patiënten, maar zoek competenties van alle stakeholders in een gezamenlijk functioneren. De bewust gecreëerde, prikkelende diversiteit uit zich bij Humanitas o.a. in menging van jong en oud, ziek en niet ziek, rijk en arm, allochtoon en autochtoon, hetero en homo, medewerker en cliënt-medewerker/vrijwilliger.

'HET WAARDEREN VAN DE ZEGENINGEN VAN HET HIER EN NU, KAN WORDEN AANGELEERD'

Met bovenstaande vier kernwaarden wordt ingespeeld op primaire behoeften als zich veilig voelen, zekerheid hebben en sociaal ingebed zijn. Het creëert ook de mogelijkheid rendement te zien van de eigen inspanningen, het gevoel invloed te hebben op de eigen vertrouwde omgeving, grip te hebben op het eigen lichamelijk comfort en de zo noodzakelijke ontspanning.

WELZIJNSELEMENTEN TOEVOEGEN

De praktijk bij Humanitas laat zien dat een aantal tips in de zorg van waarde kunnen zijn. Genereer grote keuzevrijheid binnen een op eigen regie en eigen werkzaamheid gerichte positieve organisatie, die op zichzelf als een warme mantel voelt voor een vaak eenzame individu. Focus daarbij in ieder geval op veel niet-zorgelementen. Als men over zorg spreekt in de zin van klassieke *cure en care*, zoals medische zaken als pillen, injectiespuiten, koolhydraten, vitaminen en mineralen,

gevoegd bij het schoonmaken, was- en beddenafspraken en toiletgang, mankeert er voor de holistische mens te veel echt essentieels. De pure zorgzaken moeten, bij het zich richten op geluk, altijd aangevuld worden met welzijnselementen van zeer uiteenlopende aard. Hierbij moet uiteraard niet alleen gedacht worden aan de bekende activiteitenbegeleiding, maar juist aan het voorzien van de cliënt van bezigheden (mogelijkheid van zelf boodschappen doen, zelf koffiezetten, zelf schoonmaken, bedden opmaken, financiën bijhouden, zich inzetten voor door natuurrampen getroffen gebieden etc.). De leuze van Humanitas 'je moet niet voor mensen zorgen, je moet zorgen dat ze voor zichzelf kunnen zorgen' komt hier ten volle in beeld. Dit vergt overigens veel van een zorgorganisatie. Het is veel makkelijker om op een vaste manier voor iedere cliënt te zorgen, zonder zich te laten hinderen door wensen van cliënten en familie, dan met veelal niet betaalde welzijnselementen 'stukwerk' te leveren. Bij dit stukwerk dienen cliënten ook nog een grote inbreng te kunnen leveren en dit kost in directe zin over het algemeen meer tijd (=geld) dan het opbrengt. Het uiteindelijk behaalde resultaat wordt wel veel beter en zelfs op den duur goedkoper.

Uiteraard kan niet iedere zorgcliënt van alles zelf doen. Als men verlamd is kan niet verwacht worden dat men zich helemaal wast, maar misschien kan men, verlamd en wel, wel de depressieve buurvrouw opvrolijken of actief zijn bij de telefoonkring.

In Nederland heeft de zorgsector de neiging, daartoe mede gedwongen door het financieringssysteem met een over het algemeen foutief rekenende politiek, te bezuinigen op juist de welzijnselementen. Hierbij moet men niet alleen denken aan aankleding van de gebouwen maar ook aan de hele opzet van gebouwen, niet alleen aan activiteiten, maar ook de aan activiteiten gelieerde omgeving. Men moet niet alleen denken aan lekker eten, maar ook aan de ambiance daarbij, het hebben van dieren of het leveren van massage en romantiek. Veelal wordt geredeneerd: 'het gaat toch om zorg, en als men moet bezuinigen moet dat op de welzijnszaken'. Voor het geluk van de cliënten is dit echter vaak desastreus. Welzijn als puur alternatief voor zorg en als noodzakelijke complement van zorg wordt volledig vergeten en dat terwijl welzijn veel goedkoper is dan pure 'zorg'. Gegeven het feit dat de handicaps voor het overgrote deel chronisch zijn, dus niet te cureren, is de enige mogelijkheid om voor cliënten geluk te genereren ze niet al te veel met hun handicaps te confronteren. De organisatie moet de klachten doen vergeten. Hier zijn welzijnselementen voor nodig: de knuffelhond, de poes op de schoot, het Internetcafé, het verjaardagsdiner in een echt restaurant, de dierenweide voor de achterkleinkinderen, de bar, de kapsalon, de beautysalon, de eigenwaarde voortvloeiend uit het helpen in het restaurant of het functioneren als amateurpsycholoog voor de depressieve buurvrouw.

MEER WELZIJN, MINDER DUUR

Het gekke is dus, dat het zogenaamde efficiënter en effectiever maken van zorgorganisaties, door het zich concentreren

Foto's van boven naar beneden:

Humanitas organiseert in haar internetcafé's internetcursussen. Hier het internetcafé bij Humanitas-Akropolis met zes gebruiksvriendelijke Apple-computers.

Het Herinneringsmuseum van Humanitas heeft vele 'stijlkamers', waaronder 'opa's werkplaats'.

'Conversation pieces' voorzien mensen van gespreksstof. Hier de buitenwand van de muziektherapie ruimte.

op de zorgelementen, op het eerste gezicht wel bezuinigend lijkt, maar dat niet is! Het blijkt zelfs vaak het paard achter de wagen spannen. Het via welzijnselementen oproepen tot eigen regie en werkzaamheid, hetgeen handicaps doet vergeten, en de daaruit volgende mindere hoeveelheid klachten brengt in geld veel op. Als men zich niet ellendig voelt en

'IN NEDERLAND HEEFT DE ZORGSECTOR DE NEIGING TE BEZUINIGEN OP DE WELZIJNSELEMENTEN'

niet steeds via de zorg aandacht voor de handicaps opgedrongen krijgt, gaat men ook niet over de handicaps klagen als een schreeuw om aandacht. Als de cliënt met iets bezig is heeft hij wel wat anders aan zijn hoofd. Dit houdt in dat er veel minder beroep wordt gedaan op de zorg. Hoewel moeilijk in te schatten denk ik, dat er met een meer op geluk gerichte organisatie zeker meer dan tien procent minder geklaagd wordt. Dat wil zeggen in dezelfde mate minder beroep wordt gedaan op dure zorgprofessionals (minimaal een halve euro per minuut effectieve werktijd). Meer welzijn blijkt dus niet méér geld te kosten maar minder, o.a. via het voorkomen van zorgvragen. De via het welzijn leuk en activerend gemaakte ambiance nodigt daarnaast cliënt en partner uit zelf werkzaamheden te verrichten. Maar ook familie en vrijwilligers worden actief, niet omdat ze moeten, maar omdat men het leuk vindt om iets te doen (koffiezetten, hond uitlaten, met ma naar de kapper, stofzuigen, boodschappen doen, cliëntbuurvrouw naar het ziekenhuis of naar de dierenweide). Dit kan voor de gehele zorgsector een grote verlichting betekenen: er hoeft minder gedaan (= bekostigd) te worden en de ambiance wordt nog leuker ook! Het blijkt dus dat een zorginstelling, hoewel geluk voor een groot deel sterk individueel is, toch een goede bijdrage kan leveren. Dit geldt ook voor Alzheimercliënten. Zelfs dementen voelen of de familie plichtsgetrouw de anderhalf uur uitzit, of dat ze het leuk vinden met demente overgrootmoeder naar dierenweide, beautysalon of restaurant te gaan. Wanneer de organisatie ervoor zorgt dat dementen onder begeleiding zelf boodschappen doen, groenten schoonmaken, aardappels schillen, koken, afwassen, de was doen en strijken, blijkt dit uit oogpunt van menselijk geluk beter te werken dan wanneer de organisatie alles doet. Door het gevoel van dagritme, eigen regie, eigen werkzaamheid en het leven in familieverband gedirigeerd door 'geluksprotocollen' komt men tot een voor een ieder veel beter resultaat. Vandaar dat Humanitas met dit geluksconcept de boer op gaat.

Hans Becker, De ja-cultuur als instrument voor de humanisering van de zorg. SWP, Amsterdam 2007.

Wat is geluk?

Geluk en genieten van het 'goede leven', liggen dicht bij elkaar. Het goede leven, dat is voor de een genieten van mooie boeken, van gedichten, van schilderijen, van schoonheid. Voor de ander het genieten van de natuur, het buitenleven, het gevoel van vrijheid. Wat geluk is, ligt voor humanisten niet vast in heilige boeken; we moeten zelf op zoek gaan naar het goede leven.

TEKST **LODEWIJK DE WAAL** FOTO **JUDITH DEKKER**

De wethouder Sociale Zaken die een afdelingsbestuur van *Humanitas* bezoekt, is op dreef. Met verve vertelt hij over de achterstandswijken, sociaal zwakke gezinnen, gebrek aan werkgelegenheid en verborgen armoede in Hoogezand-Sappemeer. Generaties lang zijn er talloze

gezinnen in sociaal en economisch isolement, en hij mag niet eens van 'Den Haag' categorale bijstand verstrekken. En juist als bij mij de depressie en uitzichtloosheid toeslaat en ik geen licht meer aan het eind van deze tunnel zie, meldt hij dat meer dan 80 procent van

de bevolking van deze dubbelstad zegt gelukkig te zijn. Op mijn vragen hoe dat nu toch weer kan, komt geen duidelijk antwoord. En dan vraag ik me weer eens af: wat is geluk? Drie decennia ben ik bezig geweest om als vakbondsbestuurder mensen

hun deel te geven aan de welvaart. Nog altijd ben ik bij *Humanitas*, maar ook als voorzitter van de *Sociale Alliantie*, bezig de armoede te bestrijden. Vroeger door CAO-verhogingen en de koppeling tussen het sociaal minimum en de lonen, nu met gezinsondersteuning en

'EEN BELANGRIJK ELEMENT: DE REGIE OVER JE EIGEN LEVEN'

thuisadministratie. Dit alles toch ook vanuit het idee dat een zeker inkomensniveau mede bepalend is voor het geluk van mensen. Al weet ik best dat ook de rijken ongelukkig kunnen zijn, maar dan toch zeker op een comfortabeler niveau...

GELUKKIGE KINDEREN

Kennelijk ligt de relatie tussen geluk en welvaart niet zo eenduidig. Ook al zegt de 'Van Dale' dat geluk de aangename toestand is waarin men al zijn (aardse) wensen en verlangens bevredigd ziet. Dat klopt dan weer wel met het krantenberichtje, nog niet zo lang geleden, dat ons land bovenaan in de top tien van landen met de gelukkigste kinderen staat. Toch weer een relatie met onze uitbundige welvaart? Bevredigen wij al hun (aardse) wensen met vakanties, goede scholen, *breezers*, *I-pods* en prettige msn-contacten?

Het blijft intrigerend voor mij. Wat is geluk eigenlijk? En dan even niet volgens de 'van Dale'. Gaat geluk niet over meer dan behoeftebevrediging? Ligt het begrip 'geluk' niet dicht bij het leiden van het 'goede leven'? Je zou in ieder geval denken dat die begrippen voor een humanist dicht bij elkaar liggen. Genieten is natuurlijk een onderdeel van het 'goede leven'. Genieten van lekker eten, een goed glas wijn, van inspirerende muziek. Genieten van mooie boeken, wonderschone schilderijen, ontroerende gedichten of schokkend cabaret. Of van ongerepte of juist

gecultiveerde natuur. Meer mensen zouden daartoe trouwens aangespoord en in staat gesteld moeten worden. En dan is het is jammerlijk dat wij in ons rijke land een sociaal minimum hebben waarbij zelfs een strippenkaart of een krant er vaak niet vanaf kunnen. Laat staan cadeautjes voor de kleinkinderen, of eens een weekendje er tussenuit. Of een leuke vakantie voor de kinderen. Veertig grote voetbalstadions vol met kinderen, 480.000 in getal, leven in armoede. Dat draagt vast niet bij aan hun geluk. En indirect ook niet aan het mijne. Een naar idee vind ik het, een lelijke weeffout in onze maatschappij. Maar versta mij niet verkeerd: een materieel gezonde basis is zeker niet het enige aspect van het goede leven.

VERANTWOORDELIJKHEID NEMEN

Wat er voor elementen in het goede leven zitten, ligt voor humanisten uiteraard niet vast in heilige boeken; we moeten als moderne mensen zelf op zoek gaan naar het goede leven, tastenderwijs en anderen helpen hun eigen goede leven te vinden. Zeker is wel dat een goede relatie met anderen tot geluk bijdraagt. De mens is een sociaal wezen tenslotte.

Een ander belangrijk element is ook de regie over het eigen leven. Eigen verantwoordelijkheid nemen, en verantwoording afleggen. Dat is wat anders dan het alléén nastreven van je eigen belang en behoeften: doe je dat alleen, dan val je volgens de *Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid* onder de groep van hedonistisch nihilisten. Lijkt me een platte vorm van 'geluk'.

'HET GOEDE LEVEN HOUDT EEN ORIËNTATIE IN OP DE WERELD'

Bij het goede leven hoort voor mij in ieder geval ook het beoefenen van de 'kleine deugden' zoals professor Kees

Schuyt die benoemt: kleine deugden als het helpen van een ander, interesse in anderen, een zekere nieuwsgierigheid en openheid tegenover andere opvattingen en culturen; gastvrijheid en het zoeken naar verborgen talenten van mensen met de één of andere handicap (geestelijk, lichamelijk, of gewoon vergevorderde ouderdom) zodat ook zij tot hun recht komen. Het goede leven houdt een oriëntatie in op de wereld, wars van kleinburgerlijk provincialisme dat sommige politieke partijen (hopelijk tijdelijk) populair maakt. Kortom, het goede leven is een mix van zelfkennis, regie over het eigen leven, economische zelfstandigheid, genieten van van alles en nog wat, en betrokkenheid op de samenleving, in eigen omgeving en de wijde wereld.

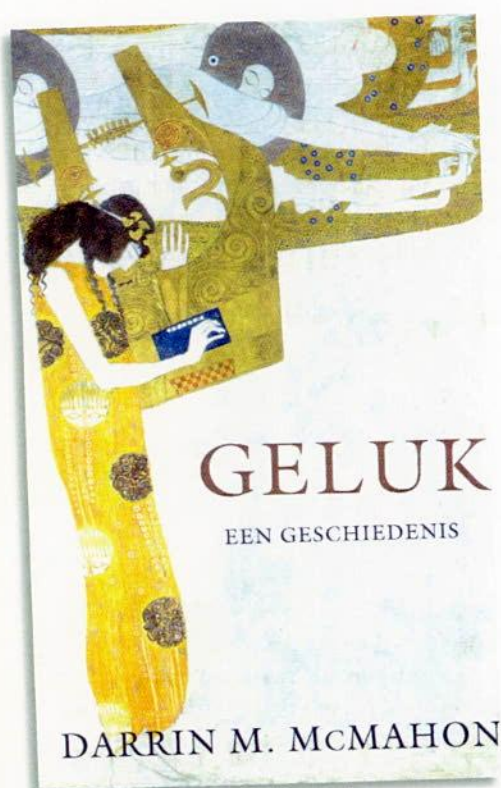
'SOMMIGE MENSEN WORDEN VAN AL HET GOED-DOEN JUIST TREURIG'

En als je zó het goede leven leidt, ben je dan per definitie gelukkig?

Ook dat staat niet vast. Sommige mensen worden van al het goede dat ze doen, en dat nooit genoeg is om alle ellende in de wereld op te ruimen, juist heel treurig en ongelukkig. Dus er hoort volgens mij nog één element bij de eerdergenoemde mix: je probeert wel het goede leven te leiden, maar je weet dat er ook imperfecties zijn; je werkt naar vermogen aan een betere wereld voor jezelf en anderen, maar je accepteert dat je soms kracht tekort komt. En je kan daar met relativiseringsvermogen en humor naar kijken. Zoals die collega die na een zware vergadering over ontwikkelingssamenwerking droog opmerkte: "Zo, we hebben het geluk in de wereld weer aanzienlijk bevorderd."

Lodewijk de Waal is directeur van Humanitas en voorzitter van de Humanistische Alliantie.

Kleine geschiedenis

TEKST DIRK VERHOFSTADT

Het streven naar geluk is steeds een obsessie van de mens en van ideologieën geweest. Hoe word ik gelukkig? Of hoe kan de samenleving mensen gelukkig maken? De historicus Darrin McMahon onderzocht deze westerse obsessie met geluk en laat zien dat de zoektocht naar het persoonlijk welbevinden een moderne uitvinding is met een even rijk als merkwaardig verleden. Daarbij analyseert hij niet alleen hoe we het geluk najagen, maar ook waarom dat een hachelijke zaak kan zijn. En dat laatste werd pijnlijk duidelijk in de loop van de geschiedenis.

Al sinds de oudheid bestaat er verdeeldheid over de manier waarop mensen het geluk kunnen bereiken. Volgens Socrates lag het geluk binnen het bereik van de mens en Aristoteles stelde dat we het geluk moeten verheffen tot doel van elke menselijke activiteit. Maar beiden verbonden er wel het element deugdzaamheid aan. Geluk was voor heel wat filosofen uit de oudheid zelfs het loon van deugdzaamheid, als een product van voortdurende inspanning, discipline en hard werken. Epicurus zag dat anders, hij beschouwde het verlichten van het menselijk lijden als hoogste doel. Velen zien hem daarom als de vader van het hedonisme, de wijsgerige leer die het genot als enig motief van zedelijk handelen aanwijst. De auteur betwist dat en citeert Epicurus die het niet heeft over het 'genot van losbandige mensen of het genot dat in wellust gelegen is' maar wel een leven waarin je 'vrij bent van lichamelijke pijn en geestelijk lijden'. Dat klopt wel maar het genot dat hedonisten nastreven gaat in eerste instantie over het fijn vinden iets goeds gedaan te hebben of te kunnen doen. Velen verwarren hedonisme met egoïsme (het streven naar eigen voordeel en geluk met verwaarlozing van de belangen

van het geluk

en het geluk van anderen) of met solipsisme (de filosofische leer die stelt dat alleen ons eigen ik en zijn bewustzijnsdaden bestaan). In de praktijk pasten velen het gezegde *Carpe diem* van de Romeinse dichter Horatius toe. Pluk de dag en beleef die alsof het de laatste is.

LIJDEN ALS OPMAAT

De grote kentering in het denken over geluk kwam er met het christendom dat zoveel belang hecht aan het lijden als overgang naar het eeuwige geluk. In plaats van het vermijden van pijn, zoals vroegere wijzen voorstelden, adviseerden de volgelingen van Jezus om het lijden actief te omhelzen. Zoals ook bij andere godsdiensten zorgden uiteenlopende interpretaties van het woord van God tot diverse levenshoudingen zoals ascetisme, zelfverloochening en fatalisme. We hebben ons lot niet in eigen handen dus moeten we het (lijdzaam) ondergaan. In zekere zin beschouwde men de dood zelfs als het geluk. Deze houding vormde tien eeuwen lang de kern van het westerse christelijke geluksdenken waarbij aardse zaken zoals seks, rijkdom, macht en trots werden verfoeid (alhoewel tal van kerkleiders zich daar zelf weinig van aantrokken). De kentering kwam er in de Renaissance met denkers als Pico della Mirandola die in zijn verhoog *Over de waardigheid van de mens* aangaf dat de mens zichzelf kon verhogen tot het goddelijke, maar ook verlagen tot het meest dierlijke. Het

leven te leiden, maar steeds nadrukkelijker ontstond de idee dat men van het leven ook mocht genieten. In de zeventiende eeuw probeerde John Locke het streven naar genot als middel om gelukkig te worden theoretisch te verklaren en hij zag de menselijke vrijheid als 'een onmisbare voorwaarde voor het natuurlijke traject van het geluk en het juiste najagen ervan'. Alhoewel de kerk nog steeds een heel belangrijke invloed had, nam de vrees van de mens voor de straf in het hierna-maals af. Het verdwijnen van die angst zorgde voor een ware

'HÉT GELUK ZULLEN WE NOOIT BEREIKEN'

kentering. De auteur verwijst naar de bouw van lusthoven in Londen en Parijs waar (rijke) mensen 'genoten' van spel, muziek, liefde en andere aardse geneugten. Stilaan groeide zelfs de idee van het 'recht op geluk'. In het boek, dat rijkelijk voorzien is van illustraties, staat de afdruk van het schilderij *Koffiedrinkende dame in een tuin* van de Franse meester Nicolas Lancret, een vertegenwoordiger van de 'fête galante', een richting in de Franse schilderkunst van de 18de eeuw, waarbij mensen worden afgebeeld in landelijke kledij terwijl ze zich vermaken met dans en muziek. Het is een momentopname van een situatie waar velen in die tijd naar streefden.

ZELFBESCHIKKING

De Verlichting plaatste de mens uiteindelijk in het centrum van het universum. Minder lijden en meer genot waren volgens heel wat denkers mogelijk dank zij de rede. Voor de radicaalsten onder hen behoorde het zelfs tot de taak van de overheid om mensen gelukkig te 'maken'. Dit was een opwindende gedachte, maar tegelijk lag hier de kiem voor heel wat rampspoed dat aan individuele mensen werd aangedaan. De auteur staat dan ook lang stil bij de ideeën van Jean-Jacques Rousseau over het '*contrat social*' en de '*volonté générale*'. Terecht kenmerkt McMahon Rousseau als 'de intellectuele voorvader van allen die het menselijk verlangen hebben willen reguleren door de menselijke behoeften te beheersen'. Socialisten en later ook communisten voelden zich aangetrokken door deze ideeën, maar ook fascist en nationaal-socialisten bewonderden de '*volonté générale*', waarin zij een negatie van de individu en een verheerlijking van het

'GELUK WAS VOOR HEEL WAT FILOSOFEN HET LOON VAN DEUGDZAAMHEID'

hing dus van de menselijke wil af. Darrin McMahon betwist deze radicale breuk met het verleden en wijst erop dat Pico later zelf nog schreef dat 'de menselijke vrijheid is beknut door de fatale gebeurtenissen in de hof van Eden', en aldus de christelijke paden bleef bewandelen. Dat neemt niet weg dat er een nieuwe visie was opgestaan over het bereiken van het geluk. Niet voor niets werd Pico voor zijn 'vooruitstrevende' stellingen in 1486 veroordeeld door de paus.

RECHT OP GELUK

Op zijn minst aanvaardde men nu dat mensen zich tot op zekere hoogte zelf konden verlossen door een deugdzaam

volk en de staat zagen. Hier ligt het verschil met die andere, belangrijke tak van de Verlichting: het liberalisme dat steeds is blijven hameren op de vrijheid, het recht op zelfbeschikking en dat waarschuwde voor de 'dictatuur van de meerderheid'. 'De Franse Revolutie had duidelijk gemaakt hoe enorm gevaarlijk het was te pogen de droom van aards geluk te verwezenlijken,' zo schrijft Darrin McMahon, en dat zou in de twintigste eeuw nog duidelijker worden onder het communisme, fascisme en nazisme.

De desillusie die zich na de Franse Revolutie meester maakte van tal van intellectuelen, mondde uit in de Romantiek. De vreugde zou men pas kunnen bereiken door in contact te treden met een grootsere orde. Volgens sommigen kon men dit bereiken via de kunst. De auteur vermeldt het hier niet, maar net in deze periode werd de band met de religie opnieuw versterkt, denk aan Wagners *Parsifal*. Nietzsche, die de componist zo bewonderde, en zijn werk voorheen beschouwde als de 'piek van aardse vervoering', keerde zich tegen hem, en beweerde dat de mens niet naar geluk streeft, maar naar macht. Marx sloeg daarvoor reeds een andere richting in. Volgens hem lag het geluk in de afschaffing van particuliere eigendom en de invoering van het communisme. De auteur vindt het opmerkelijk dat zoveel mensen gedurende zo lange tijd hebben kunnen 'geloven' in deze staatsvorm op weg naar hun geluk. Hetzelfde kan gezegd worden van het fascisme en nazisme. Eigenlijk waren het ook vormen van 'religies' maar dan met een onwankelbaar geloof in de Partij, de Grote Leider en de Führer. Met alle gruwelijke drama's en ongeluk van dien.

'Bacchanaal op eiland Andrios', van 'geluksschilder' Nicolas Lancret (gemaakt tussen 1720 en 1725). Olie op doek, collectie Wallace, Londen. Vergelijkbare studies door Peter Paul Rubens en Titiaan.

WELVAART, MAAR GELUKKIG?

Onze welvaart is na de oorlog enorm gestegen. We leven langer, we kunnen ziektes beter bestrijden, we hebben tal van ontspanningsmogelijkheden. In materieel opzicht hebben we in het Westen nog nooit zo goed gehad. Maar zijn we gelukkiger geworden? Freud waarschuwde daar al voor in zijn *Das Unbehagen in der Kultur*. De auteur verwijst naar studies dat mensen in armoede een lager niveau van subjectief welzijn kennen en dat klopt ongetwijfeld. Het is het sterkste argument tegen diegenen die pleiten naar vroeger, naar 'de tijd van toen' die ze romantiseren als een wereld van groen en vrede. De geschiedenis toont aan dat heel wat mensen het vroeger heel wat moeilijker hadden, in het bijzonder de vrou-

'CHRISTENEN BESCHOUWDEN LANGE TIJD ZELFS DE DOOD ALS EEN GELUK'

wen, en dat tal van zaken ons leven gemakkelijker maken en op die manier bijdragen tot een gevoel van geluk. Hét geluk zullen we echter nooit bereiken – tenzij misschien op unieke, kortstondige momenten – maar als kinderen van de Verlichting hebben we wel de plicht om, zoals de liberale denker John Stuart Mill stelde, ons in te zetten voor de verlichting van het lijden van anderen. En dat moeten we niet doen met grootse plannen en revoluties.

In die zin ontwikkelde de Duits joodse filosoof Karl Popper (die eigenaardig genoeg niet in het boek voorkomt) zijn fundamentele kritiek op het historicisme, de gedachte dat vaste patronen de ontwikkeling van de mens bepalen en tot zijn geluk konden leiden. Hij verzette zich tegen elke vorm van planning, tirannie en profetie. In zijn boek *De Armoede van het Historicisme* gaat hij naar de kern van de zaak. 'Als we de wereld niet opnieuw in het ongeluk willen storten, moeten we onze dromen over het gelukkig maken van de wereld opgeven. Maar we moeten desondanks toch wereldverbeteraars blijven – maar bescheiden wereldverbeteraars. We moeten ons tevreden stellen met de nooit eindigende taak het lijden te verminderen, vermijdbaar kwaad te bestrijden, misstanden op te ruimen; en daarbij moeten we steeds de ogen open houden voor de onvermijdelijke ongewilde gevolgen van ons ingrijpen, die we nooit geheel kunnen voorzien en die maar al te vaak de balans van onze verbeteringen passief doet staan.' Ook een theodicee valt niet te verdedigen. De actuele opmars van radicale geloofsvormen is in die zin gevaarlijk. Waar men regeert in naam van God, gaat de mens ten onder. En met hem elk uitzicht op een sprankje geluk.

Darrin McMahon, *Geluk. Een geschiedenis*, De Bezige Bij, 2005

E-mail: verhofstadt.dirk@pandora.be

Geluk, bij ongeluk

Nur der Verwundete Heilt

(M. Buber)

Mijn zoon (Mahil) is zwaar gehandicapt. Hij is nu 10 jaar, praat niet en communiceert door met zijn handelen te flappen en klanken uit te stoten. Zijn gedrag is afwijkend, maar uiterlijk is hij een normale mooie jongen. Hij is autistisch en heeft een zeer laag intelligentieniveau. Door middel van gebarentaal communiceert hij met ons en ook met het Hogere. Voor het slapen gaan doet hij met gebaren een gebed: 'Lieve Vader, zegen mijn hart, mijn hoofd en alle lieve mensen om me heen!' Hij legt eerst de handen op zijn hoofd, dan zijn hart en maakt daarna een grote wijde cirkel. Vervolgens omhelst hij ons en gaat slapen.

Eens in de maand heb ik een mannen-middag met hem. Zijn zus en moeder gaan winkelen en wij gaan wandelen en ergens patat eten. Op een mannen-middag, hij was ongeveer 7 jaar, vond het volgende voorval plaats. We hadden onze patat op en mijn zoon, Mahil huppelt en fladdert nog een beetje door het restaurant heen onder het uitstoten van vrolijke klanken. Mensen kijken over hun schouder naar hem en kinderen gapen hem met open mond aan.

De deur van het restaurant gaat open en het wordt stil. Er komt een man binnen met ernstige littekens in zijn gezicht en op zijn handen. Zijn vingers zijn nog maar half aanwezig en zijn oren zijn verschrompeld. Zijn vrouw en dochter komen achter hem aan. De man gaat in een hoek zitten met het gezicht naar buiten gericht. Het is stil in de zaak, behalve Mahil, die huppelt vrolijk door. Ik heb erg met die man te doen. Ik zou hem iets medemenselijks willen tonen, maar ja dat doe je in een dergelijk situatie toch niet. Wat moet je zeggen en hoe zal hij daarop reageren?

'WAT GOED HÈ PAPA DAT HIJ AUTISTISCH IS, DAT HADDEN WIJ NIET GEDURFD!'

De man, vrouw en dochter krijgen hun patat en snacks. Mahil kijkt geïnteresseerd naar de tafel van de man die naar buiten kijkt. In een paar seconden is hij bij de tafel, pakt een groot stuk patat en gaat bij de man op schoot zitten. Hij knabbelt rustig aan het patatje en onderwijl kijkt hij de man diep in de ogen. Dan vouwt hij even zijn handjes en doet in gebarentaal

het avondgebedje. Vervolgens omhelst hij de man, springt van zijn schoot en huppelt weer verder.

Ondertussen ben ik opgestaan (van schrik) en wil Mahil terugroepen. Maar iets houdt me tegen. Terwijl ik achter de man sta voltrekt dit bijzondere moment zich. Ik stamel iets van 'sorry'. De man draait zijn verminkte gezicht naar me toe. Zijn wangen zijn nat van tranen. "Nee, dank u wel, wat een bijzonder kind heeft u, u beseft niet wat dit voor mij betekent. Wat een geluk dat ik hem even heb ontmoet."

Thuisgekomen vertelde ik dit mannen-avontuur aan de 'vrouwen'. Mijn dochter van 9 reageerde: "Wat goed hè papa dat hij autistisch is, dat hadden wij niet gedurfd!"

Geluk is voor mij dat ieders leven betekenis krijgt in het kleine en eenvoudige. Een klein menselijk gebaar, ja zelfs een ongepaste handeling kan van grote betekenis zijn. Gelukkig durven sommige mensen zich op betekenisvolle wijze onangepast te gedragen. Dit is een gewaagd kunststuk. Als we dat allemaal eens wat vaker zouden doen...

Dit is de winnende bijdrage van de Essaywedstrijd in het kader van het 60-jarig jubileum van de Humanist. Gabriël Anthonio te Drachten heeft met dit stuk de eerste prijs gekregen: 60 x 10 euro.

Gelukkig worden? Ongeluk verdringen!

Ik weet waar het fout is gegaan. Dat mensen niet meer zo gemakkelijk gelukkig worden, zoals ze vroeger zo gelukkig leken...

Dat komt door de psychiaters en de psychologen die vonden (en nog steeds vinden ...?!) dat je al je gevoelens moet toestaan, je mag geen enkele verdringen.

En ik weet niet hoe het met u is, maar de ellendige gevoelens die ik links en rechts heb opgelopen zijn a) veel groter, b) veel scherper getekend en c) veel herkenbaarder dan de geluksgevoelens die ik – waarschijnlijk in getal evenveel – heb ervaren tot nu toe.

Er kunnen bij mij midden in de nacht, of op de dag, allerlei nare gevoelens opborrelen en dan laat ik die trouw, een beetje gelaten, toe. Ik probeer de situaties die ik me er glashelder bij kan herinneren, met een deken van acceptatie te verzachten en dan gaat het langzaam weer over. Maar gelukkig??? Nee dus. Nou, ik ben er mee gestopt. Met dat gelaten toelaten en accepteren. Het is genoeg geweest met dat 'ingeslepen paadje' van diepe ellende. Iedere keer dat ik het weer toelaat slijt het weer wat dieper in. 't Is mooi geweest, zand erover, erosie de vrije hand, nieuwbouw d'r op, weg ermee!
Voorbeeld?

'IK KAN DIT GOED GENOEG, MISSCHIEN ZELFS WEL ALLERAARDIGST!'

Als ik – gevoed door allerlei afscheidservaringen – midden in de nacht veel te levendig voor me zie hoe ik afscheid moet nemen van m'n – gewoon levende – zoon van 4.... En dan de hele reeks van afscheidservaringen weer doorleef...

Dan adem ik actief uit door m'n neus en zet een glimlach op m'n gezicht en denk: 'ik ben toch zo blij met hem!'

En warempel, het werkt. Soms moet ik het twee keer doen, en soms speel ik vals. Dan blijf ik stiekem nog een beetje bij dat nare beeld hangen, alsof ik het een beetje in de gaten moet houden.... Maar dan sla ik m'n hersenhelften even tegen elkaar en zet opnieuw m'n meest blijde glimlach op en denk 'ik heb toch wel een heerlijk kind zeg!'

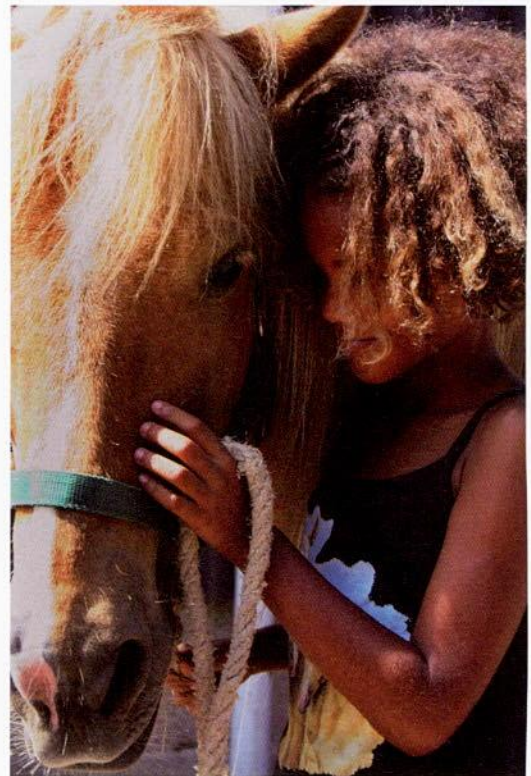
En dan nog even uitkijken dat ik daarna niet toch stiekem... nee, blijven glimlachen en de hersenhelften de goede kant uit laten wijzen.

Of als ik weer 'ns denk dat het mij wel niet zal lukken dan zet ik daar tegenwoordig keihard de blijde boodschap tegenover 'ik kan dit goed genoeg, misschien zelfs wel alleraardigst!'

Kijk, één keer zo'n verdringactie maakt je nog niet gelukkiger. Maar als je het iedere keer doet op de momenten dat je denkt 'bleh, ik baal' dan zul je zien dat het werkt!

Niet meteen iets happy's om aan te denken voor handen?

Maak alvast preventief een lijstje.

Misschien heb ik wel veel te weinig om ongelukkig over te zijn zult u zeggen?

Dat kan maar zo.

Dat kan dan óók op m'n lijstje!

Dit is een van de drie winnende lezersbijdragen van de Essaywedstrijd in het kader van het 60-jarig jubileum van de Humanist. Sonja Visser te Lottum (L) heeft met dit stuk de tweede prijs gekregen: 60 x 5 euro.

Het kriebelt

Geluk is een bijproduct van iets willen, daarvoor iets moeten doen, en het nog doen ook. In mijn geval wordt het altijd aangekondigd door een aangename lichamelijke sensatie. Met de *conatus* is het weer dik in orde vandaag denk ik dan maar. En ik begin. Het bewijs: het kriebelt.

De meeste dingen die we doen kriebelen niet. De dingen die je elke dag doet, bijvoorbeeld routines, zijn gemakkelijk en comfortabel maar de pech is dat je van comfort niet gelukkig wordt. Tevreden kun je ermee wezen, voor een tijdje. Meer voor de hand ligt dat je er lui van wordt. Geluk is wat anders. Ook de dingen die je graag zou willen doen maar waartoe je echt niet in staat bent vallen buiten de prijzen. Die dingen leveren dromen op, of frustratie, of woede uit onmacht, of onverschilligheid uit onvermogen. Geen geluk.

Het moet dus niet te dagelijks zijn en het mag ook niet te gek worden. Van een stukje schrijven kun je gelukkig worden. Het is te doen, en voor de meesten onder ons is het geen dagelijks werk. Wie een oproep plaatst, zoals *de Humanist*, voor een klein stukje over geluk maakt een aantal mensen gelukkig.

'IK KAN HET NIET BEWAREN EN HEB
HET UITGEGEVEN VOORDAT IK HET HEB
KUNNEN VASTPAKKEN'

Heeft het geluk een eigen plekje? Ja, geluk zit ergens tussen het streven naar en het bereiken van iets in. Vandaar dat geluk en afzien, geluk en pijn, geluk en ongemak heel wel kunnen samengaan. Dat je het één zonder het ander zou kunnen hebben is flauwe kul. Er is maar één voorwaarde. Geluk is er alleen voor mensen. Het is er niet voor werkplekken, voor organisaties en al helemaal niet voor kerkgenootschappen en overtuigingen die uit liefde voor de mens de mensen op het tweede plan plaatsen. Zeg nou zelf, religies hebben aan mensen niet genoeg. Daarom hebben ze geen geluk in de aanbidding, hooguit de *flow* van de roes. Dat heeft tal van voordelen, van het blijmoedig ophemelen van de dagelijkse sleur tot en met het bereikbaar verklaren van het onbereikbare. Het geloof is een immuunsysteem. Alleen zo verzet je bergen. Laat ze. De meeste gelovigen zijn ook maar mensen. Valt best mee, meestal.. Meestal is niet altijd, maar een humanisme dat

zich daarop blind staart is geen humanisme. Wel een beweging die *de Volkskrant* op zaterdag belaagt met stukken over het al dan niet mogen 'aanschurken' tegen de religie. Daar wordt niemand gelukkig van.

Geluk is geen recht. Het is een kans. Als het bij mij kriebelt dan moet ik wat. Of het meevalt of tegenvalt kan ik niet voorspellen. Of ik er gelukkig van word weet ik alleen achteraf. Ik kan het niet bewaren en heb het uitgegeven voordat ik het heb kunnen vastpakken. Je kunt geluk niet 'hebben'. Het is zinloos ernaar te zoeken. Je vindt het niet. Je komt het tegen zoals een kennis die je altijd hoopt te ontmoeten, die je dacht ook gezien te hebben maar die alweer is verdwenen als je je hebt omgedraaid. Kan iedereen gebeuren. Er is geen kunst aan.

Dit is een van de drie winnende lezersbijdragen van de Essaywedstrijd in het kader van het 60-jarig jubileum van de Humanist. Ton Korver te Amsterdam heeft met dit stuk de derde prijs gekregen: 60 x 2,50 euro.

Humanisme in woord en beeld

Het onder de aandacht brengen van humanisme in gedrukte vorm is altijd belangrijk geweest. Vanaf de oprichting van het Humanistisch Verbond (HV) in 1946, verschijnt er een ledenblad. Eerst onder de titel *Mededelingenblad*, later verandert dat in *Humanistisch Verbond* en nog later in: *Mens en Wereld*, maandblad voor buitenkerkelijken, de hoofdredacteur is Jan Brandt Corstius. De redactie wisselt wel met enige regelmaat, humanisten van het eerste uur als Bonger, Constandse, Van der Vliet en de eerder genoemde Brandt Corstius voeren de taak voortvarend uit. Vanaf 1970 wordt de naam *Humanist* ingevoerd, het blad verschijnt tweewekelijks, de eerste jaren met wisselende hoofdredacteurs. De op kringloop papier gedrukte acht pagina's, in klein lettertype ogen saai en vol.

Vanaf 1979 wordt *Hes van Huizen* de hoofdredacteur. Onder zijn handen verandert het blad van een maandelijks tweekleuren uitgave in een zeer lezenswaardig fullcolor maandblad met als ondertitel: *maandblad over humanisme, mens en wereld*. De inhoud wordt aangepast aan een grotere doelgroep en bestaat uit diverse onderwerpen als kunst, cultuur, literatuur, wetenschap, natuur, politiek en actualiteiten. Daardoor stijgt de oplage met het jaar.

De onderwerpen worden onder de aandacht gebracht door middel van goede interviews en interessante achtergrondartikelen. Grote namen komen daarbij in beeld en tekst voorbij zoals; *Václav Havel*, filosoof *Bertrand Russell*, kunstenaar *Pierre Janssen* en ontwerper *Benno Premela* maar ook schrijvers als *John Irving*, *Annie M.G. Schmidt*, *Hella Haase*, bioloog *Midas Dekker* en acteurs als *Peter Oosthoek* en *Hans Croiset*. Tweemaal per jaar verschijnt een dubbel-dik thema nummer, altijd prachtig verzorgd en geïllustreerd met foto's en cartoons van onder andere Peter van Straaten en Sylvia Weve. Nummers om naar uit te kijken, sommigen

zoals het nummer over -sterven en de dood- en -verlies- zo succesvol dat er een herdruk volgt wat in de tijdschriften wereld uniek is. De themanummers in de zomer, o.a. over 'vakantie', 'oerdriften' en 'zee van tijd', zijn iets luchtiger dan de winterthemanummers, waarin thema's aan bod komen als; ziekte, vriendschap, keuzes in het leven, geluk, tussen geloof en twijfel, kijken en muziek.

In 1998 neemt *Marjan Slob* het roer van *Hes* over. De eerste jaren volgens dezelfde formule met diverse themanummers over o.a. 'het ideale lijf', rituelen, passie, twijfel, 'de kunst van het wachten' en fantasie. *de Humanist* ondergaat een volledige make-over en verschijnt onder de titel *H*, maandblad over humanisme, mens en wereld, met groter formaat en veel beeldmateriaal. Er wordt duidelijk gemikt op een jongere doelgroep maar niet iedereen is even enthousiast. De themanummers blijven wel, o.a. over grenzen, succes en het beest in de mens. Vanaf 2002 wordt het blad niet meer uitgegeven door het HV maar extern door uitgeverij SWP. Leden van het HV ontvangen vanaf dat moment het ledenblad *Humus*. *Boudewijn Chorus* voert de redactie bij SWP aan en de titel wordt krachtig: *de Humanist*. Formaat en layout veranderen, de opmaak is rustiger en woord en beeld zijn meer in evenwicht, waarmee het meer lijkt op het vroegere blad. De inhoud is meer internationaal georiënteerd en er staan maandelijks meerdere columns in.

Dit jaar verschijnt de zestigste jaargang van het tijdschrift *de Humanist* en wederom staat het blad op een kruispunt. Hoe het blad in de toekomst zal verschijnen en wat de ontwikkelingen zullen zijn ligt nog achter de horizon. Maar de noodzaak om een genuanceerd humanistisch geluid te laten horen, via dit tijdschrift, via de website van het HV en human.nl, via de radio- en tv programma's van de Humanistische omroep, is evident. Wij hopen dat het blad zal blijven groeien en grote groepen mensen die het humanisme een warm hart toe dragen zal blijven informeren, inspireren, boeien en binden.

Het Humanistisch Verbond mede namens de leden van de Humanistische Alliantie.

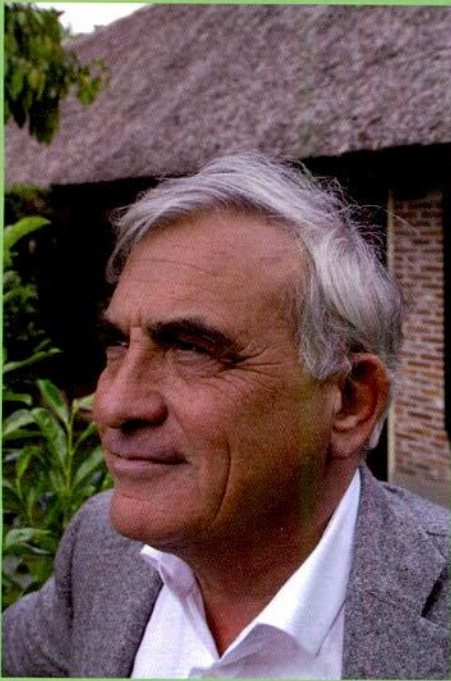
Humanistisch Verbond

humanistische
alliantie

TV-PROGRAMMAMAKER RIK FELDERHOF

Creëren is geluk maken

Met zijn tv-programma's gaat Rik Felderhof al seizoenen lang 'de diepte in'. Veel bekende en ook onbekende Nederlanders komen, in eigen omgeving of in die van een schitterende Zuidfranse villa, tot verhelderende en verrassende inzichten. Felderhof is daarbij hooguit de bescheiden sturende gastheer, met een prettig oog voor de mix van alledaagse levenskunst en het wat verder gaande spirituele. Hoe denkt Felderhof zelf over geluk?

TEKST EN FOTO'S PETER VAN RIETSCHOTEN

In eerdere programma's als *De Stoel* en *Op reis met Felderhof* en actuele producties als *Felderhof ontmoet* en *Villa Felderhof* is Rik Felderhof (58) gastheer en biedt hij bekende en onbekende Nederlanders de gelegenheid wat dieper in te gaan op onderwerpen 'die er toe doen'. Herbezinnen, keuzes maken, breken, opnieuw beginnen, en ook gelukkig zijn, geluk hebben, afdwingen, bevechten, mazzel hebben of niet, die onderwerpen gaan dan vaak met indringendheid over de buis. Programma's ook die, getuige de talloze reacties, bij de kijkers leiden tot spiegeling, nadenken en zelfs het roer omgooien.

Om gelukkiger te worden?

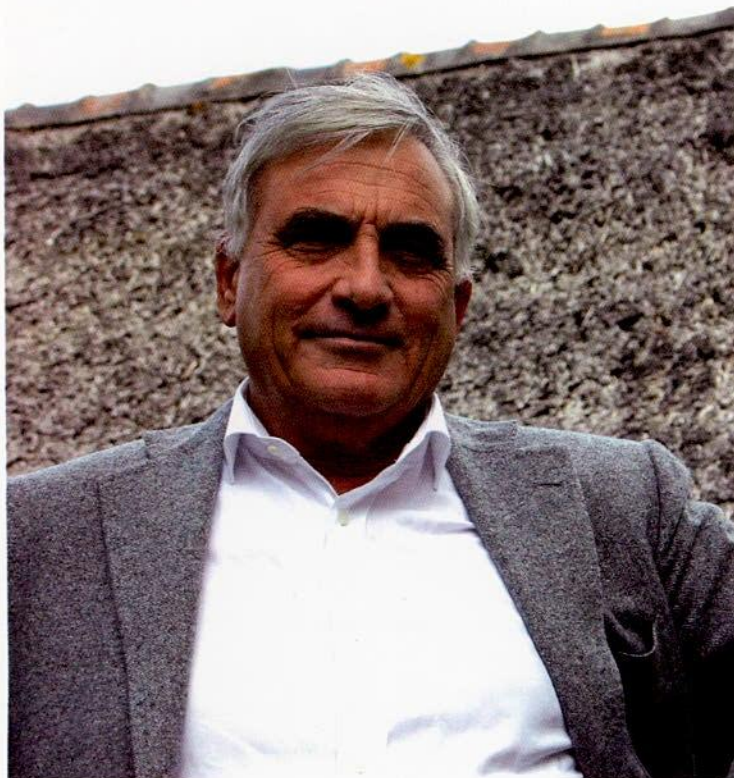
Felderhof: "Absoluut. Er zijn tal van voorbeelden van kijkers die naar aanleiding van een van de uitzendingen een andere weg kozen, meer naar zichzelf zijn gaan luisteren, sterker zijn geworden tegen het beuken en schaven van hun omgeving. Veel voorbeelden ook van mensen die op de een of andere manier een handreiking kregen om tegenslagen te overwinnen en weer of alsnog wat gelukkiger te worden. Ik denk dat die programma's, ofschoon ze niet als 'geluksbrengers' of als 'ge-

luksrecepten' zijn bedoeld, toch bij veel mensen iets in gang hebben gezet waardoor ze wat gelukkiger zijn geworden."

'GELUK IS KUNDE, KANS EN KEUZE'

En dat heeft de mens Rik Felderhof ook gelukkiger gemaakt?

"Zonder meer. Creëren is geluk maken, gelukkig zijn als het is gelukt. En soms zijn er onverwachte neveneffecten, daar kun je dan alleen maar stil van worden – en zeer gelukkig. Er was een vrouw die twee mislukte chemokuren had gevolgd. Ze had besloten de derde niet te doen. In het ziekenhuis zag ze een uitzending van Villa Felderhof. Door die mooie omgeving met al dat blauw raakte ze geïnspireerd, wilde dat ook nog een keer beleven en ging alsnog voor de derde kür. Die sloeg aan, ze kwam in een betere conditie en kreeg van haar man een reis naar Saint Tropez, waar Villa Felderhof vlakbij ligt. En daar vond op een terras een onverwachte ontmoeting plaats tussen haar en mij. Met excuses voor het feit dat ze me lastig viel (wat ik zo niet voelde) vertelde ze me dit verhaal

en bedankte me. Daar werd ik dus even erg stil van en later beseften we dat de impact van de programma's soms verbijssterend groot is. En dat betekent dat je als programmamaker dus een plicht hebt, een indirecte zorgtaak. Niet de plicht om een 'hedendaagse handelaar in geluk te zijn', maar wel weten wat de programma's met kijkers kan doen."

'IK HAD GEEN ADEM OM ER VAN TE GENIETEN'

Dus je bent geen ongelukkig mens?

"Nee, integendeel. Op een schaal van 1 tot 100 zou ik mijzelf nu op 86 zetten. Haha, nogal gelukkig ja. Ik zit goed in mijn vel, fijn werk, kan dingen maken, kan reizen, heb hele lieve fijne mensen om me heen, goede gezondheid. Misschien is 86 nog bescheiden, maar laat ik het ongeluk maar niet tarten. Niet dat ik bijgelovig ben, maar in geluk en gelukkig zijn zit volgens mij wel een zekere golfbeweging, de wetmatigheid van 'het zit mee' en 'het zit tegen'. Dus die mindere periodes heb ik ook zeker gehad, ja. Pech? Nou, ik zou zeggen dat het om situaties ging waarop ik mijzelf minder goed kon aansluiten. De oorzaak van dat minder gelukkig zijn lag vooral bij mij. Ik ben eigenzinnig, pas niet goed in andermans plan. Meedoen met iets dat door een ander is bedacht vind ik moeilijk, ik bedenk liever zelf. En dat heeft weleens tot fricties geleid."

Maar hoe kun je dan gelukkig zijn met fijne mensen om je heen?

"Veel geleerd, met vallen en opstaan. Een aantal jaren geleden heb ik mezelf flink onderhanden genomen, geleerd blij te zijn met succes. Dat was er wel, maar ik gunde het mezelf niet. Ik had geen adem om ervan te genieten. Als ik een prijs kreeg, wist ik eigenlijk niet hoe ik dankbaar moest zijn. Opmerkingen als 'je hebt alle reden om blij en trots te zijn' vond ik flauwekul. Ik heb geleerd dat geluk in behoorlijke mate zit in het vermogen tevreden te zijn en dankbaar. Anderzijds heb ik het gelukkig zijn moeten bevechten op de buitenwereld. Die is harder geworden, opdringeriger, verjuridiceerd. Idealisme en een open ziel zijn kwetsbaarder dan vroeger. Het is vandaag de dag door de samenleving moeilijker om gelukkig te zijn. Anton Pieck en de dorpspomp zijn vervangen door een eindeloos bombardement van impulsen en een overaanbod van alles en de plicht om daarvan gebruik te maken. Er is simpelweg te veel, het is te gemakkelijk en dat maakt de mens niet gelukkiger. Alles willen hebben leidt tot een eenrichtingsverkeer naar het ongeluk. Je kunt beter dromen hebben dan ze realiseren. Als ik zie dat het gebruik van antidepressiva onder de rijken veel hoger is dan elders en ik zie dat daar alleen nog maar kan worden geleeft met electronic gates, body guards en kinderen met anti-ontvoeringsschips onder hun huid, dan vind ik dat een bevestiging van 'alles maakt niet gelukkig'."

En die 'fijne mensen' als gelukselement?

"Dan heb ik het vooral over mijn kinderen, een dochter van 26 en een zoon van 23. Daar heb ik altijd al veel liefde aan gegeven – veel geïnvesteerd zou je vandaag de dag kunnen zeggen. Hoe dan ook, we hebben een fijn contact, dat is echt geluk, met veel plezier en humor. Veel lachen is psychisch en fysiek een weldaad, dat draagt volgens mij zeker bij aan gelukkig zijn. En ofschoon ik gescheiden ben, is het contact met mijn ex en moeder van mijn kinderen zonder meer goed, we gaan soms zelfs samen op reis. En daarnaast zijn er de collega's waarmee ik de programma's maak, de gasten in die programma's en mensen die ik waar dan ook tegenkom. Met mensen omgaan, ook belangrijk voor het geluksniveau."

Dus geluk is niet...?

"Die gepassioneerde liefde à la een speelfilm die dan via de trechter van dwang en verplichting uitkomt op de mestvaalt van het alledaagse; is niet de wens om altijd op de toppen van roze en lichtblauwe wolken door het leven te zweven; is niet de hedendaagse namaakromantiek van het hedonistische leven in een pressure cooker. En is ook niet het religieuze 'wij zijn op aarde op God te dienen en daardoor hier en in het hiernamaals gelukkig te worden', absoluut niet. Dat 'gelukkig worden in het hiernamaals' heb ik altijd al als een soort uitgestelde prijs gezien en hier gelukkig worden door God te dienen zie ik niet. Elkaar dienen, je medemens dienen, je vrienden – en daarmee dien je in zekere zin God. Plus je werk goed doen en daar bevrediging uit halen, creëren – dát is volgens mij wel essentieel voor geluk. En met Erasmus'

uitspraak 'Het ware geluk bestaat slechts in de illusie...' ben ik het ook niet eens. Geluk is bij tijd en wijle, en naarmate je ouder wordt vaker, heel tastbaar, heel concreet. Waar ik overigens wel aan wil toevoegen dat ik vroeger en ook nu nog wel geluk pas achteraf herken en als zodanig ervaar. Het bekende 'wat was ik toen gelukkig' is mij niet onbekend.

En geluk is wel...?

"Ik kan meegaan met hoogleraar Ruut Veenhoven die stelt dat geluk levensvoldoening is. En zoals een goede kennis ertegen aankijkt spreekt me ook aan: 'Geluk is als het lukt.' Geluk is voor mij ook het hebben van een zelf ontworpen huis in Tanzania, het hebben van een tomatenkwekerij daar waar de schoolkinderen bezig kunnen zijn, het plan om met locals een meubelfabriekje op te zetten, mijn schouders onder een weeshuis zetten in Ruanda. Geluk is geven en niet teruggeisen maar onverwachts terugkrijgen, geluk is met succes iets doen voor andermans welzijn, geluk is begrijpen dat je medeverantwoordelijk bent voor de wereld."

'ELKAAR DIENEN, JE MEDEMENS, JE VRIENDEN'

Zijn er in die wereld ook bedreigingen voor jouw geluk?

"Ja."

Noem er 's drie?

"Welke inbreuk dan ook op het welzijn van mijn kinderen; zelf malheur krijgen waardoor ik niet meer kan doen wat ik doe; en oorlog. Wat dat laatste betreft: Ruanda en Somalië en het voormalige Joegoslavië hebben weer aangetoond hoe verschrikkelijk het is om mensen hun fundamentele van veiligheid en zekerheid te ontnemen, de absolute wanhoop bij hen die zijn overgeleverd aan de gruwelijke willekeur van vernietigingssystemen. Op zijn minst somber makend dat dit nog steeds gebeurt."

De hedendaagse gelukscultuur, wat vind je daarvan?

"Het is vooral een markt, er was en is een oprechte behoefte, en toen kwam de commercie. Velen stellen terecht de vraag 'hoe word ik gelukkig?', maar wensen eigenlijk maar één antwoord, namelijk een kant-en-klaar recept. Bij voorkeur te lezen in een van de vele 'gelukstijdschriften', op een van de duizenden sites, of overal te horen en te zien op de tv. Waarbij de verwarring tussen gelukkig zijn en hedonisme en genotzucht eerder regel is dan uitzondering. Ik vind dat velen de verkeerde vraag stellen. Beter zou zijn om 's te bekijken wat je wil en kunt en welke keuzes je tot nu toe wel en niet hebt gemaakt. Want dat vergeten heel veel mensen: iedereen heeft in principe de keuze om het leven een andere wending te geven. Velen blijven hangen in het 'ge-ja maar' over verplichtingen. Als je goed kijkt, moet je vaststellen dat je die zelf bent aangegaan en dat er nog steeds heel veel is

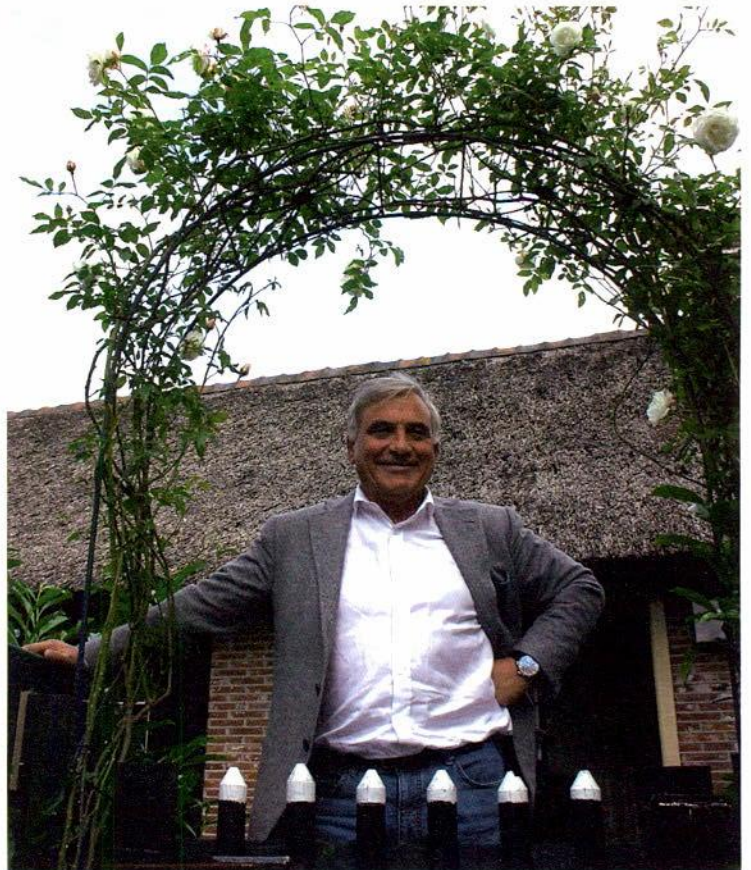
te kiezen. Geluk is ook: zien dat je kunt kiezen – en het dan ook doen. Maar hoe dan ook: er is geen standaardrecept om gelukkig te worden, dat zal een ieder voor zichzelf moeten uitzoeken. Iedereen is wat geluk betreft zijn eigen deskundige."

Dus geluk is een kunde?

"Ook een kunde. Geluk is jongleren met de ballen van relaties, familie, werk, collega's, de buitenwereld, je gezondheid en ga zo maar door. Dus vaardigheid, kunde, of kunst. Geluk is ook een kans. Iets komt voorbij zonder dat je daar zelf invloed op had. En geluk is het maken van keuzes. Dan speelt de eigen invloed dus wel. Geluk is een ingewikkelde maar heerlijke cocktail."

Zou jij 'nog' gelukkiger willen zijn?

"Er is altijd wat te wensen, maar er is ook altijd veel te verliezen. Een vaste relatie op basis van 'zielsverwantschap' zou de eerder genoemde 86 punten wellicht verhogen naar 90. Niet gemakkelijk echter. Wat 'gelukkiger' betreft zou ik al heel blij zijn als wij hier in het Westen 10 procent van de echte levensblijheid zouden ervaren zoals de mensen in Tanzania die hebben. Hun stabiliteit, hun familiegedrag, dat betrokken zijn op elkaar zonder te 'rat racen', dat zou hier heel goed zijn. Hier hebben we onszelf en elkaar niet meer, en dat maakt veel mensen er niet gelukkiger op."

Zonder uw
steun is het
humanisme
aan de
goden
overgeleverd.

Het geluid van religies klinkt steeds vaker en steeds harder. Humanisten geloven in de kracht van ménsen. Voor nog geen € 4,50 per maand helpt u ons ook dat geluid vaker te laten horen. **Zelf denken, samen leven.**

www.humanistischverbond.nl • giro 58

Het geluk van Sisyfus

De eeuwig steenrollende Sisyfus was volgens Albert Camus een gelukkig man. Door alle goddelijke hulp te weigeren, stijgt hij uit boven zijn lot. De mens wordt pas echt menselijk door zijn lot onder ogen te zien en in opstand te komen tegen de irrationaliteit van het kwaad.

In de Griekse mythe is Sisyfus de koning van Korinthe, die na zijn dood weer even terug mag naar de aarde omdat zijn vrouw verzuimd heeft om een muntje onder zijn tong te leggen voor de veerman Charon. Op aarde aangekomen heeft Sisyfus het zo geweldig naar zijn zin dat hij weigert om zich weer bij de onderwereld te melden. De goden krijgen hem tenslotte te pakken en voor straf geven ze hem opdracht een enorme steen naar de top van een steile berg te rollen - maar telkens als hij bijna boven is bezwijkt hij onder het gewicht, zijn steen stuiterd omlaag en hij kan weer van voren af aan beginnen.

'HET LEVEN MOET GELEefd WORDEN OP HET SCHERP VAN DE SNEDE'

Volgens de Franse schrijver en filosoof Albert Camus, die in *De mythe van Sisyfus* (1938) een humanistische draai aan het verhaal geeft, gaat deze mythe over de absurditeit van het menselijk bestaan. Het leven heeft geen zin, er is geen hogere bestemming, het leidt allemaal nergens toe. Maar toch is Sisyfus niet radeloos. Door alle goddelijke hulp, hoop en troost te weigeren stijgt hij uit boven zijn lot, hij tart de goden en minacht zijn straf en daaraan ontleent hij zijn kracht. Wij moeten ons voorstellen dat Sisyfus gelukkig is, schrijft Camus.

NEO-LIBERAAL HUMANISME

Tien jaar later werkt Camus een verwant thema uit in *De Pest* (1947), de roman die hem wereldberoemd zou maken. In de Algerijnse stad Oran breekt een pestepidemie uit en een groepje mannen bindt de uitzichtsloze strijd aan met de dood: daaronder de onverstoorbare dokter Rieux, doorploeterend ondanks gebrek aan resultaat, de priester Paneloux, die van zijn geloof valt bij de doodsstrijd van een onschuldig kind, de

romantische journalist Rambert, die de stad uit wil naar zijn geliefde, maar toch blijft om te helpen. Stuk voor stuk illustreren ze de gedachte dat de mens pas echt menselijk wordt door zijn lot onder ogen te zien en in opstand te komen tegen de irrationaliteit van het kwaad. Te midden van de aardse plagen leert men dat er in de mens meer te bewonderen is dan te verachten, stelt de dokter vast op de laatste pagina van het boek.

De roman *De Pest* verscheen in de donkere, verwarde jaren vlak na de Tweede Wereldoorlog, zodat iedereen het verhaal las als een allegorie op de succesvolle strijd van tegen nazi-Duitsland. Humanisme was *en vogue* in die tijd, Camus verwierf intellectuele cult-status en kreeg in 1957 zelfs de Nobelprijs voor de literatuur. In de jaren zeventig en tachtig raakte hij in vergetelheid, maar in de jaren negentig werd hij alweer herontdekt, deze keer als tegenspeler van de links-radicalen filosoof Sartre. Camus werd neergezet als voortrekker van een beschaafd, neo-liberaal humanisme. Men prees hem om zijn anti-communisme, zijn afzijdigheid in de Algerijnse onafhankelijkheidsstrijd - als 'pied noir' voelde hij zich met deze Franse kolonie te nauw verbonden om de onafhankelijkheidsstrijd te steunen - en om zijn vredelievende, gedepoliteerde engagement met de democratie, de Verenigde Naties en de mensenrechten.

'ONZE DADEN ZIJN GETEKEND DOOR NARCISME'

VAT KRIJGEN OP HET GELUK

Toch is het niet dat mensenrechten-humanisme, waardoor Camus' laatste, meest sarcastische en meest autobiografische boek, *De Val* (1956) als een hoogtepunt van de humanistische canon moet worden beschouwd, integendeel. *De Val* behelst de verwoestende zelfanalyse van Jean-Baptiste Clamence,

een voormalig advocaat, de sympathieke held van weduwen en wezen, beroemd, rijk en sexy - een man wiens leven in alle opzichten een klinkend succes lijkt. Tot op de dag dat hij een vrouw passeert die in de Seine springt. Hij hoort een kreet, een plons, en loopt door. Maar vanaf dat fatale moment neemt het leven een keer en begint zijn vrije val. De kreet achtervolgt hem en desintegreert zijn bestaan. We treffen hem in het eerste hoofdstuk aan, in een smerige kroeg in het oude centrum van Amsterdam, vlak naast de voormalige joodse wijk. Zijn toestand is verward, hij is verwickeld in een eindeloze reeks beschuldigingen en zelfbeschuldigingen waar niemand meer naar luistert.

'HET COMFORTABELE GELOOF IN PERSOONLIJK GELUK IS IJDEL'

De Val werd tien jaar terug door de postmoderne kritiek nog moeiteloos geïnterpreteerd als een aanval op Camus' vroegere kameraad Sartre, die in de jaren van de Koude Oorlog zou hebben weggekeken van de terreur van het stalinisme en het bestaan van de Goelag zou hebben ontkend, uit naam van de vooruitgang van de geschiedenis. Misschien zit daar iets in - over de rol van het Sovjet-communisme zijn die twee het in elk geval nooit eens geworden. Niettemin is de strekking van *De Val* ruimer dan deze politieke kwestie. Camus' kritiek is tevens zelfkritiek, niet alleen gericht op het seculiere heilsverlangen van de communisten, maar ook op zijn eigen onvermogen om vat te krijgen op het geluk. Zijn individualistisch credo dat het leven geleefd moet worden op het scherp van de snede, omdat er geen doel is en je er dus uit moet halen wat er in zit, binnen een context van vrijheid, mensen-

rechten en goede bedoelingen, dat neo-liberale credo is hier deel van het probleem geworden, in plaats van de oplossing.

MEDEPLICHTIG AAN WERELDELLENDE

Want in *De Val* is Camus' zijn illusies over de mens kwijt geraakt. Zolang hij het kwaad nog in de wereld zocht, in de irrationaliteit van het lot, van ziekte en dood, heeft de mens het laatste woord. Maar nu is het kwaad een dimensie in die mens zelf geworden. Onze daden zijn getekend door narcisme, verraad, schijnheiligheid. Met dit besef begint de zelfvernietiging van Camus' protagonist: dat het comfortabele geloof in persoonlijk geluk, en vrijheid, in medemenselijkheid en in de eigen humane bedoelingen, ijdel is, dat er medeplichtigheid achter schuilgaat, en historische schuld: aan een verdronken vrouw in de Seine, aan de honger in de wereld, aan oorlog en genocide, de opwarming van de aarde, honderdduizenden burgerslachtoffers in Irak, noem maar op.

In *De Val* is de zelfgenoegzame heroïek van de humanistische intellectueel onverdraaglijk geworden, de mensenredder is door zijn eigen bodem gezakt. In een donker hol hangt hij boven zijn jenever, en hij roept: 'Arresteer me maar! Veroordeel me tot de guillotine - dan zou ik eindelijk verlost zijn. Laat mijn hoofd zien aan het samengestroomde volk, vers geplukt, zodat ze zich in mij kunnen herkennen. Dan is het volbracht, dan heb ik mijn loopbaan toch nog voltooid: een valse profeet, een roepende in de woestijn, die weigert om er uit te komen!'

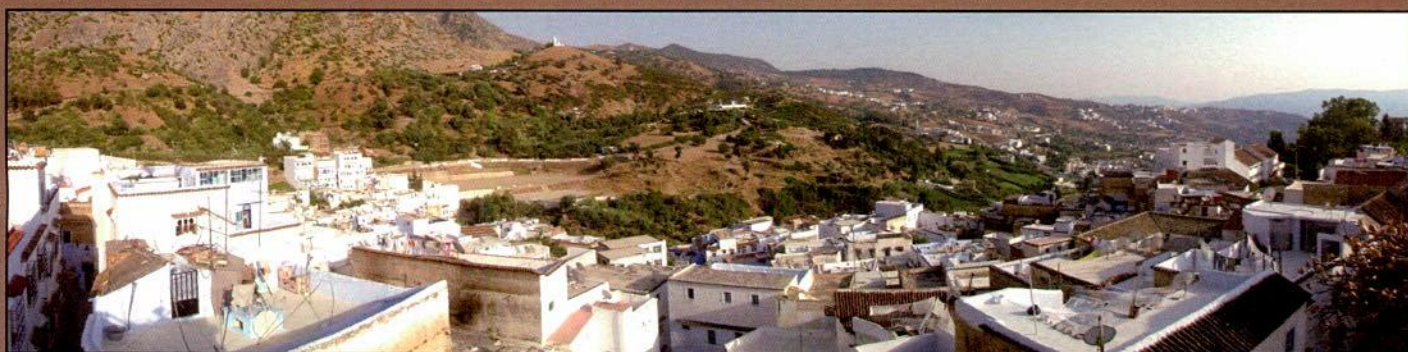
Wij zouden Camus posthuum een Van Praag-prijs moeten toekennen voor zijn gehele oeuvre.

Heleen Pott is bestuurslid van het Humanistisch Verbond en hoogleraar Kunst en samenleving in humanistisch perspectief.

Migrantengeluk

TEKST CARLA RUS

Als je immigranten in Nederland over geluk spreekt hoor je dikwijls over de mooie herinneringen aan hun geboorteland. Het geluk in hun nieuwe vaderland komt vaak pas jaren na hun aankomst in beeld. De kunst van het geluk voor Amina, een eerste generatie migrante uit Marokko, en haar 27-jarige dochter Salima.

Panorama van Chaouen in het Marokkaanse Rifgebergte.

Moeder Amina is een stevige, kaarsrechte vrouw van vijftig jaar met mooie, groene ogen die dwars door je heen lijken te kijken. Ze draagt een zwarte hoofddoek, die ze binnen afdoet, en een lange zwarte japon met daarop kleurige, lichtgevende vlinders geborduurd. Dochter Salima is een tengerere vrouw zonder hoofddoek, die nonchalant gekleed is in een Hollandse coltrui en lange broek. Moeder en dochter hebben voor mij een tere, zalmkleurige roos meegenomen. Amina is geboren in Beni Sidel, een stadje in het Rifgebergte, en opgegroeid in Chaouen. Zij is op 21-jarige leeftijd naar Nederland gekomen. Haar man werkte toen al een tijdje in Nederland, zwaar werk in een boomkwekerij. Maar het verdiende goed.

Heb je wel eens heimwee naar Marokko?

“Ik denk vaak terug aan vroeger toen ik nog een kind was. Ik voelde mij vrij in Chaouen en speelde zowel met Berberkinderen als met Arabische. Het leek er een paradijs op aarde: Olijfbomen, bergen, een bron, watervallen, beek-

koeien, kersenbomen waar ik zo de kersen uit kon plukken.... Met zoveel mooie natuur om je heen heb je maar weinig nodig om je gelukkig te voelen.” Dochter Salima vult aan, want ze kent dit gebied van haar vakanties: “En het grootste schouwspel begint als de zon ondergaat. Vanuit het niets verschijnen de miljarden sterren, ik herinner me dat

‘MIJN BESTE VRIENDINNEN ZIJN HOLLANDS,
ZIJ HELPEN ME
ALS IK HET MOEILIJK HEB’

jes, windhonden, bijna-wilde katten, granaatappelbomen, vijgenbomen, de geur van brandend hout, ezels, paarden,

ik als kind van zeven naar die sterren keek, ik voelde me zo nietig en ontroerd.”

Zouden jullie dan niet liever terug willen naar Marokko?

Amina: "Ik voel me hier thuis. De mensen zijn heel vriendelijk voor me. Mijn beste vriendinnen zijn Hollands, zij helpen mij wanneer ik het moeilijk heb. Ik heb bij de thuiszorg jaren achtereen bij dezelfde mensen gewerkt. Ik heb voor hen ook een grasmaaier en een wasmachine gerepareerd zonder kosten.

Het doet mij goed iets voor mensen te betekenen.

Maar de voornaamste reden dat ik hier wil blijven is dat hier mijn vijf kinderen zijn geboren. Zij voelen zich Nederlanders. Hier ligt hun toekomst en geluk." Salima: "Ik ben vergroeid met de wilgen, de woeste westenwind en de fiets. Toen ik voor het eerst het Van Gogh Museum betrad, had ik het gevoel dat ik op heilige grond stond."

Er wordt gezegd dat de laatste jaren het wij-zijgevoel is versterkt. Staat dat jullie levensgeluk niet in de weg?

Amina: "Nee."

Salima: "Mijn moeder leest geen kranten. Zelf heb ik er persoonlijk ook niet zo'n last van, maar één keer liep ik samen op met een vriendin die in die tijd een gezichtssluijer droeg. De opmerkingen onderweg waren vreselijk. Terwijl het zo'n lieve vrouw is. Ik vroeg een keer waarom ze die droeg. Ze zei dat ze zich, geïnspireerd door het soefisme, een vreemdeling hier op aarde voelt. Ze wilde dit ook uitdragen."

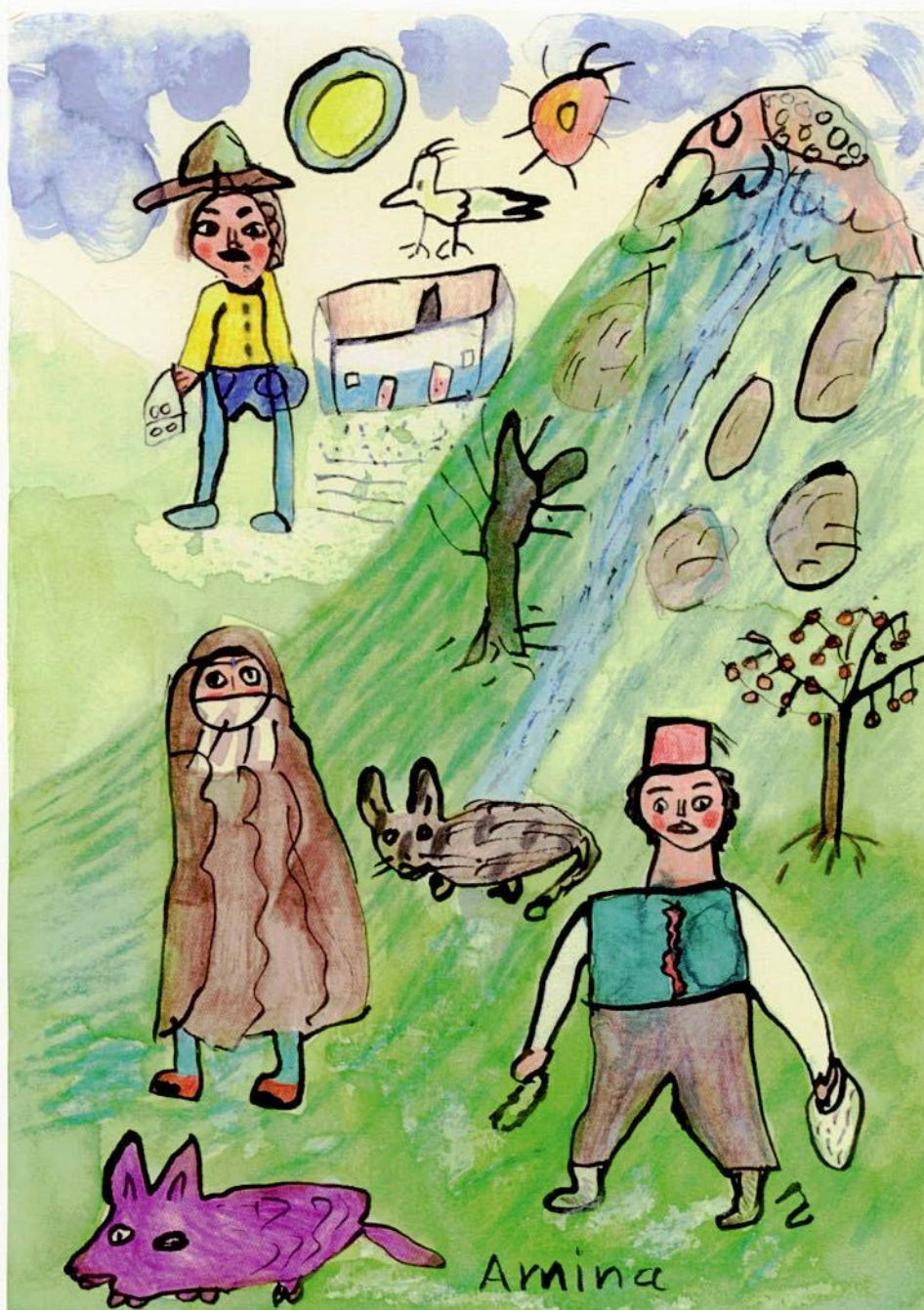
Komt dit motief om een hoofddoek of sluier te dragen vaker voor?

"De eerste generatie hoofddoekjes komt vaak voort uit traditie, omdat het van de ouders moet. De tweede generatie hoofddoekjes is een bewuste keuze: vrouwen willen laten zien wat hun wortels zijn. Of zij willen zich meer afzonderen van de buitenwereld om zich beter naar binnen te kunnen keren en dichtbij het spirituele geluk te komen. De derde generatie hoofddoekjes komt vaak voort uit mode. De hoofddoek is 'in' onder veel moslima's. Je kunt deze dan ook in de prachtigste kleuren krijgen."

'MIJN KINDEREN VOELEN
ZICH NEDERLANDERS.
HIER LIGT HUN TOEKOMST
EN GELUK'

Waarom draag jij er geen?

"Ik draag er alleen een, wanneer mijn gevoel dat ingeeft. Ik ben een zoeker. Ik weet de dingen nog niet zo zeker in het leven. Het afwisselend wel en niet dragen van de hoofddoek is daar een uitdrukking van. Mijn zus Hayat draagt helemaal geen hoofddoek. Die vindt hem niet lekker zitten en voelt zich

Tekening die Amina als jong meisje maakte van haar geboortestreek in Marokko, Chaouen.

zonder ook een goede moslim. Bovendien wil ze niet teveel aandacht van de andere sekse (lacht). Een hoofddoek betekent namelijk ook, dat je openstaat voor een islamitische huwelijk. “

Amina, je zegt dat je het af en toe erg moeilijk in je leven hebt gehad.

“De eerste keer was nog in Marokko. Daar verloor ik mijn eerste kind, een achtmaands kindje. Ik was zo verdrietig en zo boos, alles was zwart. Toen verscheen er in mijn droom de vroegere Sharif van ons dorp. Een Sharif is een heilige: iemand die boven de partijen staat en aan ieder die het wil raad geeft. Elk dorp of stadje heeft zo'n heilige. De Sharif die in mijn droom verscheen is al overleden, vele mensen bezoeken dagelijks zijn grafombe. Als je ziek bent en je raakt zijn tombe aan, kun je soms genezen. In mijn droom verscheen deze Sharif voor mij en sprak mij moed in. Toen ik wakker werd, was al het zwarte weg en kon ik weer door. God had mij kracht gegeven.”

En welke moeilijkheden ondervond je in Nederland?

“Ik had een moeilijke man die agressief kon worden wanneer hij gedronken had. Hij gaf meer om zijn vrienden dan om zijn gezin. Ik ben nog met hem getrouwd, maar hij is gelukkig al drie jaar niet meer thuis geweest. Hij leeft bij zijn veel jongere tweede vrouw in Duitsland.”

Heeft hij je wel eens geslagen?

“Hij probeerde het wel. Maar ik was te sterk voor hem. Wanneer hij de kinderen wilde slaan, ging ik er altijd tussenin staan.”

Mishandeling komt bij moslima's relatief veel voor. Hoe komt dit volgens jullie?

Salima: “Niet door de islam. Het komt door een patriarchale cultuur.”

Amina fel: “Als mijn man een goede moslim was geweest, dronk hij geen al-

cohol en was hij nooit agressief geworden. Een goede moslim verzorgt zijn vrouw en kinderen goed. Nu moest ik alles doen: werken voor het geld en de kinderen opvoeden. Toen ik nog geen Nederlands kon, heb ik mijn kinderen zelf naar school gebracht, ging alleen naar ouderavonden, heb Salima naar een andere school gedaan toen de leerkracht niet zag wat er in het kind zat. Mijn oudste vier kinderen, twee meisjes en twee jongens, zitten allemaal op de universiteit. Mijn jongste zoon is mijn zorg. Hij houdt meer van zijn vrienden dan van zijn moeder. Hij zit op het mbo, maar wil niet leren. Laatst moest hij van school af. Ik ben er naar toe gegaan en heb gezegd: ‘Moet hij dan op straat belanden?!’ Nu mag hij voorlopig blijven.”

‘IK BEN VERGROEID MET
DE WILGEN, DE WOESTE
WESTENWIND EN DE FIETS’

Mis je je man hier ook af en toe niet bij?

“Ik mis een goede man. Maar als ik het moeilijk heb, bid ik tot God. Dan krijg ik kracht.”

Salima: “Ik ben blij dat mijn vader weg is. Hij was ons alleen tot last. Nu heb ik de kans gekregen de kracht van mijn moeder te zien. Zij is mijn grote voorbeeld. Door haar ben ik feministisch geworden.”

De islam kent allerlei ge- en verboden, veel regels. Staat dat jullie vrijheid en levensgeluk niet in de weg?

Salima: “Het gaat niet primair om de regels. Denk aan Jezus, die viel ook de schriftgeleerden aan vanwege hun wetticisme. Religie heeft in mijn beeld als doel dat je mag worden zoals je bedoeld bent: dat je volledig jezelf wordt. Je bent een bloem in een knop, alles zit er al in, er zijn alleen de juiste voorwaarden nodig om hem tot bloei te laten komen.”

Carla Rus is psychiater en publicist

“De hoofddoek is ‘in’ onder veel moslima’s. Je kunt deze dan ook in de prachtigste kleuren krijgen.”

Veters strikken

Bij de kunst van veters strikken is het als bij de kunst van het geluk: de kunst kunnen beoefenen is afhankelijk van basisvoorwaarden. Voor Louise Groenman zijn dat in ieder geval recht, ruimte en respect. Niet toevallig ook de meest genoemde opvoedingsvoorwaarden voor kinderen.

TEKST **LOUISE GROENMAN**
FOTO **JUDITH DEKKER**

Onlangs at ik bij mijn oudste zoon, die vier kinderen heeft. De jongste van vijf, vroeg of ze even van tafel mocht, want, zei ze: "Ik kan een kunst, die ik voor zal doen." Slippertjes uit, andere schoenen gepakt, en met grote concentratie lukte het haar haar veters te strikken, waarna ze stralend rondkeek. Haar moeder gaf haar een hand en feliciteerde haar met het diploma 'veters strikken' en ook de rest van het gezin was blij voor haar, hoewel haar iets oudere broertje niet kon nalaten op te merken, dat dit 'echt een makkie' was. Ik keek het aan en bedacht me dat de sfeer waarin dit voorval zich afspeelde een aantal voorwaarden bevat die van belang zijn voor de kunst van het geluk. Natuurlijk is het fijn om gezond te zijn en liefhebbende ouders te hebben met elk een leuke baan. Ook is het prettig dat broertjes en zusjes je niet in de weg zitten, dat er eten op tafel staat en uiteraard dat er schoenen zijn om de veters van te strikken. Voor mij waren echter de onbevangenheid van mijn kleindochter en de erkenning door de anderen, die haar op dat moment de ruimte gaven zichzelf te zijn, de belangrijkste elementen van dat moment van geluk.

'ALS IETS LUKT WAT JE EERST NIET KON, BAART DAT GELUK'

OEFENING EN GEDULD

Je veters leren strikken vraagt oefening, concentratie en geduld. Hetzelfde geldt voor de kunst van het koken of de kunst van het schaken. Oefening baart kunst en als iets je (ge)lukt wat je voordien niet kon, baart dat soms geluk, maar oefenen in geluk heeft geen zin als je niet weet wat je gelukkig maakt.

Dan zijn er geen algemeen geldende spelregels, al doet het aanbod van boeken dat ons behulpzaam wil zijn op de weg naar geluk en de vele workshops gericht op spirituele groei ons anders geloven.

'OOK GELUK ZIT VAAK IN EEN KLEIN HOEKJE'

Het is misschien al heel wat als we voor onszelf de voorwaarden kunnen benoemen waaraan voldaan moet zijn, om de kans op geluk te vergroten. In een consumptief ingestelde maatschappij als de onze wordt ons vaak aangepretd dat geluk echt ligt in een grotere auto, een mooiere keuken of een nog avontuurlijker vakantie.

Vaak kunnen mensen heel goed benoemen wat er aan hun geluk ontbreekt, wat hen ongelukkig maakt, terwijl het geluk zelf niet omschreven kan worden, even afgezien van betrekkelijke standaardmomenten die in je herinnering door geluk gekleurd werden; slagen voor je eindexamen, je trouwdag, geboorte van kinderen, een mooie zonsopgang enz.

ONBEVANGEN EN ONBEZWAARD

Geluk is niet de afwezigheid van ongeluk. Ik ken mensen die, hoewel getroffen door een erkende vorm van ongeluk als ziekte, dood of verlies, toch iets uitstralen dat geluk te noemen valt, ook zonder dat ze in iets geloven, dat met een hoofdletter begint. Van hen heb ik geleerd dat het aan je zelf is om te bepalen hoe je met een gegeven situatie om gaat.

Voor mij ligt, in deze fase van mijn leven, geluk dichtbij vreugde en tevredenheid. Vreugde over iets kleins dat er zomaar is. Een vogeltje in de tuin, of een dapper plantje dat weer uitloopt.

Muziek waardoor ik me laat raken, een kindertekening of een Italiaans fresco. Ervaren vriendschap die geluk verdubbelt of smart halveert. Tevredenheid als iets moeilijks toch lukt. Dat alles in het besef van een goede gezondheid, leuke familie en vrienden, bevredigende bezigheden en materiele welvaart. De kunst van het geluk zit dan voor mij in het onbevangen, onbezwaard door levenslang opgebouwde ballast, beleven van dat wat er is. Makkelijker gezegd dan ervaren, want ook geluk zit vaak in een verdomd klein hoekje.

Gelukkig zijn is een individuele goedstoestand maar elk individu leeft in een sociale context, op micro- en macroniveau. Voor mij zijn dan Recht, Ruimte en Respect de belangrijkste voorwaarden, die het elk individu gemakkelijker kunnen maken de kunst van het geluk te beoefenen. Recht in de zin van de Universele Rechten van de Mens, Ruimte om je naar je eigen aard te kunnen ontplooien en Respect dat je hoort te hebben voor en te krijgen

'GELUK LIGT DICHTBIJ VREUGDE EN TEVREDENHEID'

van anderen. Het zijn niet toevallig ook de recentelijk meest genoemde opvoedingsvoorwaarden voor kinderen. Zo is het bij de kunst van het veters strikken maar ook bij de kunst van het geluk. Zoals het er nu uitziet komt het met mijn kleindochter het wel goed, maar met de rest van de mensheid...?

Louise Groenman is ambassadeur van het Humanistisch Verbond, voorzitter van het Aidsfonds en van het expertisecentrum LeefTijd. Zij zat van 1981-1995 voor D66 in de Tweede Kamer en was ruim 10 jaar voorzitter van Hivos.

As we live a life of ease

Everyone of us has all we need

(The Beatles)

DE GELUKSZALIGE VERVELING

TEKST MEIKE OOSTERWIJK

'Er moeten middelen verzonnen worden, maatregelen genomen.' Deze gedachte dartelt over het gezicht van Oblomow, de literaire figuur uit het gelijknamige werk van de Rus Gontscharow. Oblomow; de personificatie van het onvermogen tot iets te komen, van de luiheid, van de nutteleloosheid.

Als een vogeltje wipt de gedachte zijn ogen binnen, zet zich even op zijn half geopende lippen, verschuilt zich in de rimpels van zijn voorhoofd, om dan plotseling weer spoorloos te verdwijnen. Er gebeurt helemaal niets. Hij streeft hij niets na, behalve onveranderlijk in bed te blijven liggen, want daar is hij het gelukkigst.

Hoe anders dan de moderne mens? Opgezweept door de kapitalistische 'vrije' markt. De agenda volgepropt in een onrustig najagen, van wat? Het geluk? Onderwijl onmachtig om weerstand te

bieden aan een overdaad van verstrooiingen. Een vakantie in Kabul, of de Canarische eilanden. Pretparken. En het populaire tijdverdrijf *Shop Until You Drop*. Verontrustend, vinden veel filosofen. Want zo blijft er geen tijd over om je net als Oblomow nog eens lekker te kunnen vervelen, te flierefluiten en te lantefanteren. Terwijl nota bene dit niets doen voor het geluk een noodzakelijke voorwaarde is.

Maar niets doen is tegenwoordig niet niets. Het is eerder een hele kunst. 'Wat we niet mogen vergeten in deze dagen van de zegetocht van het kapitalisme' schrijft bijvoorbeeld de filosofe en schrijfster Joke J. Hermsen in haar essay *We all live in a yellow submarine* (zie: www.jokehermsen.nl), 'is dat deze [de kapitalistische markt] van de mens een manipuleerbare verlangensmachine wil maken, die zich een draai in

de ronde werkt om maar af te kunnen nemen wat de producenten produceren.' De absurde managers salariering; *soit*. De winst van de westerse wereld over de rug van de derde wereld; *soit*. De economie is een doel op zich geworden; het geld een tirannieke talisman, die de agenda's met steeds hogere targets bestiert. Alsof *The Beatles* nooit gezongen hebben:

As we live a life of ease

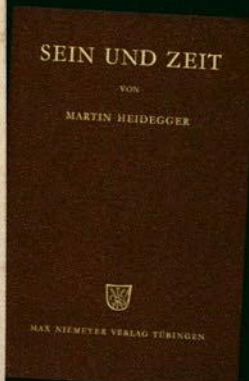
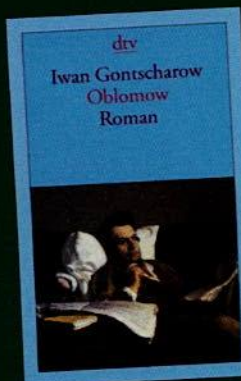
Everyone of us has all we need

Sky of blue and sea of green

In our yellow submarine

Natuurlijk bestaat de belofte van het pensioen; dán pas begint het door *The Beatles* bezongen *life of ease*; het échte leven. Maar wie alleen werkt, om straks te kunnen leven, loopt wel het risico dat hij of zij straks onder de groene zoden ligt.

De economische *ratrace* bepaalt niet al-

leen onze agenda's, maar ook de manier waarop wij de tijd ervaren. En zoals dat met geld gaat; het is veel sneller uitgegeven dan verdiend; geld is er nooit genoeg. Wie gelooft dat tijd geld is, kan ook nooit genoeg tijd hebben. Zodat er geen ruimte overblijft voor reflectie omtrent die zaken in het leven die er werkelijk toe doen. Bijvoorbeeld over de vraag 'wat maakt gelukkig?' Bestaat het geluk echt uit de nieuwste *flat screen* tv? Of in de *kick* van de nieuwste kermisattractie?

De Duitse denker Martin Heidegger (1889–1976) schreef in de jaren twintig van de vorige eeuw al over de verveling. Een onderwerp dat - gezien de recente stroom van publicaties - onder filosofen onverminderd populair is. Omdat we met die volgepropte agenda's geen tijd meer hebben om ons nog te vervelen. Omdat we überhaupt geen tijd meer lijken te hebben.

Maar wat is de tijd? Een bekende *quote* uit de *Belijdenissen* van Augustinus (354 – 430) luidt: 'Want wat is dus de tijd? Wanneer maar niemand het me vraagt, weet ik het; wil ik het echter uitleggen aan iemand die het me vraagt, dan weet ik het niet'. Het economische antwoord 'tijd is geld' is té gemakkelijk. Na een hoop kruisjes te hebben geslagen – Augustinus was tenslotte een bisschop – stelt hij dat de tijd niets anders is dan een uitgestrektheid: 'Het zou me verbazen als het geen uitgestrektheid

was van de geest, en van hem alleen.' De tijd is volgens Augustinus de menselijke geest, die zich tussen het verleden en de toekomst uitstrekt, terwijl hij het heden gade slaat. Niet het geld, maar wij zijn de tijd.

De tijd die we zelf zijn, kan echter niet van een horloge worden afgelezen, want deze tijd is de manier waarop we onze agenda's ervaren en beleven. Soms kruipt hij. Soms vliegt hij. En soms – op van die hele bijzondere momenten – houdt hij eventjes op te bestaan. Hermesen: 'Verliefdheid is zo'n tijdsrebel, omdat het de greep van de alsmaar voorthollende tijd doet verslappen. Ineens wordt er niet meer op horloges en in de agenda's gekeken, maar wordt er dagenlang in bed gelegen.'

'PAS VANUIT DE VERVELING KAN HET ANTWOORD KOMEN OP WAT GELUKKIG MAAKT'

Verliefdheid als de vrolijke kant van de tijd die wij zelf zijn; wij bepalen de tijd, en er bestaat geen externe factor (het geld) die ons bepaalt. Het zelf bepalen van de tijd behoort dus tot de mogelijkheden van het bestaan. Helaas bestaat de verliefdheid bij vlagen; niemand is altijd verliefd. Zodat er nog een hele-

boel tijd overblijft. En dat kan wel eens verdomd vervelend zijn; de leegte, de stilte, het afgrondelijke niets. Wat moet je er mee?

Die vraag laat zich gemakkelijk bestrijden door toe te geven aan de overdaad aan verstrooiingen, waarmee we zelfs onze vakantie vol kunnen plannen. Bungeejumping. Een bezoekje aan het graf van Jean-Paul Sartre op het *Cimetière Montparnasse* in Parijs, of aan een van de cafés die hij bezocht: *Café de Flore* (Boulevard Saint-Germain 172), *Les Deux Magots* (Place Saint-Germain-des-Prés 6).

Maar zoals de Duitse filosoof Wilhelm Schmid in zijn *Handboek voor de Levenskunst* schrijft: 'Er staan in feite twee opties open voor de omgang met verveling: *ontkenning* en bestrijding, of *bevestiging* en aanvaarding.' Verstrooiing is bestrijding, en belemmert de ruimte om na te denken over de vraag naar het werkelijke geluk. Maakt de economische *ratrace* gelukkig? Zitten we als ratten in de val? Of kunnen we er onze eigen draai aan geven?

Ironisch genoeg zullen we ons eerst verschrikkelijk moeten vervelen, voordat ook op ons gezicht – net als bij Oblomov – een glans van kalmte, van hartverwarmende zorgeloosheid kan verschijnen. Want pas vanuit de verveling kan het antwoord op de vraag wat werkelijk gelukkig maakt, worden geformuleerd.

Sartre's favoriete café 'Les Deux Magots' in Saint-Germain-des-Prés

Onmachtig om weerstand te bieden aan een overdaad van verstrooiingen...

IS ER IETS AAN DE HAND?

Rein Zunderdorp stelt in het interview met hem in *de Humanist* 6/2006 naar aanleiding van de islamitische docente die mannen geen hand meer wil schudden, dat leerlingen aldus gedrag wordt aangeleerd dat hen hindert zich later in de samenleving te handhaven. Dat gelooft toch niemand! Heeft onze voorzitter zich wel eens afgevraagd wat de (religieuze) achtergrond en beweegredenen zijn van deze moslima voor deze 'weigering', resp. voor dit gebruik in haar kringen?

De enkele notie van de buitenstaander dat religie wel de bron zal zijn van het omstreden gedrag is niet steekhoudend. Het zou toch op zijn minst van tolerantie getuigen van de schoolleiding om haar te vragen aan de leerlingen en het docentencorps uit te leggen waar dit voor ons vreemde tegendraadse gedrag vandaan komt. Misschien kan zij dan wat meer respect tegemoet zien.

Dat zou ook voorkomen dat je de gemeenschap waar deze moslima vandaan komt tegen je in 't harnas jaagt. Als je repressieve maatregelen overweegt, zoals de schoolleiding voorstaat, om haar voor te dragen voor ontslag, kun je conformering van haar kant wel vergeten. Het verdient toch de voorkeur om te proberen op een tactische manier deze docente aan je kant te krijgen.

Ik heb nergens gelezen dat er iets mis is met haar bekwaamheid om les te geven. En dat is toch waar zij primair voor ingehuurd is. Dit voornemen gaat verdacht veel lijken op wat destijds in Duitsland speelde: *Berufsverbot*, opgelegd door de overheid, op grond van een dissidente houding, ideologie, politieke stellingname. Ik vind dat je op grond van het hier besproken gedrag de betrokkene niet (ook niet indirect) mag bedreigen met ontslag. Het niet respecteren van de uitspraak van de Commissie voor Gelijke Behandeling is schadelijk voor het imago en de positie van mensen die zich als humanist afficheren. Daar reken ik onze voorzitter Rein Zunderdorp ook onder.

Veendam, Gerrit Akkerman

CELEBRITY DIPLOMACY

Het verschijnsel bestaat natuurlijk al sinds de ene mens zich van de andere ging onderscheiden, maar door de invoering van de media en die van de televisie in het bijzonder, is het allemaal in een stroomversnelling gekomen. Ik doel natuurlijk op het fenomeen van de beroemdheid.

Zonder beroemdheden is de wereld ondenkbaar geworden. Je hebt ze in alle soorten en maten, op internationaal en op lokaal niveau. Hun beeltenissen hangen niet alleen in New York, Rio of Nairobi, maar ook in Purmerend, Waskemeer of Nigtevegt. In Nederland is het volgens mij pas echt begonnen met de soapserie *Dallas*. Daar kwam een schurk in voor, die door zijn omgeving JR – spreek uit Jay Ar – werd genoemd. Vanaf dat moment was het hek van de dam. De minister-president ging zich MP noemen, en als er HM in de krant stond dacht de ene helft aan de Koningin Beatrix en de andere helft aan Harry Mulisch.

'OVERAL IN DE WERELD WAAR
ARMOEDE EN ONRECHT BESTAAN,
DUIKEN ZE OP. SOMS VLIEGEN ZE ER HEEN
IN HUN EIGEN JET'

Er kwam in Nederland zelfs een afkorting voor die hele categorie van beroemdheden. Een beroemdheid werd een BN'er – een Bekende Nederlander. Het mooie van de BN'er is dat iedereen er zijn eigen gevoelens in kan projecteren. Een BN'er dwingt bewondering af, maar ook gevoelens van jaloezie en ergernis. Er is vrijwel geen issue meer dat niet op radio en tv door een batterij van BN'ers wordt besproken. Dat al die BN'ers de ballen verstand hebben van dat

MAX PAM

onderwerp maakt helemaal niets uit. De BN'er komt in een talkshow, kwekt de kijkers de oren van hun hoofd, waarna iedereen tevreden slapen gaat.

Laatst stond in een wetenschappelijk tijdschrift dat artikelen in wetenschappelijke tijdschriften doorgaans worden gelezen door niet meer dan vijf mensen ter wereld. De namen van die vijf mensen zijn alleen bekend bij een klein groepje specialisten, maar dit geheel terzijde.

Het inzetten van de BN'er voor allerlei doeleinden is een logische stap, die niet altijd gelukkig afloopt. Zo herinner ik mij Nico Haak, leadzanger van de *Paniekzaaiers*, die de bioregulator aanpreeft. Dat is een armband die een helend effect zou hebben op de gezondheid. Kort nadat Nico zich in de media had gepresenteerd met zijn regulator viel hij dood neer. Maar vaker gaat het goed. Ton van Duinhoven maakte destijds met veel succes reclame voor de snoepjes van Jamin en het KPN-telefoonboek heeft dankzij het lucide optreden van Arnon Grunberg een enorme *push-up* gekregen.

Na het inzetten van de BN'er voor reclame, kwamen de politieke doelen en de goede doelen. Marco Borsato reist de wereld rond voor *Warchild* en Gordon zingt zijn aria's op de ledenvergadering van de VVD. Soms gebeuren ook hier ongelukken. De filmer en halve BN'er Eddie Terstall bracht zichzelf en de hele PvdA-apparatsjik in diskrediet door erop aan te dringen dat een afvallige moslim 'zijn toon zou matigen. Wil je onvriendelijk zijn dan zou je Terstall het symbool kunnen noemen van de artistieke warhoofden, die denken hun partijtje mee te kunnen blazen op het politieke toneel.

Inmiddels zijn wij internationaal al in het volgende stadium beland: de *Celebrity Diplomacy*. Overal in de wereld waar armoede en onrecht bestaan, duiken ze op. Soms vliegen ze er heen in hun eigen jet. Van Jennifer Lopez tot Claudia Schiffer, van Brad Pitt tot Matt Damon, allemaal zijn ze wel eens gesignaleerd tussen de hongerige kindertjes van Afrika. Een mooi taak wordt daar verricht, en altijd is er een camera

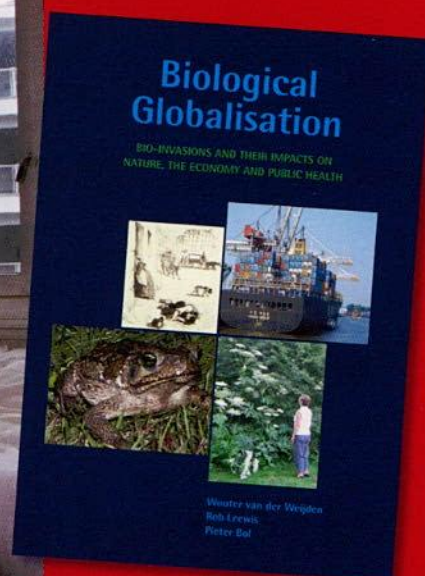
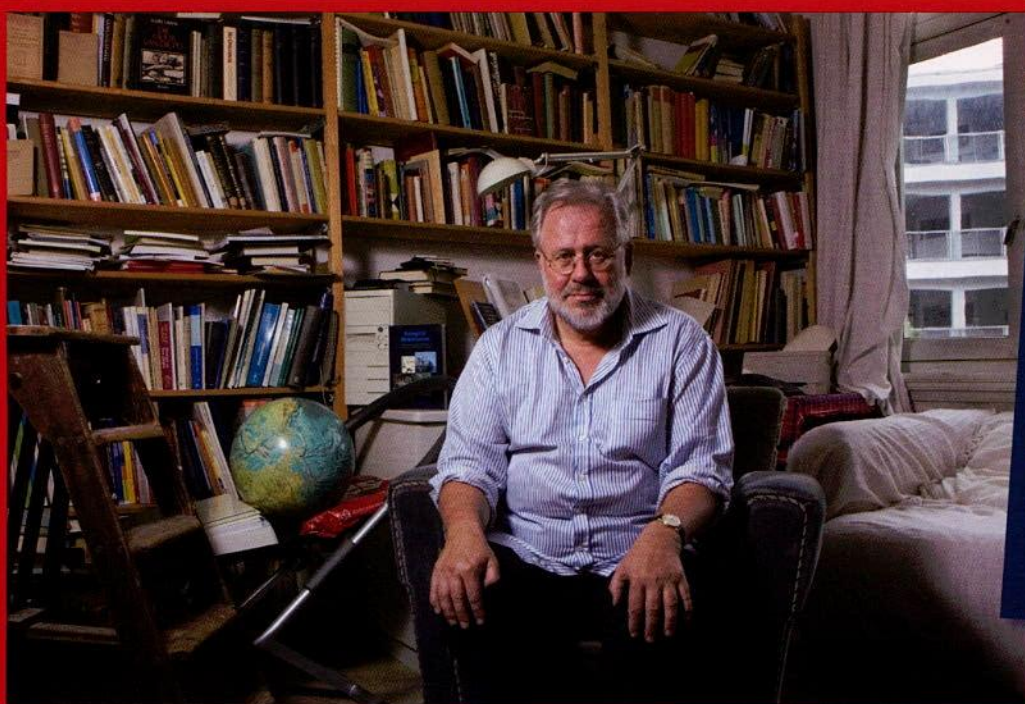
in de buurt om al die goedheid vast te leggen. En waarom ook niet? Wat maakt het uit - een beetje, een beetje hypocrisie, een beetje ijdelheid - als daar de hulp aan miljoenen behoeftigen tegenover staat? Het schijnt dat Bono en Bob Geldof onlangs bij de G8 een schuldenverlichting voor de arme landen van 50 miljard dollar hebben losgekregen. Althans, de belofte daartoe.

'EEN BN'ER DWINGT BEWONDERING AF, MAAR OOK GEVOELENS VAN JALOEZIE EN ERGERNIS'

Volgens Henri Beunders, die professor is in iets met de media en die als zodanig zelf ook als een halve BN'er te beschouwen is, zullen wij moeten wennen aan de rol die de beroemdheden zich hebben toegeëigend. In *NRC/Handelsblad* stelde Beunders vast dat er gewoon niets anders op zit. Ik had er nooit van gehoord, maar al enige tijd worden wij namelijk geteisterd door het 'fundamentele probleem van de *compassion fatigue*'. Medelijdenvermoeidheid. Een mooi woord voor scrabble, maar hoe die te doorbreken als harde tv-beelden en schrijnende documentaires alleen maar het zapedrag van de kijkers in de hand werken? Beunders zet in op *Celebrity Diplomacy*.

Omdat ik graag opkom voor een betere wereld, werd ik ineens overvallen door de prangende vraag: 'Ben ik eigenlijk wel beroemd genoeg?'. Het vreselijke schuldgevoel maakte zich van mij meester dat ik te weinig op de televisie ben, dat ik mij te weinig naar voren dring, dat ik te weinig aan de weg timmer. Ik moet gewoon veel en veel ijdel worden. Daarom wil ik een grote foto van mijzelf bij deze column. In het belang van de onderdrukten en voor een betere wereld!

'Een zee van

Onlangs verscheen het boek 'Biological globalisation', een onderzoek naar de soms desastreuze consequenties voor de natuur en toenemende grote gevaren voor de mens van de wereldwijde verspreiding van planten, dieren en ziektekiemen als gevolg van de globalisering. Vanwege de internationale aspecten is het boek verschenen in het Engels. Het is geschreven door drie Nederlandse wetenschappers, twee biologen en de arts/epidemioloog Pieter Bol, hoofddocent aan de Technische Universiteit Delft en part-time wetenschapsjournalist. Stan van Houcke sprak met hem.

“Biologische globalisering is een problematiek die iedereen aangaat. Maar ik moet eerlijk bekennen dat ook ik, voordat we aan dit boek begonnen, alleen maar anekdotisch van het onderwerp wist. Zo had ik in 2001 met een collega een rapport geschreven

voor minister Pronk van Milieu over de ‘decompartimentering van de wereld’, over het proces waarbij de bonte schakeling van honderdduizenden kleine maatschappijtjes geleidelijk aan grotere verbanden werden. Dus dat behandelde in feite hetzelfde onderwerp, namelijk

het verdwijnen van grenzen. Maar een echt overzicht had ik niet. Toch is hier sprake van een groot probleem dat in de komende eeuw geweldig in omvang en ernst gaat toenemen. Nu zijn er op dit gebied genoeg onderzoeken, maar die bestrijken hoofdzakelijk slechts deelge-

onwetendheid'

bieden. Zo hebben biologen al vanaf de jaren vijftig gepubliceerd over bijvoorbeeld de verspreiding van vogels of bepaalde gewassen, een historicus als Alfred Crosby heeft over de *Columbian Exchange* geschreven, over de kolosale biologische globalisering van na 1492, en de medici hebben natuurlijk al anderhalve eeuw epidemiologie bedreven, zich bezig gehouden met de vraag hoe met name infectieziekten over de gehele wereld verspreid zijn geraakt. Maar het waren allemaal gescheiden velden en die hebben we in dit boek verenigd. De biologen Wouter van der Weijden en Rob Leewis hebben voornamelijk planten en dieren belicht, en ik als arts/epidemioloog heb de infectieziekten, de ziektekiemen beschreven en ook de historische achtergronden. Het bijeenbrengen van dit alles in één boek is uniek.

VERSNELDE GLOBALISERING

De term globalisering is ontleend aan de economie, de verspreiding van grondstoffen en producten over de wereld. Je moet je realiseren dat lang voordat de mens op aarde verscheen zich al het proces voltrok van globalisering van biologisch materiaal. Planten en zaden kwamen met zeestromen of de wind elders terecht. Het is een heel oud verschijnsel, maar de mens heeft die ontwikkeling binnen een relatief zeer korte tijd gigantisch versneld. Onze paardenbloem bijvoorbeeld kwam al 60 miljoen jaar geleden in de Himalaya voor, en heeft er miljoenen jaren over gedaan om zich hier in West-Europa te vestigen. Door die geleidelijke verspreiding heeft de plant zich telkens kunnen aanpassen aan de veranderde omstandigheden. Doordat flora en fauna zich geleidelijk aan konden in-

vechten in een nieuw milieu ontstonden er op natuurlijke manier nieuwe evenwichten. Maar vooral na 1492 blijkt hoe de mens in staat is om planten, dieren, ziektekiemen ineens ergens te parachuterend, de omvang daarvan is werkelijk onthutsend. Voorheen was het zo dat slechts enkele exemplaren van een soort ergens aankwamen en dan ontzettend vaak weer ten onder gingen omdat ze in de nieuwe omgeving niet aansloegen. In de loop der tijden zijn er naar alle waarschijnlijkheid ontelbare invasies geweest die telkens weer

'HIER IS SPRAKE VAN EEN
GROOT PROBLEEM DAT
GEWELDIG IN OMVANG
EN ERNST GAAT TOENEMEN'

gefrustreerd raakten. Maar als de mens ineens ergens een behoorlijk grote massa neer plempt, is de kans dat de nieuwe soort aanslaat natuurlijk veel groter. Tegelijkertijd vergroot dit de kans dat de lokale natuur volledig ontwricht raakt en daar zijn genoeg voorbeelden van, zoals de konijnenplaag in Australië. Ook klimaatveranderingen spelen een bijzonder grote rol. Mijn medeauteur, de bioloog Wouter van der Weijden is een grote deskundige op dat gebied. Zijn stelling is dat heel veel veranderingen klimaat gedreven zijn en dat de mens zich daar niet tegen moet verzetten, aangezien het gevolg zal zijn dat er een steeds kunstmatiger milieu ontstaat. Het vroegere evenwicht kan men nooit handhaven omdat de druk blijft toenemen en de mens zodoende

een anachronistische enclave schept, een onnatuurlijke kweekkast. Onvermijdelijk verliest de mens die strijd op een bepaald moment.

ALS DE VLIEGENDE TERING

Door de tijd heen zijn er triljarden introducties geweest, die bijna geen van alle kansrijk zijn geweest. Een voorbeeld dat na verloop van tijd wel succesvol was, is het virus dat de gele koorts veroorzaakt. Dat had zich al meteen kunnen verspreiden toen de slavenhandel zo rond 1530, 1540 begon. De Indianen waren grotendeels uitgeroeid en de blanke plantage-eigenaren hadden vervangende arbeidskrachten nodig. Om nu gele koorts te verspreiden zijn eitjes, larfjes of muggen nodig die het virus met zich meedragen. Toch duurde het tot 1647 voordat de Nederlanders via slaven de gele koorts op Barbados introduceerden, waarna het zich als de vliegende tering over heel Amerika verspreidde. Het heeft maar liefst een eeuw geduurd, omdat die mug zich moest invechten in de nieuwe locale systemen. De binnendringer moet zich een niche veroveren, zodra zij daarin slaagt, kunnen de gevolgen desastreus zijn. We gaan in Europa steeds meer *nieuwe* ziektekiemen krijgen, meestal door een plotselinge introductie. De mug die knokkelkoorts veroorzaakt, een gruwelijke ziekte, heeft zich inmiddels vanuit Afrika naar Zuid Europa uitgebreid. Het zou kunnen dat het al potentieel in Nederland aanwezig is. In de Verenigde Staten is het *West-Nile virus* opgedoken. Het werd plotseling in New Yorkse muggen aangetroffen. De autoriteiten hebben de hele stad laten bespuiten met een insecticide. Vergeefs, want het virus heeft zich razendsnel weten te verspreiden langs de hele Oostkust en

dringt nu het binnenland in. En door de enorme verspreiding kan het niet uitgeroeid worden. Al meer dan 150.000 Amerikanen zijn er ziek van geworden, er bestaat geen geneesmiddel of vaccin tegen, het kan dodelijk zijn. Het virus is uit Noord-Afrika afkomstig en is via vliegtuigen, of met trekvogels of met vogels in vliegtuigen de VS binnengedrongen. Door het moderne vervoer is het voor de hand liggend dat het zich ook naar Europa zal uitbreiden en zeker naar een waterrijk en steeds warmer wordend land als Nederland. Bio-invasies stoppen niet bij geografische grenzen en ook niet meer voor natuurlijke grenzen. In Nederland kennen we de plaag van de driehoeksmossel en de Japanse oester die de Nederlandse mossel in vooral de Oosterschelde ernstig bedreigt. Het zijn inmiddels pakketten geworden die de hele kust bedekken. Daar kun je niets tegen doen, dat is nu eenmaal het logische gevolg van menselijk ingrijpen en dus van het feit dat men de mens heeft verheven tot het

hoogste van de schepping. Ik heb nog een oude humanistische prent waarop de mens staat afgebeeld onder de titel *Terminus*, het hoogste. Maar ik lees er een andere betekenis in: het definitieve eindpunt. Na ons de zondvloed. Hoe dan ook, wat we weten is dat soorten vaak een groot probleem hebben bij het zich ergens definitief vestigen. Weten ze zich onmiddellijk aan te passen dan lukt dat en is het doorgaans onmogelijk

met miljarden sterren en planeten. En als de mens voor god wil spelen terwijl hij maar een tiende promille weet dan is dat toch gevaarlijk. Wat weten we over de oceanen? Zodra het meer dan tien meter diep is, tasten we in wezen al in het duister.

Die hybris is ontstaan na de achttiende eeuw, het tijdperk van de ratio, van de Verlichting, waarin denksystemen werden ontwikkeld, en theorieën wer-

'DE MENS HEEFT DE GLOBALISERING IN EEN ZEER KORTE TIJD GIGANTISCH VERSNELD

ze weer te verdrijven. Dat geldt ook voor ziektekiemen.

OPTIMISTISCHE FARMACEUTEN

In feite nemen we enorme risico's, want we kunnen de precieze uitkomst niet voorspellen. De mens introduceert vernieuwingen en veranderingen op een tijdschaal van vijftig tot honderd jaar, terwijl het laboratorium van de natuur alleen al wat het leven betreft drie miljard jaar bezig is. Dit betoog ik in discussies met mensen uit de farmaceutische industrie. Die zijn dikwijls bijzonder optimistisch. Ze gaan ervan uit dat na een geneesmiddel vijf jaar lang bij een aantal proefpersonen te hebben uitgetest het resultaat onomstotelijk bekend is. De natuur daarentegen test op grote aantallen miljoenen jaren lang en daar kan de farmaceutische industrie niet tegenop. Die weet niets zeker van de effecten op lange termijn. En ook de oplossingen die we bedenken zijn korte termijn oplossingen. De mens kan eenvoudigweg de exacte gevolgen van de biologische globalisering niet overzien. We modderen maar wat aan, ondanks de wetenschap. Er is namelijk een onoverzienbare zee van onwetendheid waar wij een buitengewoon minuscule stukje kennis op veroverd hebben. Wat weten we nou eigenlijk van alleen al onze planeet? Nog geen tiende promille van wat er is. En daar buiten zijn in ons melkwegstelsel miljarden hemellichamen en verder weg nog eens miljarden galactische stelsels

den bediscussieerd. Maar dan zien we in de negentiende eeuw de industriële revolutie uitbreken en du moment dat het lukt om een karretje op stoom over rails te laten rijden en een ijzeren schip te laten varen, zijn er maar weinig mensen bestand tegen de euforie die dit oproept. Ondertussen wordt de keerzijde te weinig voorzien, men is daar te weinig op geprepareerd. Het is alsof we vergeten dat de natuur amoreel is, die kijkt niet naar de gevolgen voor de mens, er bestaat in de natuur niet zoiets als medelijden of altruïsme. Bovendien zijn er blinde mechanismen bezig, de natuur is één grote tombola, één grote permanente strijd met als inzet de overleving van de soort. De Britse etholoog Richard Dawkins zegt dat daarbij de uiterlijke verschijningsvormen, zoals bijvoorbeeld wij hier zitten met een menselijk lichaam, bijzaak is. Het gaat de natuur om het overdragen van genetisch materiaal, dat proces ontstond waarschijnlijk al in het allereerste begin in de chaos van de oceanen.

DE ZWARTE DOOD

De overleving van de soort zien we ook bij de verspreiding van ziektekiemen als die van de pest. Die wordt veroorzaakt door een bacterie in vlooiën die op knaagdieren leven. De ziekte is afkomstig uit Mongolië waar ze nog steeds heerst. De bacterie *Yersinia pestis* komt via besmet marmottenbloed in vlooiën terecht. In de voormaag van die vlooiën klonteren de bacteriën samen,

Receptenboek, gedrukt in Antwerpen (1554) met o.a. curieuze beschrijvingen van middelen tegen de builenpest.

waardoor ze geen bloed meer binnenkrijgen. De vlooiën worden steeds hongeriger en beginnen als wilden om zich heen te bijten. Uiteindelijk wordt ook de mens geïnfecteerd, zeker als er een grote rattensterfte is. Tijdens de beet braakt de vlo een deel van de bacteriën uit in het bloed. Het gevolg is builenpest waarbij de lymfeknopen in de liezen, oksels, en hals opzwellen zodat het grote paarse builen worden. Op een gegeven moment kan een zieke zo besmet raken dat hij/zij longontsteking krijgt, waardoor de ziektekiemen via het hoesten zich nog sneller verspreiden. Over de verspreiding ervan naar Europa in de veertiende eeuw zijn twee theorieën. De eerste is dat het via de zijderoutes is gegaan, door het transport van de huiden van de reuzenmarmot. Op schilderijen van onder andere Jeroen Bosch zie je die grote wagenwielen van hoeden, gemaakt van marmottenhuiden. Het is bekend dat toen in 1346 kratten met marmottenhuiden in Odessa werden opengebroken de mensen meteen zwart zagen van de vlooiën. Die vlogen razend van de honger door de pestbacteriën die ze meedroegen op het dichtst bijzijnde mensenbloed af. Een ander verhaal is dat tijdens het Mongoolse beleg van de stad Caffa op de Krim in 1346 lijken van Mongolen die aan de pest gestorven waren met katapulten de stad ingeschoten werden. Hoe dan ook, uiteindelijk heeft de pest via de scheepvaart vanuit de Zwarte Zee of de Levant, eindpunten van zijderoutes, Europa bereikt. Begin 1348 duikt de pest voor het eerst op in Venetië en ondanks pogingen tot quarantaine weet de ziekte zich als een lopend vuur te verspreiden over de rest van Italië naar Sicilië en Florence waar Boccaccio naderhand over de gevolgen ervan schrijft. De zwarte dood veroorzaakte de hoogste sterftecijfers ooit in Europa, de schattingen lopen uiteen van 25 tot 60 procent. De sociale gevolgen waren gigantisch. De middeleeuwse maatschappij werd verwoest, en dat is precies het juiste woord. Het Duits kent de term *Wüstung*, een gebied waar

vroeger aan landbouw werd gedaan, maar dat na de pestgolf verwilderd is geraakt, want als veel mensen ineens sterven of sleutelfiguren in een kleine samenleving wegvallen, de pastoor, de vroedvrouw, de smid, dan kunnen de overblijvenden niets anders doen dan wegtrekken. In Duitsland zijn er nog steeds *Wüstungen*, en wij voorspellen in het boek dat als aids in Afrika blijft oprukken de verwildering van cultuurgrond ook daar zal optreden. Na de pest stegen in Europa door het gebrek aan boerenknechten de lonen in de landbouw, waardoor meer geld in de handel werd gestoken. Bovendien kwam veel kapitaal plotseling in handen van jongeren. En zij durfden er meer risico's mee te nemen dan ouderen. Het gevolg was dat het beginnende kapitalisme van vóór 1348 ineens een geweldige oppepper kreeg. Na de pest ontstond door het durfkapitaal het wereldsysteem, de wereldmarkt, de globalisering zoals we die nu kennen.

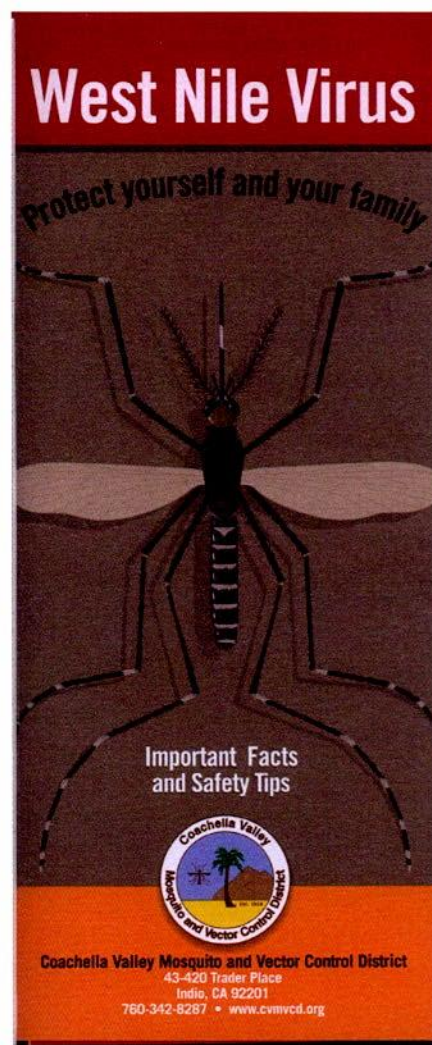
'DE MUG DIE KNOKKELKOORTS VEROORZAAKT HEEFT INMIDDELS ZUID EUROPA BEREIKT'

Op die manier konden in de vijftiende eeuw de ontdekkingsreizen worden gefinancierd. Vergeet niet dat Columbus pas kon uitvaren toen zijn ontdekkingsreis solide was gefinancierd door bankiers uit Valladolid. Met andere woorden, door de microscopisch kleine bacterie *Yersinia pestis* uit Mongolië veranderde voor altijd de hele wereld van de mens.

EINDELOOS MUTEREN

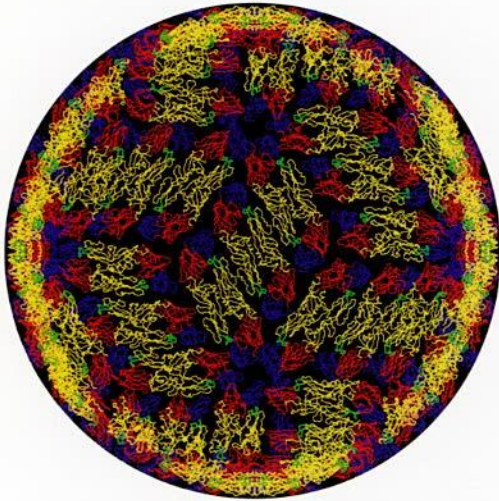
Ziektekiemen kunnen uiteindelijk hun gastheer vernietigen. De cholerabacterie bijvoorbeeld gedijt het best in brak water, in zoet en zout water weet het wel te overleven, maar de bacterie preferiert brak water in vooral de estuaria van grote rivieren. Welnu, wat de cholerabacterie in het darmgestel van de

mens doet is precies hetzelfde milieu creëren als in brak water, waardoor het zich kan verspreiden. Om dat te doen maakt de toxine van de cholerabacterie het slachtoffer zo lek als een mandje, al het vocht, zouten en voedingsstoffen stromen het lichaam uit. Het sterfproces wordt niet alleen veroorzaakt door uitdroging maar vooral ook door het verlies aan elektrolyten, mineralen als natrium en kalium enzovoorts. Dat doet de bacterie puur voor zichzelf om haar genetisch materiaal over te kunnen dragen. Dat de gastheer daardoor doodgaat is onbelangrijk, want ondertussen heeft die bacterie ontelbaar veel andere bacteriën kunnen creëren en kan van één zieke choleralijder er

Flyer over het West Nijl-virus, uitgegeven in 2002 door de staat California.

Computerbewerkte weergave van het Dengue-virus, veroorzaker van de gruwelijke knokkelkoorts.

wel tienduizend mensen ziek worden, dus tel uit je winst. Elke vorm van leven is permanent op zoek naar de beste overlevingskansen en die drang heeft de natuur uiterst complex gemaakt. Kijk maar naar de pestbacterie in de vlo die het beestje zo hongerig maakt dat het zoveel mogelijk bijt opdat het genetische materiaal optimaal verspreid wordt. Alleen de sterkste, slimste mechanismen overleven. Elk organisme heeft wel honderdduizend trucjes uitgeprobeerd, of een reeks van trucjes die alle niet zo goed hebben gewerkt als degene die is overgebleven, en het organisme in staat stelt te overleven. Wat in leven blijft is het resultaat van eindeloos veel blinde experimenten. Dat ontdekte ik ook tijdens mijn promotie-onderzoek naar meningitis, hersenvliesontsteking. De bacteriën die meningitis veroorzaken hebben eindeloos geëxperimenteerd om in leven te blijven. Ze hebben een massaslachting ondergaan voordat een enkeling door al die poortjes heen wist te glippen en in een besloten compartiment terechtkwam, de hersen- en ruggenmergvloeistof, waar ze voorlopig een soort paradijs vond. Ander voorbeeld: het aids virus

dat als een gek muteert. In tien jaar tijd kan wel dertig procent van het genoom veranderd zijn. Telkens weet het 't immuunsysteem te foppen. Bovendien heeft dit virus nog de merkwaardige eigenschap dat het elke dag weer een ander deel van het genoom aan- en uitzet, waardoor het zich telkens weer anders presenteert. Dit doet het virus om te kunnen overleven, het heeft ontdekt dat van alle duizenden uitgeprobeerde trucjes dit het best werkt en wel omdat het allereerst ons immuunsysteem stelselmatig ondermijnt waardoor het vrij spel heeft. En dat verzwakte systeem moet het opnemen tegen een vijand die elke dag een ander jasje aanheeft. Net als generaals in een gewapend conflict bereidt het immuunsysteem zich voor op de vorige oorlog en heeft het systeem een antwoord op de vijand van gisteren.

ONTWIKKELING VAN RESISTENTIE

Een ander gevaar is de resistentie-ontwikkeling. We moeten steeds meer naar combinatietherapie omdat één geneesmiddel onvoldoende is geworden. Je kunt er donder op zeggen dat binnen tien jaar twintig procent van de tuberculose bacteriën resistent is als men maar één middel gebruikt. Dat geldt ook voor malaria. Bij alle geneesmiddelen van kina tot en met de modernste zie je een steeds hardnekkiger resistentie-ontwikkeling. Ook *plasmodium*, een meercellig organisme

dat malaria veroorzaakt, verandert steeds, niet zozeer via mutaties, maar in zijn genetische expressie. De natuur is zo vindingrijk dat we voorlopig geen vaccin hebben tegen aids, maar ook niet tegen malaria en daar zoeken we al een eeuw naar. Vandaar ook dat we in *Biological globalisation* de keerzijde laten zien van de introductie van soorten. Of het nu bewust dan wel onbewust gebeurt, expres of per ongeluk, altijd is er een onverwachte impact mogelijk, zoals de massale sterfte door de pest in Europa en de pokken en mazelen in Amerika heeft aangetoond. Bovendien is vandaag de dag de biologische globalisering en de daaruit voortkomende bio-invasies de belangrijkste oorzaak van de wereldwijde achteruitgang in biodiversiteit. In geld uitgedrukt spreken we van een economisch verlies van meer dan 1000 miljard euro per jaar. De meeste onderzoeken over de toekomst van het leven op aarde concentreren zich op de vernietiging van de natuurlijke omgeving, de exploitatie en klimaatverandering, maar bio-invasies kunnen even schadelijk zijn. En daar hebben we in het boek aan de hand van talloze voorbeelden voor willen waarschuwen."

Pieter Bol, Wouter van der Weijden en Rob Leewis, Biological globalisation. Bio-invasions and their impacts on nature, the economy and public health. Uitg. KNNV, Utrecht.

'EEN ZEE VAN ONWETENDHEID
WAAR WIJ EEN
MINUSCUUL STUKJE KENNIS
OP VEROVERD HEBBEN'

ESTHER GERRITSEN

SOORTGENOOT

Bokito is een puberale gorilla, die in een soort apenparadijs in Rotterdam leeft, waar de gebraden duiven hem in de mond vliegen. Toen een paar van de oudere gorilla's verhuisden, werd Bokito een nog iets grotere macho dan hij al was – nu durfde hij wel – en wilde zijn harem graag nog wat uitbreiden. Nu hadden een paar idioten in Berlijn Bokito liefdevol opgevoed, en hem als kleine gorilla zo af en toe mee uit eten genomen naar de pizzahut. Door die geweldige opvoeding, was Bokito de mens als soortgenoot gaan beschouwen. Dus wat deed de machoap, toen hij een leuke vrouw wat beter leerde kennen, maar deze weigerde zich bij zijn harem te voegen? Hij sprong over de gracht van zijn apenparadijs, besprong de vrouw, plette haar borstkas, sleurde haar door de dierentuin, kloof haar vingers af, verbrijzelde haar hand en beet haar meer dan honderd maal tot op het bot. Want zo schijnen mannetjesgorilla's dat te doen, met vrouwtjes die niet willen luisteren. Ja, Bokito schrok er zelf ook van, van deze sprong in den vreemde. Maar na een paar verdovende spuitjes, ontwaakte hij al weer snel in zijn vertrouwde paradijs. Daar was hij nog enkele dagen wat onrustig.

Het absurde van het hele verhaal moest toen nog volgen. Als je de ingezonden brieven in de kranten moest geloven, de chatrooms op het internet, enkele deskundigen, of gewoon elke willekeurige kennis die ik over dit verhaal sprak, dan leefde het gehele volk mee, met die arme... gorilla. Mevrouw de Horde onderging net haar derde operatie, en men schreef al dat de arme aap vreselijk getergd zou zijn door deze vrouwelijke bezoeker, die steeds gekke bekken voor het raam van zijn verblijf zou hebben getrokken. Behalve dat dit verhaal nauwelijks klopte, was het voor veel mensen al genoeg om te zeggen dat mevrouw de Horde er dan ook om gevraagd had. Terwijl zij geopereerd werd aan haar verbrijzelde hand, of geperforeerde long, zei Martin Gaus op zijn bekende enthousiaste toon dat Bokito toch een geweldige gorilla was. Waarschijnlijk besprak de man van mevrouw de Horde net met de artsen hoeveel huidtransplantaties zijn vrouw nog moest ondergaan, toen de deskundigen zeiden dat de verwondingen van mevrouw de Horde erg meevielen. Dit was niets, in vergelijking met wat Bokito had kunnen doen. Ook werden er Kamervragen gesteld. Of de minister maatregelen zou kun-

nen nemen tegen dierentuinbezoekers die er op uit zijn dieren te provoceren, zoals wellicht met Bokito was gebeurd. Noem mij simpel, maar ik zou de minister om een hoger hek vragen of een bredere gracht.

Maar vooral vond ineens iedereen het heel onnatuurlijk om dieren in gevangenschap te houden. Gek genoeg lijkt het erop dat mensen vinden dat dieren in een dierentuin een stuk onnatuurlijker af zijn, dan dieren in bijvoorbeeld de bio-industrie. Daar wordt tenminste het woord 'onnatuurlijk' nooit zo fanatiek voor gebruikt. Als vegetariër ben ik erg voor het welzijn van de dieren, maar zou graag meer prioriteit geven aan de levensverbetering van een paar miljoen kippen, varkens en runderen, dan aan de bevrijding van de met liefde en aandacht verzorgde beesten in een dierentuin.

'ER WAS MEER COMPASSIE MET DIE AAP DAN MET ZIJN SLACHTOFFER, – EEN MENS'

Mensen identificeren zich meer met apen dan met runderen, en dat zal wel de reden zijn dat er zo hard voor Bokito werd gepleit. Wat bewijst dat ook de critici van mevrouw de Horde, niet zo goed een onderscheid konden maken tussen zichzelf en de aap, en daarom met zoveel verve de 'natuur' van deze aap verdedigden. Zo nobel kan alleen de mens zijn, om de aap zijn driften te gunnen.

Maar de pijn zit niet bij de aap in dit verhaal. De aap die 'nog enkele dagen onrustig was'.

Dat mevrouw de Horde het in de publieke opinie moest ontgelden en dat er een totaal gebrek aan compassie was, met deze voor het leven getraumatiseerde vrouw, is het meest wrede aan het hele verhaal.

Als je het over onnatuurlijk hebt, is het dan niet vooral onnatuurlijk, dat wanneer een van je soortgenoten half wordt opgevreten door een aap, dat je medelijden krijgt met de aap?

Joden geheel uit het maatschappelijk leven verwijderd

In winkels alleen toegelaten tusschen 15 en 17 uur. – Verbod openbare vervoermiddelen te gebruiken

Tweede beschikking van den commissaris-generaal voor de openbare veiligheid over het optreden van Joden in het openbaar.

op grond van artikel 45 der, verordening nr. 138/1941 van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied betreffende het handhaven van de openbare orde wordt bepaald:

ARTIKEL 1.

Joden moeten zich van 20 uur tot 6 uur binnen hun woningen ophouden.

ARTIKEL 2.

Aan Joden is het verboden, zich op te houden in woningen, tuinen, alsmede in andere voor herstel of ontspanning dienende particuliere inrichtingen, van niet-Joden, voor zoover deze niet op grond van bestaande huur- of arbeidsovereenkomsten noodzakelijk is. Joden, die met niet-Joden getrouwd zijn, vallen buiten deze bepaling.

ARTIKEL 3.

(1) Joden mogen winkels, die niet als joodsche zaken gekenmerkt zijn, alleen in den tijd van 15—17 uur betreden. Uitgezonderd zijn apotheken.

(2) Het is den Joden verboden, zich goederen thuis te laten bezorgen.

(3) Deze verordening valt buiten de bijzondere maatregelen, die voor de stad Amsterdam door den Beauftragten van den Rijkscommissaris reeds getroffen zijn of nog getroffen zullen worden.

ARTIKEL 4.

Het is den Joden verboden, kaperszaken en andere paramedische inrichtingen te betreden of van hun diensten gebruik te maken, voor zoover deze zaken of inrichtingen niet als joodsche gekenmerkt zijn. Er wordt verwezen naar paragraaf 2 van de instructie van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied ter uitvoering van de verordening nr. 138/1941 betreffende de regeling van het uitoefenen van een beroep door Joden van 30 Juni 1942.

ARTIKEL 5

(1) Joden is het betreden van spoorwegemplacements en het gebruikmaken van alle openbare en particuliere vervoermiddelen verboden.

(2) Uitgezonderd zijn:

- (1) Het benutten van ponten,
- (2) het fietsen binnen de gemeente Amsterdam
- (3) gebruikmaking van bakfietsen

sen voor goederenvervoer voor zakelijke doeleinden voor zoover de uitoefening van hun beroep toegestaan is.

(4) Het vervoeren van ernstige zieken met een ziekenwagen en het vervoeren van invaliden met speciale voertuigen.

(5) gebruikmaking van stadsvervoermiddelen door den bezitter van een door de Rüstungsinspektion Niederlande voorgestelde en door Sicherheitspolizei verleende rijvergunning.

(6) gebruikmaking van de spoorwegen met een door de Sicherheitspolizei afgegeven reisvergunning.

(7) gebruikmaking van vervoermiddelen door bezitters van een door de Zentralstelle für Jüdische Auswanderung Amsterdam afgegeven reisvergunning.

(3) Joden, die in deze gevallen van openbare vervoermiddelen gebruik mogen maken moeten plaats nemen in de laagste klasse (rookafdeling). Zij mogen slechts dan instappen en zitplaatsen innemen, wanneer er voldoende plaats voor niet-joodsche reizigers is.

ARTIKEL 6.

Aan Joden is het verboden van openbare telefooninstallaties gebruik te maken.

ARTIKEL 7.

Jood in den zin van deze verordening is hij, die in gevolge artikel 4 der verordening no. 189/1940 over de aanmelding van ondernemingen Jood is of als Jood geldt.

ARTIKEL 8.

Uitvoeringsbepalingen en verdere uitzonderingen op de bepalingen 1—6 worden in het joodsche weekblad bekend gemaakt.

ARTIKEL 9.

(1) Hij, die in strijd handelt met de bepalingen der artikelen 1—6, dan wel deze ontduikt, wordt — voor zoover ingevolge andere voorschriften een zwaardere straf is bedreigd — gestraft met hechtenis van ten hoogste zes maanden en geldboete van ten hoogste duizend gulden of met een van deze straffen.

Aan dezelfde is onderhevig hij, die een ontduiking dezer bepalingen in de hand werkt, deze mogelijk maakt, of daarbij zijn medewerking verleent. Het nemen van maatregelen op het gebied der Sicherheitspolizei blijft hierdoor onaangetast.

ARTIKEL 10.

Deze beschikking treedt in werking op den dag harer afkondiging. 's-Gravenhage, 30 Juni 1942.

De commissaris-generaal voor de Openbare Veiligheid

RAUTER
// Gruppenführer und Generalleutnant der Polizei.

Na eeuwen van antisemitisme en ondanks de holocaust heeft het Vaticaan het jodisme nog altijd niet als volwaardige religie erkend. In Nederland heeft lange tijd het uit 1865/1924 stammende decreet gegolden waarin verordonneerd werd dat katholieken joden zowel privé als zakelijk zoveel mogelijk dienden te boycotten.

Antisemitisme heeft een speciale, algemeen christelijke dimensie. De katholieke basis ervan is dat de 'alleenzaligmakende' Kerk totalitair was (en is), gedragen door een onfeilbaar centraal gezag met de paus als Gods plaatsbekleder. Alle andere ideologieën en godsdiensten waren en zijn dus valse ideologieën en een gevaar voor het zielenheil. Alleen door zich tot het uiterste in te spannen voor 'de goede zaak' mag de (erf)zondige mens hopen op een gunstig Laatste Oordeel. Het christelijke antisemitisme kreeg een speciale dimensie omdat het joodse volk eeuwenlang verantwoordelijk werd gehouden voor 'de moord op Christus'. In Nederland werd het antisemitisme in 1865 aangescherpt op het *Pastoraal Concilie* in 's-Hertogenbosch. Katholieken mochten zich dan wel niet met protestanten inlaten, maar voor joden (die in het zakelijke leven veel invloed zouden hebben) moest de katholiek nog meer op zijn hoede zijn. Voor hen dus een speciaal decreet, vrijwel letterlijk ontleend aan de antisemitische encycliciek *A quo Primum* (1751) van paus Benedictus XIV. Het werd katholieken 'ten strengste verboden' privé met hen om te gaan, in loondienst te treden en in zee te gaan met joodse zakenlui en financiers. Slechts losse dienstverbanden waren toegestaan. Na de Eerste Wereldoorlog, toen Europa tot een chaos leek te vervallen, besloot de Kerk tot een groots bekeringsoffensief tegen het socialisme. Alle katholieke verenigingen kwamen onder curatele. Er werd zelfs een "Comité tot bekering van Nederland" opgericht. Er kwamen landelijke, provinciale en plaatselijke 'katholiekendagen' en de verzuiling werd geoptimaliseerd.

TEKST ANDRÉ DE BRUIN

Antisemitisme als katholiek dilemma

Na het in 1924 in Amsterdam gehouden *Internationaal Eucharistisch Congres* kwam in Utrecht een pastoraal concilie bijeen dat een en ander voor Nederland moest uitwerken. Daarbij werd het uit 1865 daterende antisemitische decreet geactualiseerd, opnieuw met een verwijzing naar *A quo Primum*. De strekking bleef: joden moest men boycotten. Alle pastoors moesten het decreet voorlezen. Marga Minko herinnerde zich dat hun dienstmeisje toen aan de pastoor toestemming moest vragen of ze mocht blijven. Het meisje van de familie Cohen uit Venlo kwam huilend bij haar werkgever,

**‘VOLGENS DE PRIESTER LUTKIE WAS
HET FASCISME DE HOOGST ONTWIKKELDE
VORM VAN KATHOLICISME’**

eigenaar van een parapluabriekje, vertellen dat ze ontslag moest nemen. In hetzelfde jaar werd ook de *Aartsbroederschap tot bekeering van Israël* opgericht. Wie het daarbij passende gebed aanvroeg en dat regelmatig uitsprak kon een volle aflaat tegemoet zien. Katholieken die toen Christus' wederkomst verwachtten richtten *Amici Israël* op. Ze hoopten alsnog op snelle bekering van joden. Maar, katholieke politieke leiders als Schaepman, zouden stelling blijven nemen tegen het katholieke antisemitisme. Evenals de *Katholieke Democratische Partij*.

DUBBELZINNIGE HOUDING

Toen het nationaalsocialisme en autoritaire partijtjes ook onder katholieken steeds meer aanhang kregen en de sociale onrust toenam, vonden de Nederlandse bisschoppen het in 1934 en '36 – na allerlei consultaties (ook van het Vaticaan) – noodzakelijk de gelovigen te waarschuwen voor het fascisme en nationaalsocialisme. In 1934 gebeurde dat met een vastenbrief. De bisschoppen waarschuwden toen voor het dictatoriale karakter. Fascisten zouden zich eens voor God moeten verantwoorden ...Toch handhaafden de bisschoppen het antisemitische decreet en zwegen ze over het agressieve antisemitisme in Duitsland.

Na het succes van de NSB bij de Statenverkiezingen – grote schrik – volgde in '36 een mandement waarin 'allen die aan deze partij belangrijke steun (verleenden) uitgesloten werden van de sacramenten'. Ook dit besluit werd door vrijwel de-

Zijn bloed kome over ons...

Mattheüs beschrijft in het 27ste hoofdstuk van zijn Evangelie dat de Romeinse landvoogd Pilatus door woedende Joden gedwongen wordt Jezus, die hij onschuldig acht, toch te kruisigen. Omdat hij een nieuw oproer vreest, gaat hij overstag nadat hij zijn handen (in onschuld) heeft gewassen en zegt: 'Ik ben onschuldig aan het bloed van die man. Jullie moeten zelf maar zien...!' En het hele volk riep terug: 'Zijn bloed kome over ons en onze kinderen.'

zelfde bisschoppen genomen die het antisemitische decreet hadden opgesteld.

Het rooms-katholicisme mocht dan enkele kenmerken gemeen hebben met het fascisme, zoals de afwijzing van de volkssoevereiniteit en het bepleiten van corporatisme als alternatief, maar daarmee waren ze nog niet identiek, meenden de bisschoppen. De priester Wouter Lutkie daarentegen noemde het fascisme de hoogst ontwikkelde vorm van katholicisme. Hij noemde het fascisme zelfs de hoogst ontwikkelde vorm van katholicisme, verwees steeds naar het corporatisme, zoals bepleit in de encycliek *Rerum Novarum* die in 1931 herdacht was in *Quadragesimo Anno*. Ook voor de *Rooms Katholieke Staatspartij* (RKSP) was het corporatisme een serieuze kwestie.

Wat domineerde in de afwijzing was de staatsdictatuur (die aan de Kerk geen ruimte zou laten). Racisme gold (en geldt) als strijdig met de Schepping. Toch liet niet iedere katholiek zich weerhouden, zoals blijkt uit de sprekerslijst van de NSB uit 1935.

Omdat het socialisme minstens zo gevaarlijk werd gevonden, werden katholieke intellectuelen opgeroepen hun lidmaatschap aan het 'linkse' *Comité van Waakzaamheid* (1936), ge-

richt tegen het opkomende fascisme, op te zeggen. De RKSP en de aartsbisschop beweerden zelfs dat het Comité anti-katholiek en communistisch, nihilistisch, neomalthusiaans en ... pornografisch was.

'HET JOODSE VOLK IS EEUWENLANG VERANTWOORDELIJK GEHOUDEN VOOR DE MOORD OP CHRISTUS'

Ook de encycliek *Mit brennender Sorge* van Pius XI (1937) is geen protest tegen de jodenvervolging. De paus protesteerde vooral omdat Hitler het *Concordaat* schond. Geen woord over diens onmenselijke antisemitisch beleid! *A Quo Primum* werd niet herroepen. Wel werden de aanhangers van het nationaalsocialisme veroordeeld die 'het ras, de staat of andere zeer voorname waarden van menselijke gemeenschapsvorming (-) uit haar aardse waardebeoordeling losmaakten en ze tot de hoogste norm van alle waarden, ook van de godsdienstwaarden losmaakten en in afgoderij vergoddelijkten.' Ook de ontwerpen van drie encyclieken geven, anders dan wel eens gesuggereerd, hetzelfde beeld. De toen bij veel katholieken populaire Hitler wees de bisschoppen op zijn beurt op hun antisemitisch verleden.

De in 1939 aangetreden Pius XII vond het communisme veel gevaarlijker dan het nationaalsocialisme. Daarom riep hij de bisschoppen op om geen front te vormen tegen Hitler. Dat verklaart dat Von Galen, de bisschop van Munster in 1941 de Duitsers opriep het communisme te bestrijden om de christelijke beschaving te redden (zie affiche).

SELECTIEVE VERONTWAARDIGING

In 1941 haalden de Nederlandse bisschoppen fors uit. Ook de gewone leden van de NSB, sympathisanten en contribuanten verloren toen hun recht op de sacramenten. Toch stelden sommige bisschoppen, zoals die van Roermond, zich de eerste jaren van de bezetting gematigd op. Ook sommige katholieke parochiegeestelijken meden het dilemma. Misschien werden ze geremd door de Bijbeltekst uit *Romeinen XIII* die

De vooraanstaande katholieke publicist Anton van Duinkerken schreef in 1935 een hekeldicht aan de nationaalsocialistische leider Anton Mussert, waarin o.a. hij de 'joodsche' moeder van Jezus roemde.

Anton van Duinkerken

Hoewel de NSB tot ca. 1937 joden toelaat, reageert Anton van Duinkerken in 1935 op een artikel van Anton Mussert in *Volk en Vaderland* met een gedicht waarin hij toelicht waarom hij zich katholiek noemt. In het tweede couplet verwijft hij Mussert: 'Werd God de Zoon in Bethlehem geboren/Uit ene Maagd wier naam in uwe oren/Klank voert van ketterij en godsdienststrijd: Een joodsche vrouw, die gij diep zoudt verachten - Joden zijn aan uw soort niet sympathiek - maar die het licht is van mijn zwaarste nachten/ Daarom, mijnheer noem ik mij katholiek.'

"Joden zijn slechte mensen"

"De meester zegt dat joden slechte mensen zijn, zei een buurkind, dat op een katholieke school was, eens tegen mij. Jullie hebben Jezus vermoord. Ik wist toen nog niet wie Jezus was. Ik had een vriendinnetje dat mij geregeld kwam halen om naar school te gaan. Ze heette Nellie en was witblond (-). Ze kwam nooit binnen (-), ze durfde niet, want haar moeder had haar verboden bij joden binnen te gaan." Uit: *Marga Minco, Het bittere kruid*.

het de christen verbiedt zich tegen de overheid, welke ook, te verzetten. Kardinaal J. de Jong zou in een brief van eind 1941 getuigen van een selectieve verontwaardiging. Toen alle joodse leerlingen op joodse scholen geplaatst moesten worden vroeg hij alleen clementie voor katholiek gedoopte kinderen van joodse afkomst. Daarnaast vroeg hij ontheffing voor katholieke joden van het verbod om openbare ruimten te betreden. Protestantse Kerken vroegen hetzelfde voor protestantse Joden.

Naarmate de druk van de Duitse overheid toenam ontstond onder protestanten en katholieken de behoefte samen te gaan werken in het *Interkerkelijk Overleg*. In overleg met de Duitse 'stadhouder' voor Nederland Seyss-Inquart en diens hoogste medewerkers werd barmhartigheid gevraagd voor gedoopte joden. Seyss-Inquart was toch ook een christen. Had Christus niet gezegd: 'Zalig zijn de barmhartigen, want zij zullen barmhartigheid ondervinden?' Dat ieder mens recht had op zijn levensbeschouwing kwam uiteraard niet aan de orde. Toen vervolgens gekerstende joden zich op last van de bezetters moesten laten steriliseren werd de bijbeltekst uit *Genesis* 'Gaat heen en vermenigvuldigt u' bij Seyss-Inquart c.s. aangevoerd als tegenargument...

Op Seyss Inquart maakten de protesten geen indruk. Dat bleek toen op 2 augustus 1942 bij voorrang katholieke joden werden afgevoerd, onder wie Edith Stein. Het openlijke verzet viel toen stil.

MOEIZAAM AFZWEREN

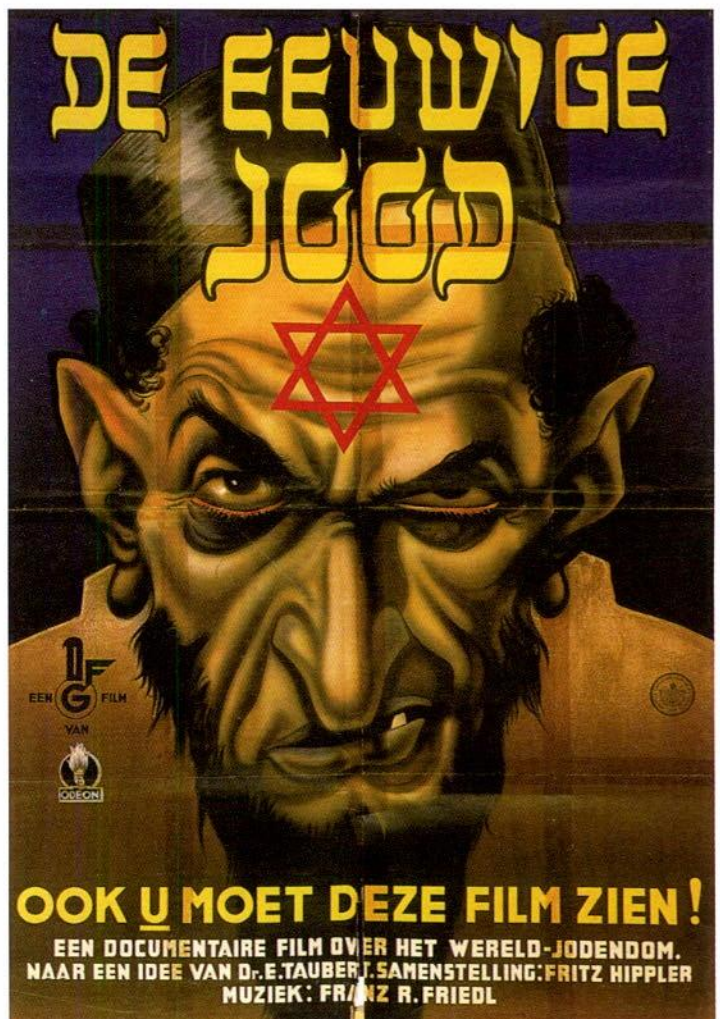
Tijdens het *Tweede Vaticaans Concilie* (1962-'65) werd vastgesteld dat niet het gehele joodse volk verantwoordelijk was voor de moord op Christus. De jodenvervolgning werd veroordeeld, maar de erkenning van het judaïsme als gelijkwaardige religie bleef achterwege, evenals andere godsdiensten en levensbeschouwingen.

In Noordwijkerhout zouden de besluiten van het concilie een Nederlandse 'vertaling' krijgen ... dachten hervormingsgezinden. Teken aan de wand was dat het Vaticaan niet vertegenwoordigd was. Omdat *Vaticanum II* had besloten het joodse volk niet langer collectief te belasten met de moord op Christus, werd erop aangedrongen het decreet van 1924 in te trekken. Het zou niet gebeuren, mede door de vroegtijdige dood van de progressieve paus Johannes XXIII.

A.C. Ramselaar, onder meer voorzitter van de *Katholieke Raad voor Israël*, wilde dat de Kerk schuld erkende voor het

antisemitisme en het decreet van 1924 introk, maar aartsbischop Alfrink dacht daar anders over. De kwestie werd door hem niet van wezenlijk belang gevonden.

De tweeslachtige houding van de RK Kerk leidde niet alleen tot lastige dilemma's voor pastoors en priesters, die de gelovigen uitleg moesten geven, maar ook voor katholieke historici. De vermaarde Nijmeegse hoogleraar L.J. Rogier (1894-1974), voorstander van een open katholicisme, wijdde in zijn werk *In vrijheid herboren* (1953) wel uitvoerige aandacht aan de besluiten van het concilie van 1865, maar negeerde het gebod om joden te boycotten. Ook aan '1924' ging hij kennelijk opzettelijk voorbij. Nog in 1964 ging de historicus L.J.M. Joosten deze complicatie uit de weg in zijn proefschrift over de relatie katholicisme en fascisme. De kerkhistoricus Jan van Laarhoven deed hetzelfde in zijn oratie (1965) en daarna opnieuw in een uitvoerig artikel over de oproep van het *Pastoraal Concilie* van 1865 om protestanten te boycotten. In *Memoriale, Katholiek leven in de twintigste eeuw* (1996) wordt wel enige aandacht besteed aan het internationale *Eucharistisch Congres* te Amsterdam (1924),

maar wordt niets vermeld over het concilie van hetzelfde jaar in Utrecht. Aan 'Noordwijkerhout' wordt veel aandacht geschonken, maar aan de discussie over het decreet van 1924 wordt opnieuw voorbijgegaan. J.M. de Valk analyseerde in *Italië, het Vaticaan en de NSB, 1933-1937* wel uitvoerig de bisschoppelijke veroordeling van het nationaalsocialisme, maar stelt zich niet de vraag of de bisschoppen dan wel het Vaticaan het decreet en de encycliek uit 1751 als een dilemma ervaren hebben.

HET DILEMMA IS STRUCTUREEL

Ruben Konig heeft in 1997 wél op het decreet van 1924 gewezen. Een echte doorbraak is te danken aan de kerkhistorici Marcel Poorthuis en Theo Salemink. Zij onderzochten en beschreven het katholieke antisemitisme in Nederland diepgaand. Eerst in 2004 in een artikel in *Trajecta* en daarna in hun grote werk *Een donkere spiegel. Nederlandse katholieken over joden. Tussen antisemitisme en erkenning* (2006). Toch zouden Van Eijnatten en Lieburg recent nog in hun *Religieschiedenis* het antisemitisme alleen relateren aan het nationaal socialisme.

De Rooms-katholieke Kerk pretendeert tot op de dag van vandaag de alleenzaligmakende te zijn. Alle andere godsdiensten en levensbeschouwingen worden daaraan getoetst. Aangenomen wordt dat de betere, onder invloed van de Heilige Geest, op weg zijn naar de moederkerk. Het dilemma is dus structureel. Het jodendom met zijn messiasverwachting en christelijk antisemitisme heeft daarin een positie die specifiek is dan bijvoorbeeld het rooms-katholieke antiprotetantisme. Door het gehele joodse volk zo lang verantwoordelijk te stellen voor de moord op Christus, en daarom collectief te veroordelen, propageerde Rome zelf ook een kwalijke vorm van racisme, waar nationaal socialist en anderen dankbaar gebruik van maakten.

Oproep Bisschop Von Galen. Hoogste prioriteit kreeg de strijd tegen het communisme. De manifeste vervolging van joden was geen onderwerp.

Literatuur

- E. Simons en L. Winkler, *Het verraad der clercken* (1987).
 Voor bisschoppelijke en pauselijke documenten o.m. de serie *Ecclesia Docens*. Daarnaast Peter Godman, *Het Vaticaan en Hitler. De geheime archieven* (2004).
 De encycliek *A quo primum* vindt men in: *Papal Encyclicals 1740-1781* (1990).
 John Cornwell, *Hitlers paus* (1999).
Humani Generis Unitas in: G. Passeleq (–) *The hidden Encyclical of Pius XI* (New York 1997) Saul Friedländer *Nazi Duitsland en de Joden*, deel 1 (1997).
 Ger van Roon, *Protestants Nederland en Duitsland 1933-1941* (1973).
 J.M. Snoek *De Nederlandse kerken en de Joden 1940-1945* (1990) en S. Stokman *Het verzet van de Nederlandse Bisschoppen tegen Nationaalsocialisme en Duitse Tyrannie* (1945).
 Over *Vaticanum II* en 'Noordwijkerhout': *Constituties en Decreten van het 2e Vaticaans oecumenisch Concilie* (1976).

- Wout Ultee en Henk Flap *Waarom overleefden zoveel Nederlandse Joden de Tweede Wereldoorlog niet?* in: H. Ganzeboom en S. Lindenberg (red) *Verklarende sociologie* (A'dam 1996).
Jaarboek Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (1997).
 W. Goddijn, *De beheerste kerk* (1973).
 Hans Jansen, *Christelijke oorsprong van racistische Jodenhaat* (–) (1995).
 Jan van Laarhoven *Een kerkprovincie in concilie* (1965).
 Ruben Konig *Christelijke religie en antisemitisme in Nederland* (1997).
 Marcel Poorthuis en Theo Salemink, *Aggiornamento en jodendom* (–) in: *Trajecta* (2004). Dezelfde auteurs: *Een donkere spiegel* (2006).
 J.P. de Valk, *Roomser dan de paus?* (1998).
 Herman Pijfers en Jan Roes *Memoriale. Een eeuw katholiek leven in Nederland* (z.j.).
 Joris van Eijnatten en Fred van Lieburg, *Nederlandse religie-geschiedenis* (Hilversum 2006).

MOHAMMED BENZAKOUR

BURGERS ALLER LANDEN, VECHT MET UW HANDEN!

Onlangs overviel mij een ervaring, waarvoor ik mij misschien zou moeten schamen, maar die ik te bijzonder vind om u die te onthouden.

Het was op een plaats ver van u vandaan, Nador, gelegen in het noordelijke Rifgebied van Marokko. De avond was juist gevallen, een lichte schemer kleurde de stad met grijze tinten, de lucht gloeide helrood, en de eerste blikkerige klanken uit de minaret riepen de gelovigen op te knielen voor Allah. Het moskeegeloei klonk ditmaal wat vreemd, ik weet niet waarom. Ik moest denken aan Bertolucci's verfilming van een van de mooiste romans over Marokko, *Sheltering Sky* van Paul Bowles. In die film schuilt een storende fout die nochtans door geen enkele filmcriticus ooit is ontdekt. Een fout die veel zegt over de oppervlakkige westerse beschouwing en verzoeting van de oriëntaalse wereld. Ergens aan het begin krijgen we een sfeervolle avondlijke skyline shot te zien van, ik meen, Marrakech. Tegelijk horen we de muezzin uit de minaret schallen. Maar wie verzint het: het geschal is onmiskenbaar afkomstig uit een *Turkse* keel!

Enfin. De avond was dus gevallen en ik slenterde wat door de stad. Tot ik ineens een eenzaam dadelkraampje zie staan op een marktplein. Dikke glanzende dadels die een hevige trek in mij aanwakkerden. Ik koos het grootste exemplaar uit en proppte dat in m'n mond. Ik wierp de dadelman een muntstuk van 10 dirham toe (ongeveer 1 euro) en kauwde met ogen gesloten van genot, wachtend op 't wisselgeld - dat maar niet kwam. Toen ik opmerkte dat de dadel verrukkelijk is maar dat tien dirham per stuk wel een beetje erg veel is, antwoordde die: 'Welke tien dirham? Ik heb geen geld gezien.'

Hij zag er tanig en gelooit uit. Een laaiende blik.

'Kom,' zei ik kalm, 'U zag en hoorde toch wel dat ik dat muntstuk in uw bakje wierp.'

Voor uw info: een mens kan veel ontgaan maar neemt u van mij aan dat een Marokkaanse koopman zelfs de hand van de duvel niet ontgaat.

'Ik heb niks gezien. Bovendien kosten deze dadels vijftig dirham per stuk. Dus u bent mij sowieso nog veertig verschuldigd.'

Even dacht ik aan een grapje, maar dat was onjuist gedacht. En toen viel het kwartje. Deze koopman was in z'n slechtste stemming. De hele dag geen vruchtje verkocht en dan kom

ik, arrogante Europese Marokkaan, ook nog eens zijn mooiste exemplaar doodleuk in m'n mond proppen. Daar word je niet vrolijk van.

'Goed,' zei ik, 'U weet net zo goed als ik dat tien dirham, die u dondersgoed hebt gezien, mij recht geeft op niet één maar een hele zak dadels. Maar weet u wat, houd u het wisselgeld maar.'

Toen proppte ik nog een ander vet exemplaar in m'n mond en wilde weggaan. Maar juist toen ik rechtsomkeert maakte werd ik van achteren woest besprongen. De dadel vloog uit m'n mond en ik viel neer op de grond. Toen ik overeind probeerde te komen voelde ik een venijnige trap in m'n maag. Daarna vielen harde stokslagen neer op m'n rug, vele achter elkaar. De pijn vloede door m'n hele lichaam, het marktplein cirkelde als een draaimolen om mij heen. Ik proefde de zilte smaak van bloed in m'n mond. Toen gebeurde er iets gekks. Als bij toverslag verzamelden zich ongekende krachten in m'n lijf; krachten die mij overeind deden hijsen, krachten die mijn vuisten deden ballen. En ik gaf de dadelman zo'n poeiert in z'n gezicht dat hij steil achterover sloeg. Met beide handen smiet ik hem tegen de vlakte. Toen ontstond er een lange worsteling waar ik mij niet zo veel meer van herinner behalve dat we korte tijd later uitgeput op de grond lagen te hijgen.

'IK GAF DE DADELMAN ZO'N POEIERT DAT HIJ STEIL ACHTEROVER SLOEG'

Broek gescheurd, overhemden kapot, bloedende neuzen, schrammen op het gezicht. We keken elkaar aan. Toen vroeg ie: heb je een sigaretje?

Even later plofte ik neer in m'n hotelbed, uitgeput maar: zalig uitgeput. Ik was intens bevredigd. Alsof ik een ongehooflijke trip had gehad tintelde m'n hele lichaam, m'n geest stond wagenwijd open, alle zintuigen stonden messcherp. Misschien klinkt het wat pathetisch maar er overviel mij voorwaar zoiets als 'geluk'. En ik wist: ik moest es wat vaker in Nederland op de vuist gaan.

Nederlandse alevieten kampen met hun identiteit

TEKST DIMITRI TOKMETZIS

FOTO'S MARC VAN DER KORT (PORTRET) EN LEENDERT VAN DER WAAL

Zoon en vader Furat

De Turks-alevitische gemeenschap in Nederland treedt nauwelijks in de openbaarheid. De terughoudendheid heeft te maken met interne discussies over de identiteit en de aloude gebruiken. Een onderwijsprogramma bij de Universiteit voor Humanistiek moet uitkomst bieden.

Mannen en vrouwen zitten in een halve cirkel op de grond. Een jonge kerel bezemt denkbeeldige rommel onder een Perzisch kleed, terwijl hij Ali, Mohammed en Allah aanroept. Een vrouw, zonder hoofddoek, houdt een tapijt met Maria-afbeelding vast. Een echtpaar stapt naar voren en krijgt een kommetje water, dat wijn symboliseert, aangeboden van de spiritueel leider, de *dede* (spreek uit *dèdè*). Een dorpsgenoot beroert een *saz*, een Turkse gitaar. De hele avond wordt recht gesproken, gelachen, gedanst, poëzie voorgedragen, gegeten en er worden verzen uit de koran voorgedragen.

Volgens onderzoeker en aleviet Kenan Furat (35, Universiteit Utrecht) is dit een voorbeeld van een uitstekende *cem* (spreek uit *djem*). Ongeveer twintig miljoen Turken wereldwijd, waarvan zo'n 100.000 in Nederland, voeren het uitgebreide ritueel minstens één keer per jaar uit. De *cem* hoort bij het alevitisme als de communie bij het katholicisme en zwartgeklede mannenbroeders bij de hervormde bondsgemeenten. Furat moet het echter doen met een educatieve dvd van de Turkse staatstelevisie als hij een fraaie ceremonie wil laten zien. "In mijn woonplaats Amersfoort wordt nog eens per

jaar een *cem* gehouden in het clubhuis. Maar de ceremonie is slechts een vage schaduw van het verleden," meent de onderzoeker, die momenteel een studie naar het Nederlandse alevitisme afrondt. "Er worden veel fouten gemaakt. De kennis van de tradities lijkt geheel verdwenen. Dat maakt de uitvoering koel en gebrekkig. De liturgie, met veel symboliek en moeilijk taalgebruik, wordt niet meer beheerst. Ook niet door de *dede*. We maken er een vertoning van. De rechtspraak, één van de pijlers van de *cem*, en de spirituele inhoud lijken er nauwelijks meer om te doen."

SMELTKROES VAN -ISMEN

Dat gebrek aan kennis lijkt opmerkelijk. Jarenlang opereerden de alevitische verenigingen in de luwte; volgens Furat een reactie op vervolgingen in Turkije gedurende een groot deel van de vorige eeuw. Sinds de jaren negentig is de sfeer meer vrij. Vooral onder Turkse jongeren bloeit de interesse voor hun culturele en religieuze achtergrond als nooit tevoren. Op Nederlands en Europees niveau opereren alevitische verenigingen steeds meer in de openbaarheid. Op internet

Wat geloven alevieten?

Het alevitisme heeft haar oorsprong in het 11e eeuwse Anatolië en wordt anno 2006 door ruim een kwart van de Turken beleeden. De gelovigen richten zich niet op de gebruikelijke vijf zuilen van de islam: de geloofsbelijdenis, het gebed (en daarmee de moskeegang), de *zakaat* (armenbelasting), de *ramadan* (het vasten) en de *hadj* (de bedevaart naar Mekka). Net als de sjiieten in Irak en Iran dichten de alevieten een bijzondere betekenis aan Ali, de schoonzoon van Mohammed, toe. Hij zou de ware opvolger van de profeet zijn, iets dat de soennieten (die dominant zijn in de islamitische wereld) ten stelligste verwerpen. De alevieten gaan nog veel verder dan de sjiieten, met wie ze verder geen raakvlakken hebben. Ze hanteren namelijk een soort drie-eenheid, met Allah als de Vader, Mohammed de Zoon en Ali. In sommige gebieden heeft het alevitisme natuurgodsdienstige elementen, waarin stenen en bomen aanbeden worden.

De belangrijkste mysticus is Haci Bektas Veli, die in de dertiende eeuw predikte over tolerantie en vrede. Hij wordt gezien als de reïncarnatie van Ali en is de drager van het goddelijk

licht. Naast Haci Bektas worden twaalf imams vereerd, die het alevitisme hebben vormgegeven.

Wat het alevitisme ook een buitenbeentje maakt, is het humanistische karakter ervan. Niet god, maar de mens staat centraal. De gelovigen gaan uit van een volstrekte gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen. Van een strenge hiërarchie tussen voorganger en gelovigen is geen sprake. Er is geen kerkelijke organisatie. Geloofsregels en rituelen zijn niet officieel op schrift gesteld.

Alevieten ontmoeten elkaar minstens één keer per jaar op de *cem*, een bijeenkomst waarin dans, rituelen, poëzie en rechtspraak centraal staan. Volgens sommigen is het alevitisme dan ook geen religie, maar een filosofische stroming.

Tot de stichting van de Turkse Republiek door Mustafa Kemal 'Ataturk' in 1923 zijn de alevieten vaak vervolgd. Nog steeds is de verhouding met de (soennitische) Turkse overheid en andere groepen gespannen. Zo worden de alevieten niet als minderheid erkend en mochten ze tot voor kort geen eigen gebedsruimten bouwen. Nederland kent twee federaties: een links-progressieve (*Hakder*) en een islamitisch-conservatieve.

wemelt het van de alevitische sites en geregeld gaat er weer een tv-, internet-, of satellietzender de lucht in. Deze *coming out* kan echter niet verhullen dat de alevitische

gemeenschap in Nederland verdeeld is. Daarnaast ontbreekt het aan goede spirituele leiders die de geloofspraxis nieuw leven in kunnen blazen.

Alevieten-kenner Wibo van Rossum (Universiteit van Amsterdam) schudt een veelzeggende opsomming van subgroepen uit zijn mouw. De smeltkroes die alevitisme heet bevat tegenwoordig marxisten, sociaal-democraten, nationalisten, Grijze Wolven (rechts-extremisten), Koerden, Albanezen, Bulgaren, atheïsten, humanisten, orthodoxe islamieten (die het alevitisme als ware islam zien), traditionalisten, cultuurliefhebbers en zogenaamde 'iets-isten', mensen die denken dat er wel 'iets' is, maar niet echt in een god (kunnen) geloven.

Deze verdeeldheid wordt volgens Van Rossum veroorzaakt door het ontbreken van opgeschreven regels en voorschriften. "Het alevitisme is niet gecodificeerd. Dat maakt het dus kwetsbaar voor vele vormen van interpretatie," aldus de onderzoeker. Die verschillen hebben altijd tussen gebieden bestaan. In Koerdistan bijvoorbeeld heeft het alevitisme een aantal natuurgodsdienstige elementen geabsorbeerd. In de Balkan belijdt men een meer wetenschappelijke variant. De urbanisatie in de jaren zestig en zeventig, de verspreiding van gastarbeiders over Europa en Amerika en de polarisatie in het Turkije van de jaren tachtig werkte de versplintering verder in de hand. Iedere subgroep stond immers in verschillende mate bloot aan modernisering en politieke strijd.

BREUKLIJN TUSSEN GENERATIES

De tijd doet de rest. Volgens Kenan Furat loopt er namelijk ook nog eens een breuklijn tussen twee generaties. "De ouderen komen nog uit de dorpen. Het draait bij hen veel meer om islam en cultuur. De jongere generatie, de dertigers en veertigers, is meer links georiënteerd. Voor hen heeft het alevitisme weinig met godsdienst en de rituelen te maken. Ze zien het eerder als een politieke en maatschappelijke beweging. Zij hebben het nu voor het zeggen."

Toen deze generatie nog in de luiers lag, ging het er heel anders aan toe, meent de vader van Kenan, Huseyin Furat (69). Hij stond aan de wieg van de Amersfoortse vereniging voor alevieten. "Toen de Turken hier als gastarbeiders kwamen, waren we met weinig en zochten elkaar dus op. Het maakte niet uit of je soennitisch, Koerdisch of alevitisch was. Met de gezinshereniging en de groei van de Turkse gemeenschap werd iedere groep groot genoeg om zijn eigen boontjes te doppen en dreef men uit elkaar. De alevitische gemeenschap raakte geïsoleerd en verdeeld."

In 1989 richtten Furat en de zijnen de *Alevitische Bektashitische Vereniging Amersfoort* op om – onder andere – ieder jaar weer een cem te houden. Inmiddels is hij geen bestuurslid meer. Hij zou graag een meer actieve vereniging zien, met een eigen gebouw. Nu komen op vrijdag- en zaterdagavond enkele leden bijeen in wijkcentrum en dat is het wel zo'n beetje. Toch groeit de vereniging nog. "We hebben meer jongeren nodig," vindt Furat. "De tweede generatie is ook al niet zo jong meer. Het is tijd dat anderen het overnemen en de vereniging nieuw leven inblazen." Een derde generatie dus. Wat zoon Kenan somber maakt, is dat juist die jongere generatie, die het moet gaan doen, niet meer weet waar alevitisme voor staat. "Zij zijn op zoek naar hun identiteit. Ze zien al die richtingen en horen al die meningen en komen er ook

niet meer uit. Zijn ze nu islamitisch, of humanisten, links of rechts? En er zijn steeds minder mensen die ze de gebruiken van de cem kunnen aanleren. Ze zien hun vaders en moeders stuntelen met de rituelen. Dat is nou niet echt een goed voorbeeld. Zo'n jongere blijft de volgende keer weg. Van dwang is bij alevieten meestal geen sprake, daarvoor zijn we te progressief."

De dede's zouden de jongeren moeten onderwijzen en de cem dragen. Daar zit echter het tweede grote probleem. Er zijn maar weinig Nederlandse dede's. En die er zijn, zijn veel te ouderwets of helemaal niet deskundig. Die missen het gezag om mensen te binden en jongeren te trekken. Zo sterft de cem langzaam uit, want wie moet het straks doen? En zonder cem kan het alevitisme niet bestaan."

NIEUWE OPLEIDING

Mahmut Inci, voorzitter van de landelijke federatie Hakder, ziet de toekomst niet zo somber in, maar erkent dat het alevitisme in Nederland een flinke impuls kan gebruiken. "De kennis van de cultuur, rituelen en cem is weggezaakt. De Nederlandse alevieten komen oorspronkelijk uit verschillende regio's en hebben zo hun eigen tradities. Toch worden hier al zeventien jaar cems gehouden. Maar het kan beter. Er is namelijk wel een groot tekort aan goede dede's, die een cem kunnen leiden."

Het tekort is nijpender geworden toen twee jaar terug een aantal priesters een eigen organisatie is begonnen, die losstaat van de hoofdstroom. Volgens Furat en Inci zijn het zeer conservatieve dede's die niet toegerust zijn op hun taak en zich niet willen aanpassen aan de moderniteit. Ook hebben ze volgens de twee nauwelijks een achterban. De afgescheiden dede's willen niet reageren.

Aan de oplossing voor het dede-tekort wordt inmiddels gewerkt. De Utrechtse *Universiteit voor Humanistiek* ontwikkelt samen met de alevitische federatie *Hakder* een opleiding voor alevitische priesters. Naast de grondbeginselen van het alevitisme, krijgen studenten onderricht in filosofie, psychologie, (cultuur)geschiedenis en geestelijke verzorging. Met dit pakket moeten de afgestudeerden niet alleen een goede cem kunnen leiden, maar ook een bindende en helpende functie kunnen verrichten binnen de moderne Nederlands-Turkse gemeenschap.

De coördinatie ligt bij universitair hoofddocent wijsbegeerte Joachim Duyndam. Volgens hem heeft de universiteit een natuurlijke rol om zijn expertise beschikbaar te stellen, al was het maar omdat de alevitische federatie lid is van de *Humanistische Alliantie*. De voorbereiding is in volle gang. Duyndam hoopt volgend jaar te kunnen starten met een masteropleiding van een jaar voor ongeveer vijftien studenten. Volgens Furat is de opleiding 'een begin'. Maar of daarmee de verdeeldheid ten einde komt, vraagt hij zich hardop af. "Misschien dat er eindelijk een paar goede dede's de kar kunnen trekken. Maar of ze de gemeenschap weer kunnen verenigen, dat betwijfel ik. Ik denk dat deze dede's niet genoeg legitimiteit hebben bij de achterban. Ze worden waarschijnlijk als buitenstaanders gezien. Natuurlijk beheersen

ze de theorie. Maar een dede leunt vooral op zijn spirituele kracht. Ik vrees dan ook het ergste. Als we alle groepen niet

weten te verenigen dan gaat een belangrijk cultuurgood verloren.”

Turkse stromingen

Turkije kent naast het alevitisme ruwweg nog vijf belangrijke islamitische stromingen

Diyanet. De Turkse staatskerk. De moskee en de imam worden door de regering betaald, ook in het buitenland. De Diyanet propageert een redelijk standaard (dus vrij conservatieve en sobere) soennitische islam. Meer dan de helft van de Turken is erbij aangesloten.

Milli Görüs. Activistische politiek-religieuze beweging die streeft naar herislamisering van de maatschappij. Buiten Nederland staat Milli Görüs bekend als zeer conservatief en voorstander van de sharia. In Nederland was Milli Görüs tot voor kort meer op integratie gericht, maar sinds een bestuurswisseling vorig jaar bestaat twijfel over de koers. Milli Görüs maakt al jaren een sterke groei door. Ongeveer 10 procent van de Turken behoort tot de stroming.

Süleymanli's. Conservatief-mystieke stroming die in Nederland redelijk uit het zicht weet te blijven, ondanks dat ze over bijna dertig moskees beschikt. De nadruk ligt op koransstudie en onderwijs. Opvallend is dat vrouwen in spirituele

zaken gelijk zijn aan mannen. Daarbuiten zijn ze echter geheel ondergeschikt. De süleymanli's zijn populair onder Turken van alle stromingen omdat hun onderwijs goed bekend staat. Hoeveel aanhangers de süleymanli's hebben, is niet bekend.

Naqshibandi. Is een kleine, maar invloedrijke stroming. Zeer conservatief en fel tegen modernisering en emancipatie. In Nederland houden enkele honderden aanhangers huiskamerbijeenkomsten. Ze proberen zich strikt aan de sharia te houden en het handelen van Mohammed wordt zo zuiver mogelijk nagestreefd.

Nurcu's. Willen een eigen islamitische wetenschap ontwikkelen, die kan concurreren met de evolutietheorie. Ook wordt gesleuteld aan een gemoderniseerde sharia die in het huidige Turkije en het Westen hanteerbaar is. Het is een jonge en snel groeiende stroming. In Turkije hebben de nurcu's een aanhang van ongeveer vijf miljoen mensen. In Nederland zijn het er enkele honderden die in huiskamerbijeenkomsten bidden en hun ideeën bespreken.

ROZEMARIJN SCHALKX

CONSERVATIEF GEPRUTTEL

Het is mode om af te geven op de hedendaagse moraal. Mensen zijn hedonistisch, oppervlakkig, egoïstisch, onbeschoft en erger als we conservatieve denkers als Ad Verbrugge en Andreas Kinneging mogen geloven. VU-filosoof Verbrugge – aanbeden door uiteenlopende grootheden als Freek de Jonge, Jan Marijnissen en Theo Maassen, vindt dat het huwelijk voorbehouden moet blijven aan man en vrouw want de echt moet gericht zijn op voortplanting. Hij noemt de jeugd sceptisch, nihilistisch en zelfgenoegzaam. Rechtsfilosoof Kinneging vindt dat een veronderstelde crisis in het gezin tegengegaan moet worden door kinderen door beide biologische ouders te laten opvoeden. Een van de ouders moet thuis bij de kinderen blijven, in plaats van zelfs maar deeltijd te werken. De heren zien veel goeds in de ouderwetse christelijke moraal.

Voor de humanisten ligt er een schone taak om dit soort conservatief gepruttel – dat zonder uitzondering slecht onderbouwd is – te bestrijden. Helaas gebeurt dat niet. Sterker nog Kinneging en Verbrugge vinden humanisten als Harry Kunneman en Joep Dohmen aan hun zijde.

Kunneman schrijft in zijn onsmakelijke getitelde boek 'Het dikke-ik' dat er de laatste tien jaar een toename is van *lomp gedrag, anderen opzij duwen, alleen voor je eigen belangen gaan, minachting voor andersdenkenden, onverzadigbaarheid en zelfingenomenheid*. Het 'dikke-ik' neemt de gedaanten aan van *zelfverrijkende managers en ijdele politici, kijvende columnisten en gewelddadige voetbalsupporters*. Opvallend aan deze opsomming is het merkwaardige verband dat tussen genoemde verschijnselen wordt gelegd. Wat heeft een ijdele politicus nu eigenlijk te maken met een hooligan? Het 'dikke-ik' moet alle kwaden van de wereld verklaren en verklaart er uiteindelijk geen. Kunneman gaat er impliciet vanuit dat er ooit een paradijselijke tijdperk was waarin de door hem geconstateerde verschijnselen er nog niet waren. Die tijd heeft nooit bestaan. Kijven, zelfverrijking, lomp gedrag en vandalisme zijn allemaal zo oud als de weg naar Rome. Kunneman toont nergens aan dat dergelijk gedrag in de afgelopen tien jaar is toegenomen.

Kunnemans collega Dohmen pakt dit jaar uit met zijn (in de vorige *de Humanist* positief ontvangen) boek 'Tegen de onverschilligheid'. Daarin bepleit hij jezelf te leren kennen en na te denken over de keuzes die je maakt. Een uitstekend ad-

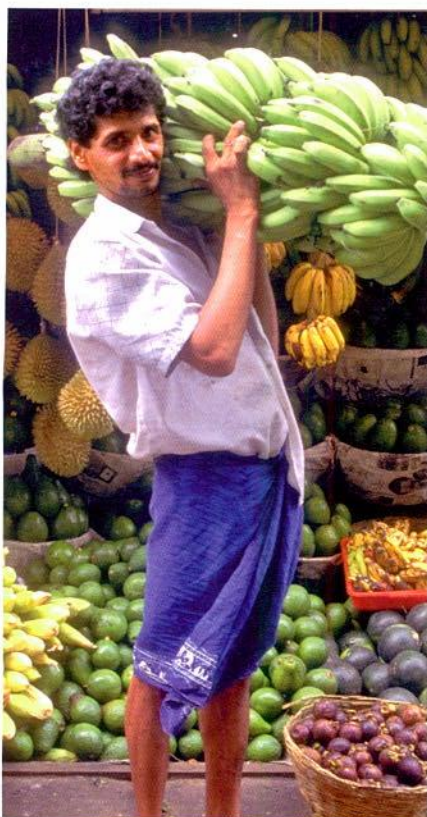
vies aan toberige jongeren van een jaar of 17. Dohmen heeft zijn benepen schoolmeesterboek helaas niet geschreven voor die doelgroep, maar voor iedereen die zich zorgen maakt over hedonisme, nihilisme en leeg consumentisme. Levenskunst zou deze uitwassen van de moderne maatschappij tegengaan. Dohmen zegt in een interview dat hij weinig opheeft met conservatisme, met name het conservatisme van Kinneging. Dat zou je niet zeggen. Dohmen schrijft: *Alle intieme relaties, tussen ouders en kinderen, huwelijkspartners, minnaars en vrienden dreigen instrument te worden van de individuele zelfverwerkelijking*.

'...HEREN DIE ZICHZELF KENNELIJK ALS MORELE AUTORITEITEN BESCHOUWEN'

Kinneging schreef recentelijk in NRC Handelsblad: *Denk eerst aan je kinderen voordat je jezelf gaat ontplooiën*. Problemen in onze samenleving vragen om gefundeerde analyses en niet om opgeheven vingertjes van heren die zichzelf kennelijk als morele autoriteiten beschouwen, maar te beroerd zijn om empirisch onderzoek te doen. Dat er mensen voordringen in de rij van de kassa bij de supermarkt is nauwelijks reden om het einde der tijden aan te kondigen.

In 1929 schreef de katholieke Anton van Duinkerken: *Er is een groot aantal mensen in Holland, die door niets zo aangenaam verrast worden als door een stichtelijk preekje. Dit zijn al degenen, die wel de dogmatiek hunner kristelijke vaders overboord konden gooien, maar die er nooit in slaagden het verlangen naar het dominees-bezoek uit hun hart te bannen*. Kunneman en Dohmen bieden dergelijke stichtelijke preekjes en blijven daarbij in reactionaire oppervlakkigheid hangen. Wie een alternatief wil bieden voor een liberale publieke moraal zal met iets intelligenter moeten komen.

In de huidige vorm is het werk van Kunneman en Dohmen alleen geschikt voor – wederom in de woorden van Van Duinkerken – *een agglomeraat van stuurlozen, ontredderden, zieligen, ontmergden, zenuw-patienten, en beginnende dementen*.

Noord-Zuid Internetsparen: Sparen met dubbel rendement

Nu €10,- startpremie of een abonnement op onze Wereld cadeau

Internetsparen met dubbel rendement? Dat kan met de Noord-Zuid Internetspaarrekening van Triodos Bank. U heeft via de digitale snelweg 24 uur per dag toegang tot uw spaargeld en ontvangt een hoge rente, op dit moment 2,8%*! Uw spaargeld stelt Triodos Bank en de humanistische ontwikkelingsorganisatie Hivos in staat om kleine ondernemers in ontwikkelingslanden actief te ondersteunen. Zoals Mohlala in Zuid-Afrika, die dankzij een lening een winkel in fruit en kleding kon beginnen waarmee zij het inkomen voor haar gezin wist te vergroten.

Nog nooit was werken aan rendement voor jezelf en een ander in een ontwikkelingsland zo eenvoudig. Open nú een Noord-Zuid Internetspaarrekening, stort €250,- of meer en ontvang een startpremie van €10,- of een gratis abonnement op het tijdschrift onzeWereld

t.w.v. €46,50 cadeau. Triodos Bank doneert bovendien voor iedere geopende Noord-Zuid Internetspaarrekening €10,- aan Hivos.

Recycle de bon, bel gratis 0800 020 20 27 of open de rekening direct via www.triodos.nl

* Tarief per 16 september 2006, wijzigingen voorbehouden.

Ja, ik wil meer weten over Noord-Zuid Internetsparen.

Naam

Voorletters

m/v

Adres

Postcode en plaats

Telefoon

Triodos Bank
Van nature betrokken

geen grenzen
aan mensen
Hivos

De door u verstrekte persoonsgegevens gebruikt Triodos Bank voor het uitvoeren van marketingactiviteiten. Wilt u geen informatie over onze producten en diensten ontvangen, dan kunt u dat kenbaar maken bij Triodos Bank.
Triodos Bank, Antwoordnummer 170, 3700 vB Zeist, (postzegel niet nodig)

HU 80706-06

DE DOORDENKER

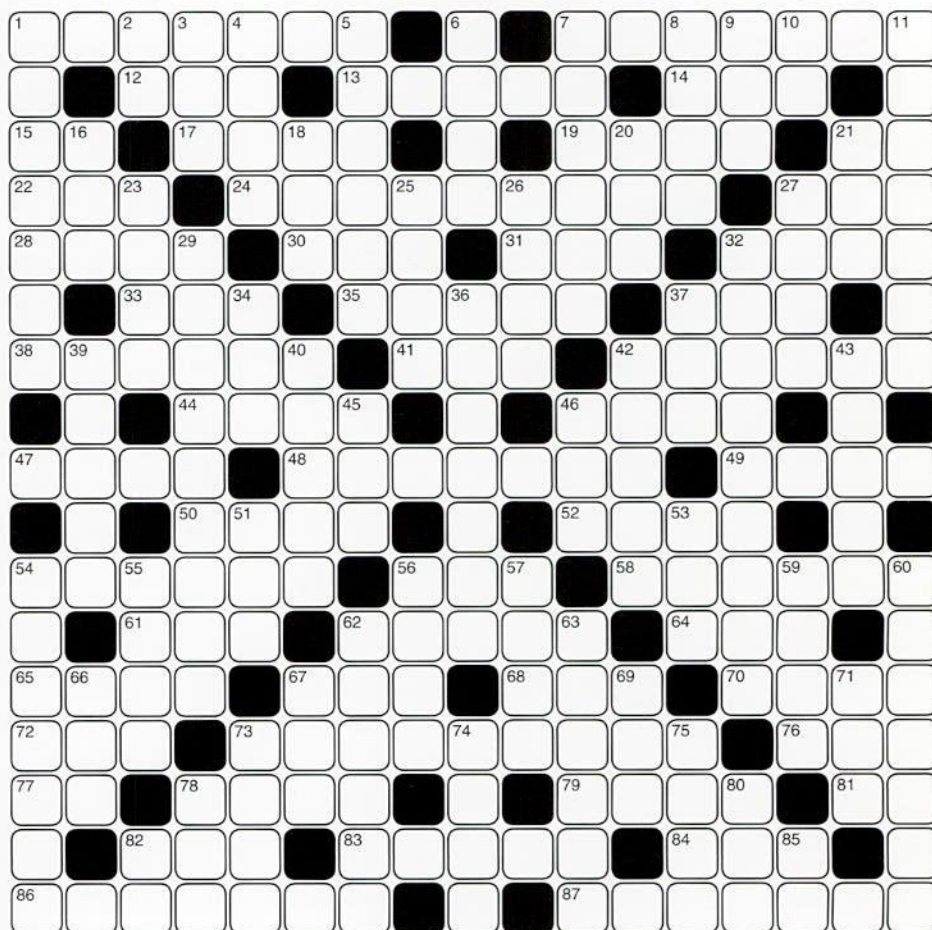
Horizontaal

1. Wouter van Oorschoot's aanduiding "ik blijf solo"; 7. deel van auto; 12. muzieknoot; 13. draagbalk; 14. opstootje; 15. Nederlands kampioenschap (afk.); 17. Zweeds automerk; 19. opsmuk (pronk); 21. de onbekende (Lat. afk.); 22. rivier in Engeland; 24. historiseerder van het wereldbeeld; 27. dierenmond; 28. opera van Verdi; 30. wet ruimtelijke ordening (afk.); 31. vertragingstoestel; 32. overwinning; 33. afzonderlijke berg uit de Alpen; 35. autoriteit (macht); 37. mannetjesbij; 38. oliekan met lange tuit; 41. jong dier; 42. vriend of bekende; 44. edel dier; 46. staat (natie); 47. voorgedragen lyrisch-dramatisch zangstuk; 48. export; 49. smerig (vies); 50. deel van lichaam; 52. sportofficial (spott.); 54. zintuigprikkel; 56. bouwland; 58. (reclame)leus; 61. pinguïnachtige zwemvogel; 62. kleurling; 64. Deense munt; 65. bekoorlijk; 67. kerkelijke straf; 68. Europees Ontwikkelings Fonds (afk.); 70. kampeerverblijf; 72. kinderspeelgoed; 73. aanvrager Humanistische zendtijd 2005-2010; 76. waardeloze lap; 77. Rolls Royce (afk.); 78. deel van arm; 79. rivier in Oostenrijk; 81. kunstmatige inseminatie (afk.); 82. Europese rekeneenheid (afk.); 83. familielid; 84. vochtig; 86. overgeleverd volksverhaal; 87. verdragingsmiddel in een trein.

Verticaal

1. open schoeisel; 2. den lezer heil (Lat. afk.); 3. Islamitische Omroep Stichting (afk.); 4. klap (stoot); 5. plaats in Gelderland; 6. Amerikaanse schrijver; 7. het uiteenzetten hoe iets in elkaar zit; 8. slaginstrument; 9. soort dakbedekking; 10. aluminium (scheik. afk.); 11. hield mede de Socrateslezing in 2006; 16. steen; 18. Algemene Ouderdoms Wet (afk.); 20. familielid; 21. zelfkant van weefsels; 23. plaats in Noord-Holland; 25. schietschijf; 26. jongensnaam; 27. plaats in Zwitserland; 29. méér dan een dom dweiltje; 32. plaats in Noord-Holland; 34. wortel; 36. balseming (wijding); 37. naaldboom; 39. snedig (gevat); 40. meisjesnaam; 42. gesloten rijtuig; 43. eiland in de Middellandse Zee; 45. fooi; 46. koeienmaag; 51. ieder; 53. buitengewoon lager onderwijs (afk.); 54. deel van een drukpers; 55. lang en dik stuk hout; 56. één keer; 57. kentering (zwenk); 59. kleur van de regenboog; 60. bestanddeel van keukenzout; 62. medemens; 63. aardappelen oogsten; 66. gevangenis; 67. (grote) danspartij; 69. met een halve toon verlaagde f; 71. hoogste gedeelte van een hellend dak; 73. kip (patrijs); 74. veelkleurig; 75. smal sportvaartuigje; 78. voor (in samenstelling); 80. wiel; 82. landbouwwerktuig; 85. telegraaf restant (afk.).

PUZZEL AD VAN DUN

59 51 46 7 75 32 39 86 54 35 44 5 43 25

Als u wilt meedingen naar de boekenbon van € 25,- die onder de goede inzenders wordt verloot, ontvangen wij graag uiterlijk 13 augustus 2007 uw oplossing. U schrijft op een ansicht- of briefkaart het sleutelwoord van De Doordenker. Stuur uw oplossingen naar Redactie De Humanist, Postbus 257, 1000 AG Amsterdam.

Oplossingen De Doordenker in de Humanist 1/2007

Puzzel 1: Accidentalisme

Winnaar: Joke Janssen, Tilburg

PUBLIEKSDAG PERSOONLIJKHEIDSSTOORNISSEN

Tien procent van de Nederlandse bevolking lijdt aan een persoonlijkheidsstoornis. Van dat aantal lijdt een tot twee procent alleen al aan *Borderline*, een officiële psychiatrische stoornis die wordt gekenmerkt door impulsiviteit, emotionele labiliteit en relationele conflicten. 'Dat gaat dus om honderdvijftig- tot tweehonderdduizend Nederlanders,' zegt *Borderline*-psychiater Erwin van Meekeren, die samen met collega Hans de Jong op 22 september weer een publieksdag organiseert over persoonlijkheidsstoornissen. Op die dag geeft ruim een dozijn specialisten – psychiaters, psychologen, maatschappelijk werkers en ervaringsdeskundigen – inzicht in oorzaak, ziektebeeld, diagnose, vormen van behandeling, crisis-aanpak en andere problemen. Hoe kan worden voorkomen dat a-sociale jongeren een blijvende persoonlijkheidsstoornis ontwikkelen? Welk verband er is met verslavingsproblematiek en hoe kan een persoonlijkheidsstoornis verlopen bij ouderen? Wat kunnen naastbetrokkenen doen, waarmee kunnen ze helpen en waarmee niet – ook als hun partner of kind een eind aan hun leven wil maken. En hoe houden zij zichzelf het beste staande?

Van Meekeren: "We willen betrouwbare informatie bieden, zodat de consument, de zorgvrager dus, goed kan vergelijken. Belangrijk, nu patiënten zelf steeds meer zeggenschap krijgen waar ze hun zorg kunnen halen. Daarom is er ook een uitgebreide informatiemarkt, waar veel grote en kleinere instellingen aanwezig zijn."

De publieksdag is gekoppeld aan een internationaal con-

gres in Den Haag, waar het hoofdthema 'changeability' is. Van Meekeren: "In tegenstelling tot wat altijd gedacht is blijkt een persoonlijkheidsstoornis veranderbaar te zijn en zelfs vaak te genezen. Tot voor kort geloofden de meeste psychiaters daar niet in, maar op basis van veel onderzoek blijkt nu het succes van verandering. Bij *Borderline* valt impulscontrole bijvoorbeeld goed te verbeteren en op langere termijn kunnen relaties veel beter en rustiger verlopen. Maar emotionele labiliteit is hardnekkiger."

Dat persoonlijkheidsstoornissen een 'luxe probleem zouden zijn, die welzijnswerkers goedbetaald werk verschaffen', spreekt Van Meekeren fel tegen. "Wacht maar tot ze zelf problemen krijgen, of hun kind of partner," zegt de psychiater tegen critici. "Ik heb geen zin mensen te overtuigen dat leed serieus moet worden genomen. Depressie wordt over de hele wereld, ook in ontwikkelingslanden, volksziekte nummer één. Angststoornissen staan ook in de top 10, tussen kanker en hart- en vaatziekten. Het bestaan van deze aandoeningen valt niet meer te ontkennen en alle voorlichtingsdagen zitten stampvol. Er is een gigantische behoefte aan informatie en praktische tips." (AB)

Publieksdag met voordrachten van deskundigen en workshops over Borderline: 22 september, World Forum Convention Center, Churchillplein 10, Den Haag Programma en inschrijving via www.publieksdagPS.nl

STEUN VOOR EX-MOSLIMS

De oprichter van het *Comité voor ex-moslims*, E. Jami, is door *Humanistische Alliantie* en het *Humanistisch Verbond* uitdrukkelijk steun toegezegd. De voorzitters, Lodewijk de Waal en Rein Zunderdorp, hebben Jami laten weten het comité een uitstekende manier te vinden om aandacht te vragen voor de problematiek van ex-moslims bij het afleggen van hun geloof. Hieronder enkele passages uit de brief die beide organisaties medio deze maand aan het Comité stuurden.

"Omdat wij veel herkennen in uw strijd en opkomen voor elementaire vrijheden en grondrechten, namelijk die van geloof en meningsuiting, richten wij ons tot u met deze brief.

Iedereen heeft het recht om risicoloos een geloofsgemeenschap of godsdienst

te verlaten. Dit recht zou zonder problemen moeten kunnen worden uitgeoefend. Als dat niet kan, is protest nodig en zinvol. (-)

Godsdienstvrijheid en vrijheid van levensbeschouwing betekenen de vrije keuze om je bij een godsdienstige stroming aan te sluiten, maar ook de vrijheid *van* religie, de vrijheid je *niet* aan te sluiten en de vrijheid *afstand* te nemen. In deze context is het oprichten van een centraal comité voor ex-Moslims een goede zaak. Met name omdat 'afvalligen' het zwaar te verduren kunnen krijgen.

Het Comité voor ex-moslims is een testcase voor het fundamentele mensenrecht van vrijheid van levensovertuiging in Nederland. Iedereen heeft (volgens artikel 6 van de Nederlandse

grondwet en artikel 18 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens) het recht van godsdienstovertuiging te veranderen of een godsdienst te verlaten. Ook heeft ieder recht zich als ex-gelovigen te verenigen (vrijheid van vereniging) en zich – positief en/of negatief – uit te laten over godsdiensten en levensbeschouwingen (vrijheid van meningsuiting).

De voorlieden van de islamitische gemeenschap hebben nu de kans te laten zien dat het hen ernst is met de godsdienstvrijheid. Zij kunnen openlijk uitspreken respect te hebben voor de keuze van hun ex-geloofsgenoten en hun achterban oproepen hetzelfde te doen."

JOHAN SIMONS WINNAAR VAN PRAAG-PRIJS 2007

Theaterregisseur Johan Simons is de winnaar van de J. P. van Praag-prijs 2007 van het Humanistisch Verbond. Simons: 'Het theater is een schuilkelder én broedplaats voor het denken.'

In het Muziekgebouw aan het IJ in Amsterdam, werd op zondag 20 mei 2007 de dr. J.P. van Praag-prijs overhandigd aan toneelmaker Johan Simons. Het *Humanistisch Verbond* reikt de Van Praag-prijs jaarlijks uit aan personen die in hun werk humanistische waarden uitdrukken en met hun oeuvre inspireren tot een samenleving waarin zelfbeschikking en verantwoordelijkheid samengaan.

Paul Schnabel, voorzitter van de jury, omschreef Simons als een toneelmaker die 'getuigenis aflegt van zijn bewogenheid met wat er tussen mensen en in de samenleving gebeurt'. Hij kiest onder meer klassieke tragedies en moderne romans waarin de relatie tussen menselijke vrijheid, het onvermijdelijke lot en menselijke tekortkomingen naar voren komen. "Wie het menselijk tekort laat zien, schept tegelijkertijd ook ruimte voor een nieuwe vrijheid," aldus Schnabel. De jury waardeert met name de manier waarop klassieke tragedies toegankelijk worden gemaakt voor een hedendaags publiek, zonder concessies te doen aan de kwaliteit. Simons toont aan de hand van klassieke tragedies maar ook van moderne romans (o.a. van

Houellebecq), de zoektocht en plaatsbepaling van de autonoom geworden mens, diens mogelijkheden en diens tekortkomingen. Hiermee sluit het werk van Simons perfect aan bij het jubileumthema 'autonomie' van het *Humanistisch Verbond*.

GEËNGAGEERD THEATER

Johan Simons is een prominent, geëngageerd regisseur met een grote nationale en internationale reputatie. Vanaf 1976 is hij actief als acteur en regisseur, en richt in 1985 *Theater Hollandia* op. Op dit moment is hij directeur en regisseur aan het theatergezelschap *NT Gent*, bekend van producties als *De asielzoeker*, *Platform* en *Robinson Crusoe, de vrouw en de neger*. Na *Het leven een droom* regisseerde hij *Oresteia* in coproductie met *Toneelgroep Amsterdam*. De eigen stijl van Simons wordt ook in het buitenland opgemerkt: zijn stukken reisden de afgelopen tien jaar door onder meer Duitsland, Frankrijk en Engelstalige landen. Zijn voorstellingen laten steeds vaker maatschappelijk geëngageerd theater zien, soms met expliciet politieke thema's en onderwerpen. Zo bracht hij in 2000 met het stuk *De Bitterzoet* een waarschuwing tegen het Fortuynisme.

DE 'CAPSULAIRE MENS'

In zijn dankwoord spreekt Simons over de zoektocht die hij onderneemt met en in zijn werk, en de nieuwe weg die hij in wil slaan. Hij vertelt over zijn nieuwe inspiratie, de 'capsulaire samenleving' zoals die is uitgewerkt door Lieven ten Caeter. De capsulaire mens zit vast in zijn individuele begeerten, zijn eigen

verlangens en vooral de bevrediging daarvan. Deze mens is het resultaat van – en voortdurende stimulans voor – het mondiaal kapitalisme. In de toekomst zal men terugkijken op onze samenleving, en haar obsceen noemen. Deze obsceniteit wil Simons nu zichtbaar maken, niet vanuit cynisme, eerder uit mededogen. Tegenover de maatschappelijke kaders waarin de capsulaire mens gevangen zit, wil hij nieuwe denkkaders zetten. Het theater kan zo een schuilkelder én broedplaats voor het denken zijn.

De jury roemde bij de uitreiking de regisseur omdat hij in aangrijpende voorstellingen ethische en morele vragen aan de orde stelt en de relatie onderzoekt van de mens tot zichzelf en anderen.

Wat betekent deze prijs voor u?

"Dit is geen prijs van vakgenoten, maar een maatschappelijke erkenning. Daarmee is het een van de belangrijkste prijzen die ik heb gekregen."

Wat voor een boodschap draagt u uit met uw werk?

"Ik probeer toneel te maken dat aansluit bij de maatschappij. Een tijd lang was ik gefascineerd door machthebbers, nu richt ik me meer op de andere kant, op de mensen die niet meedelen in rijkdom. Uitsluiting gaat me aan het hart. Als ik naar de samenleving kijk, naar het vreemdelingenvraagstuk bijvoorbeeld, voel ik nu de noodzaak om me meer op die uitsluiting te richten dan op macht."

U wilt de theaterbezoeker 'een broedplaats voor het denken' bieden, zegt u.

Wat betekent dat?

“Het theater moet als lust voor het denken worden beschouwd, het moet meer zijn dan alleen maar een dansje en een liedje. Ik wil bezoekers laten meedenken over wat er op het toneel plaatsvindt. Mijn wens is niet dat ze de zaal uitkomen en zeggen: ‘Wat is dat mooi gespeeld.’ Liever zie ik dat hun emoties in een wankel evenwicht zijn gebracht. Ik wil hen een duw in de rug geven waardoor ze gaan vechten voor een betere wereld.

Het is net als met de muziek van Gustav Mahler: je hoeft haar niet altijd mooi of goed te vinden, het gaat erom wat die muziek met je doet.”

Bent u een humanist?

“Ja, ik heb wel veel humanistische trekjes. En theater maken, dat is een humane kunst bij uitstek. Er staan levende mensen op het toneel die iets over het leven proberen te vertellen. Zij zetten aan tot meeleven en nadenken.” (EdW/JK)

RELIGIEUZE NEUTRALITEIT?

D66 laakte afgelopen maand de subsidie van 300 duizend euro aan *Youth for Christ* voor een project waarmee het jongeren door middel van vrijwilligerswerk wil betrekken. Volgens de partij brengt de overheid hiermee zijn religieuze neutraliteit ernstig in gevaar. D66-parlementariër Alexander Pechtold wees er in de Tweede Kamer op dat de christelijke beweging ‘jongeren bekend en vertrouwd wil maken met Jezus Christus en hen wil helpen te leven naar Zijn bedoelingen.’ Vandaar dat de D66-fractie leider van minister Rouvoet voor Jeugd en Gezin wilde weten in hoeverre hier sprake is van het financieren van missiewerk. D66 plaatste overigens niet zozeer vraagtekens bij de subsidie omdat het om een religieuze organisatie gaat. ‘Wel zijn wij van mening dat religie niet thuishoort in de publieke sfeer, maar dat het iets is wat in de privé-sfeer moet blijven,’ aldus Pechtold.

WERELDHUMANISMEFESTIVAL 2007

‘Een warme wereld? Werken aan een ander klimaat, hier en daar!’ Dat is het thema van het wereldhumanismefestival, 30 juni in Driebergen, georganiseerd door *Hivos* en de *Humanistische Alliantie*. Het wordt een evenement vol aanstekelijke activiteiten rond de Millenniumdoelen, deze keer met de focus op klimaatverandering, Millenniumdoel 7. De Millenniumdoelen zijn in 2000 opgesteld door de VN en alle regeringsleiders en moeten leiden tot een humanere wereld en minder armoede.

Centraal staat de vraag wat doen we ‘hier’ voor ‘daar’? En hebben humanisten wel genoeg aandacht voor milieu en klimaat? In het ochtendprogramma staat klimaatverandering centraal. Er is – na de opening door Lodewijk de Waal – een informeel gesprek tussen een klimaatexpert (Peter Timofeeff, KNMI), een politicus (Diederik Samsom, PvdA) en een klimaat-activist (Joris den Blanken, Greenpeace). Dan vindt de officiële lancering van het nieuwe *Hivos Klimaatfonds* plaats. ‘s Middags worden onder andere fragmenten uit de film *An Inconvenient Truth* van Al Gore vertoond en zijn er workshops van

humanistische organisaties, die ingaan op klimaatverandering en andere Millenniumthema’s, zoals kinderarbeid, armoedebestrijding en HIV/Aids. Een van de workshops gaat over ‘Hoe groen is het humanisme?’, met als sprekers de hoogleraren Henk Manschot en Harry Kunneman.

Deze wordt georganiseerd door *Stichting Kosmopolis* en het *Tijdschrift voor Humanistiek*. Ook het *Humanistisch Overleg Mensenrechten*, en *Humanlink* (een project van Humanitas en Hivos) laten van zich horen. Het *Humanistisch Vormings Onderwijs* verzorgt op het grasveld het jaarlijkse programma voor 60 HVO-kinderen, die nu les krijgen over klimaatverandering en hun *wereldburgercertificaat* krijgen. De dag sluit af met wereldmuziek en een borrel.

Het festival is gratis toegankelijk, inclusief lunch en vervoer vanaf Station Driebergen-Zeist naar de locatie, het groene landgoed De Horst.

Info en aanmelden kan op www.human.nl of www.hivos.nl

DUURZAME
vacaturebank

Op zoek naar duurzaam werk?
meer dan 100 vacatures!

voor actuele vacatures:

bij non-profit organisaties en bedrijven met een duurzame visie.

www.duurzamevacaturebank.nl

HIVOS KLIMAATFONDS

Klimaatverandering houdt de gemoe-deren bezig. Inmiddels is duidelijk dat iedereen een actieve rol kan spelen in het terugdringen van het CO2 probleem door anders met energie om te gaan. Voor geïndustrialiseerde landen betekent dit de overstap maken naar alternatieve energiebronnen als zij hun uitstoot willen verminderen. Veel landen willen hier nog niet aan. Vooral opkomende economieën zoals China blijven olie en kolen verbranden. En hoe moet het in de ontwikkelingslanden? Veel inwoners daar hebben nog geen toegang tot energie, maar zij willen zich op hun beurt ook verder ontwikkelen en hun levensstandaard verbeteren. Hiervoor is energie nodig. Hivos is ervan overtuigd dat mensen in ontwikkelingslanden zich kunnen blijven ontwikkelen zonder bij te dragen aan de verdere opwarming van de aarde.

Energie is nodig voor ontwikkeling. Er zijn zo'n twee miljard mensen zonder de mogelijkheid om elektriciteit en gas te gebruiken. Zij kennen het gemak van de lichtknop of de waterkoker aanzetten niet. Zij zijn gedwongen 's avonds in het donker te zitten en kilometers te lopen om genoeg brandhout te verzamelen om op te koken. Hoe kunnen mensen in

ontwikkelingslanden zich toch blijven ontwikkelen zonder schade aan te richten aan het milieu? Zonder roofofbouw te plegen op het milieu zoals dat in de geïndustrialiseerde landen is gebeurd? Kleinschalige watercentrales, biogasinstallaties en zuinige brandhoutfornuizen bieden uitkomst. Deze creatieve oplossingen geven toegang tot elektriciteit en vergroten, juist voor mensen die weinig moderne energievoorzieningen kennen, de mogelijkheden tot ontplooiing. Hivos wil het gebruik van die slimme innovaties en alternatieve energiebronnen in ontwikkelingslanden stimuleren via het *Hivos Klimaatfonds*.

DUURZAAM ONTWIKKELEN

Met behulp van dit fonds wil Hivos de toegang tot duurzame energie voor gemarginaliseerde bevolkingsgroepen dáár makkelijker maken. Door hier te investeren in groene ontwikkeling kunnen mensen dáár zich op een duurzame manier ontwikkelen. Dit is beter voor de wereldwijde CO2 uitstoot. En zij maken een nieuwe start die meteen goed is voor mens én milieu. Het fonds investeert in groene energie (zonnepanelen, watercentrales en duurzame houtkachels) in ontwikkelingslanden. Dankzij een zuinig fornuis besparen vrouwen en

kinderen heel veel tijd op het verzamelen van brandhout. Door de afvoer van rook via een rookkanaal verbetert de luchtkwaliteit binnenshuis aanzienlijk en daarmee de gezondheid. Vrouwen hebben meer tijd over voor andere, inkomengenererende activiteiten zodat de economische situatie verbetert.

Alle landen van de Verenigde Naties hebben de *Millennium Development Goals* opgesteld als blauwdruk voor een betere wereld in de 21^e eeuw. Gezondheid, milieu, armoedebestrijding en gelijke rechten zijn vier van de acht millennium ontwikkelingsdoelen. De duurzame energieprojecten van het Hivos Klimaatfonds dragen bij aan deze doelen.

In juni voert Hivos een publiekscampagne waarin het belang van duurzame energie in ontwikkelingssamenwerking centraal staat. In de campagne staat de positieve kracht van de internationale lokale Hivos-partners die actief zijn op dit vlak centraal. Hoogtepunt van de campagne wordt bereikt op het Wereld-humanismefestival op 30 juni. (KF)

Meer informatie via
www.hivosklimaatfonds.nl

SIGN OF THE TIMES 2007

NWO, de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek, organiseert op zondag 16 september 2007 in het Korzo theater Den Haag voor de tweede keer het festival Sign of the Times. Sign of the Times is een festival waarbij een groot aantal prominente wetenschappers op een inspirerende, interactieve en wetenschappelijk onderbouwde wijze het publiek deelgenoot maakt van actuele politieke thema's. Het festival vindt plaats vlak voor de derde dinsdag in september waarop traditiegetrouw de Rijksbegroting bekend gemaakt wordt. Tal van sprekers uit wetenschap, politiek en cultuur leveren een bijdrage aan het programma, onder wie Henriëtte Maassen van den Brink, Jarig van Sinderen, Kees Aarts, André Krouwel, Michel Handgraaf, Jaap de Jong, Manfred van Doorn, Nel Ruigrok, Andrée van Es, Joop van den Berg, Rick van Baaren, Bas Haring en Ruben Maes (cv's in bijlage). Politiek, geld, invloed, machtsverhoudingen en manipulatie zijn de thema's van het festival. Deze thema's zijn vertaald in een spraakmakend aanbod.

Wetenschappers maken in interactieve workshops de deelnemers wijzer over 'de eerste indruk'. Waar baseer je die op? Waar bestaat die uit? De makers van *De Brakke Zondag*, een programma op het raakvlak van politiek en theater, maken een speciale editie voor dit festival. Voormalig politica Andrée van Es zal het politiek café leiden waar kopstukken uit de Nederlandse politiek *acte de presence* geven. Het publiek wordt goed in staat gesteld om de debatten in het politiek café te volgen omdat voorafgaand aan ieder debat een kleine cursus debatteren op het programma staat. Het festival wordt afgesloten met een jazz concert door politici. Het festival vindt plaats van 13.00 tot 17.00 uur in het Korzo theater in Den Haag en in het daarnaast gelegen Café Max. Café Max fungeert die middag als politiek Café. Het festival is vrij toegankelijk.

Actuele informatie via:
www.nwo.nl/signofthetimes

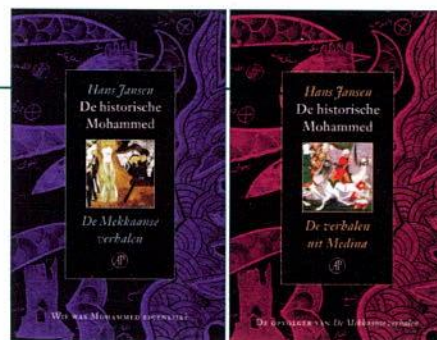
VERS VAN DE PERS

OP ZOEK NAAR DE HISTORISCHE MOHAMMED

Dante plaatste de profeet Mohammed in het afschuwelijkste deel van 'zijn' hel, waar de scheurmakers hoorden. Voltaire verketterde Mohammed in een toneelstuk (1743) om zijn fanatisme en immoreel gedrag. Twee voorbeelden van talrijke historische meningen over de grondlegger van de islam geschreven. Hans Jansen (Universiteit van Leiden) heeft ze de afgelopen jaren nauwgezet in kaart gebracht en het resultaat in twee delen gepubliceerd. Mohammed was, anders dan Christus, geen zoon van God, maar een *mens*. Essentieel voor wie moet oordelen over Mohammed, aan wie als enige de ware leer geopenbaard zou zijn en die hij dus móést verkondigen. Een leer ook, waarvan ieder zich móést onderwerpen, – zij die nog in vele goden geloofden, maar evengoed de joden en de christenen. Bij Jansen gaat het over historische bronnen in gradaties, dikwijls geromantiseerde verhalen over de belangrijke momenten uit zijn leven. Steeds maakt hij duidelijk of en (zomogelijk) in hoeverre het om apocriefe verhalen gaat. Zowel in de oudste 'historische' bronnen – te vergelijken met die van de Evangelisten, net als die over Christus lang na zijn dood geschreven als in de verhalen over de tijd voorafgaande aan de islam. Al lezend komt men ook verhalen tegen die plotseling actueel zijn geworden. Zoals die over het huwelijk van de 50-jarige Mohammed met de 7-jarige

Asjha. 'Pervers', volgens Ayaan Hishi Ali. Jansen wijst op meerdere lezingen van deze verbintenis. Er bestond nog geen burgerlijke stand, dus hoe nauwkeurig was de leeftijdsvermelding? Mogelijk was Asjha al 9 à 10 toen ze bij de profeet introk. Vervolgens vraagt hij, als historicus, begrip voor het feit dat men in dat verre verleden waarschijnlijk heel anders dacht over dergelijke verbintenissen. Dat Mohammed daarmee, en met zijn polygame levenswijze (bij zijn overlijden had hij negen vrouwen) een op zijn minst opmerkelijk voorbeeld heeft gegeven aan zijn volgelingen, – daarover velst Hans Jansen geen oordeel. Dan *De Duivelsverzen*, voor Rushdie aanleiding om een roman vol fantasieën te schrijven.

De vraag is wat die oorspronkelijke verzen inhouden (of beter inhielden) en of de profeet ermee beledigd wordt. Men bedenke daarbij dat *De Duivelsverzen* dateren uit de ('duivelse') Jaahillyya-periode. Probleem was en is nog steeds of Mohammed het toen met de polytheïstische 'heidenen' eerst op een akkoordje heeft gegooid over de (door hem gestelde) vraag waarom hun goden alleen vrouwen en geen mannen kenden. Punt is daarbij dat het overeengekomen compromis waarschijnlijk is opgenomen in de koran (53:19-30), maar daarna op last van Mohammed geschrapt zou zijn. Dit nadat hij zijn dwaling zou hebben ingezien. Zo komt

de kwestie neer op de vraag of de profeet feilbaar was/is? En wat is dan de consequentie voor de gehele koran? Orthodoxe moslims zien het probleem niet. De koran is Allah en Mohammed is diens enige profeet. Zo niet Jansen. Die onderbouwt met verve dat de profeet een *mens* was (en dat Mohammed dat zelf ook steeds beweerd heeft). Iedere mens is feilbaar, dus ook deze profeet was dat. De oorspronkelijke *Duivelsverzen* (het compromis met de 'heidenen') hoeven dan ook niet als ontluisterend voor Mohammed beschouwd te worden. En Rushdie? Hij schreef 'slechts' een roman, niets meer of minder.

Jansen heeft met zijn *Historische Mohammed* belangrijk werk geleverd. Of zijn studie ook bijdraagt aan de relativisering van de 'absolute waarheden' die onder de gemanipuleerde massa's van orthodoxe moslims leven betwijfel ik. Toch lijkt het wenselijk dat Jansen's boeken behalve in het Engels ook in het Arabisch vertaald worden. (AdB)

Hans Jansen, *De historische Mohammed*, twee delen: *De Verhalen uit Medina* (gebonden, 312 blz.) en *De Mekkaanse verhalen* (gebonden, 234 blz.). Beide met register en bronvermelding. De Arbeiderspers, Amsterdam. € 22,50 resp. € 17,50.

EMIGREREN GAAT VAN AU

Het leek haar zo gemakkelijk en in 2003 emigreerde freelance-journaliste Rosa Koelemeijer (1969) met partner en baby naar Italië. Ze wilden geen gestreste ouders worden en op vakanties vonden ze het betreffende land, het eten, de mensen en de zon geweldig. Dat het kon tegenvallen, hield haar bij vertrek niet bezig. Eenmaal ginds miste ze van alles wat Nederland voor haar betekende. Nalief natuurlijk, maar zeker niet de enige. Zo kwam de vraag op, hoe anderen emigreerden en (niet?) integreerden. De hoofdmoot van het boek geeft een inzicht in het bestaan van Nederlanders wonend of langere tijd verblijvend in

Frankrijk, Noorwegen, Italië, Hongarije, Spanje en Portugal. Ze portretteert op elke plek heel verschillende mensen die erheen trokken met heel verschillende redenen en doelen. Sommigen wilden rentenieren en in rust pionieren, anderen zagen hun plek als uitvalsbasis voor – misschien nog eens – een wereldreis met de boot.

Nederlanders in het buitenland doen precies wat buitenlanders in Nederland graag doen: samenklitten, soms heel letterlijk op een berg – vandaar de boektitel – en slechts weinigen blijken de taal te leren en een vriendennetwerk te ontwikkelen. Nederlandse gewoonten,

zoals het vieren van Sinterklaas, worden opeens belangrijk. Over integreren gesproken.

Op het gedrag en de verhalen van de geïnterviewden geeft Koelemeijer, die zelf weer in Nederland woont, deels kritische reflecties. Het goed geschreven boek stipt op een aardige manier voor de hand liggende emigratiethema's aan. (FB)

Rosa Koelemeijer, Hollandse bergen. *Het echte leven van emigranten*. Plataan, Zutphen. Paperback, 189 blz. € 14,95.

CHINESE OUDEREN IN NEDERLAND

“Zijn jonge jaren liepen bruuft ten einde tijdens de Japanse invasie in 1931. Amper veertien jaar was hij toen voor zijn ogen de keel van zijn broertje werd doorgesneden terwijl de Japanners het gehucht Pu Cha in Zuid-China binnenvielen. Twee zussen werden verkracht en gedood. De Japanners rekruteerden Chinese mannen die als slaven tewerk werden gesteld. Zij die tegenstribbelden werden direct gedood. (-) De dorpelingen vluchtten de bergen in. Mannen – en dat was je al op veertiende – voerden vanuit de bergen een guerrillastrijd tegen de Japanners. (-) Na drie jaar schuilen in de bergen lukte het met moeder en broer naar Hong Kong te vluchten.” Daar monsterde hij aan. Van zijn salaris als zeeman ging de helft naar de familie. In 1951 zette hij voet aan wal in Nederland. Na een

jaar illegaal verblijf leerde hij Thea kennen, een Nederlandse. Hij bleef zijn hele verdere leven werken in Chinese restaurants. “In het huidige China, dat hij alleen van de televisie kent, zou hij wel willen wonen. Het harde en wrede China van vroeger, daarvoor zou iedereen willen vluchten.”

Aldus, kort samengevat, het relaas van één van de Chinese immigranten in Nederland die in ‘2 x 9 Levens’ sober worden beschreven. Chinese immigranten vormen in Nederland sinds de aankomst van de pioniers in 1911 een gesloten gemeenschap. Er is maar heel weinig over hen geschreven. Dit boek licht een tipje van de sluier op en geeft een beeld van de uiteenlopende motieven om in Nederland een bestaan op te bouwen en de ontberingen die daar vooral in aanvang mee gepaard gin-

gen. Maar het was altijd beter dan het meeste wat zij voordien hadden meegeemaakt, al kon dat het verlangen naar het weerzien van de achtergebleven familie en het vaderland nooit uitwissen. Migratendochter Carla Tjon schreef de miniatures, trefzeker, ingetogen en zonder enige opsmuk. Yee Ling Tang fotografeerde de *settlers* zoals ze nu zijn en dat leverde aandoenlijke beelden op. Doorzetters en volhouders die het stuk voor stuk verdiend hebben om eindelijk te worden geportretteerd. Het leverde een kleinnood op van ontroerende schoonheid. (BCh)

Carla Tjon (tekst) en Yee Ling Tang (fotografie), *2 x 9 Levens. Chinese ouderen in Nederland*. Uitgeverij De Verbeelding, Amsterdam. Hardcover, kleurenfoto's, 80 blz. € 17,90.

NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW

Laatste knipoog van een hoogbejaarde

Hein Thijssen

Na drie publicaties, over religie, filosofie en zingeving, nodigt Hein Thijssen (85 jaar) ons voor de laatste maal binnen in zijn denkwereld. Met een knipoog naar Voltaire, die ernst als een ziekte zag, en een knipoog naar de bloedige ernst waarmee leven, gedrag en denken van mensen vaak worden behandeld en benaderd, kijkt hij naar zijn voorbije leven, zijn toekomstige einde en zijn huidige opvattingen over gevoelens voor en ontmoetingen met mensen uit zijn omgeving. Thijssen haalt mensen voor enkele ogenblikken op lichtvoetige wijze weg uit hun serieuze dagelijkse beslommeringen en laat hen ontspannen in een speelse confrontatie met zichzelf.

Laatste knipoog van een hoogbejaarde

Hein Thijssen

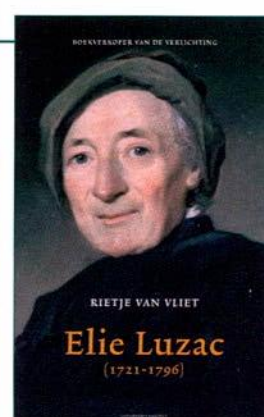
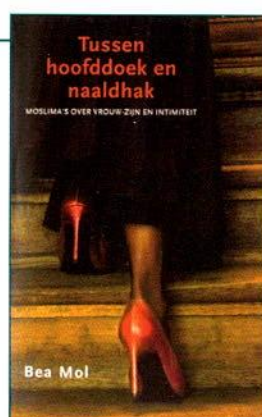
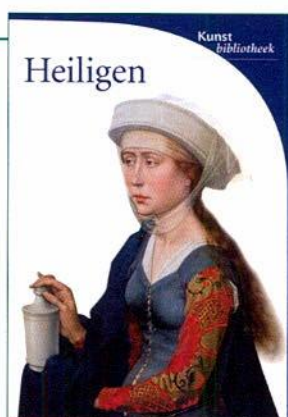
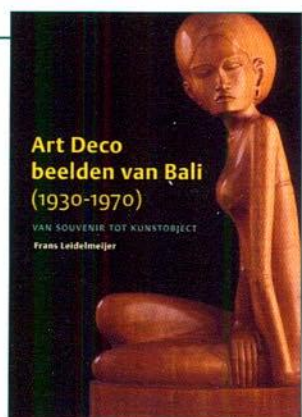
ISBN 978 90 6665 858 5
80 pagina's - € 9,90
www.swpbook.com/974

Uitgaven van Uitgeverij SWP zijn verkrijgbaar in de boekhandel

Voor meer informatie:

Uitgeverij SWP / Postbus 257 / 1000 AG Amsterdam / T 020 330 72 00 / F 020 330 80 40 / www.swpbook.com

ART DECO BALI

Toen een Koninklijk Nederlands-Indische legerafdeling in 1906 en 1908 het verzet van de Balinezen wilde breken, traden de vorstenfamilies van de laatste twee vorstenhuizen hen, feestelijk gekleed, gehuld in witte gewaden, getooid met juwelen en bloemen in het haar tegemoet, slechts met krissen bewapend, om te worden neergemaaid. Volgens Frans Leidelmeijer een keerpunt in het Nederlandse oordeel over Bali. Het maakte allereerst diepe indruk op de Gouverneur Generaal en daarna leerden Nederlandse ambtenaren ook een hoogontwikkelde cultuur kennen. Leidelmeijer heeft deze en de evolutie daarvan als resultante van een wederzijdse beïnvloeding van Nederlandse en Balinese kunstenaars beschreven als een

bijzondere vorm van *art deco* (toegepaste kunst).

De meeste lezers zullen bij *art deco* niet direct aan Bali denken. Zeker niet als zij het *Art Nouveau Art Deco Boek* (een uitgave van Waanders) over Nederlandse kunstnijverheid uit de jaren 1880-1940 kennen.

Frans Leidelmeijer (Bandung, 1942), bij het grote publiek bekend geworden door 'Tussen Kunst en Kitsch', is een kenner van de (toegepaste) kunst uit de twintigste eeuw. Hij is in het bijzonder gefascineerd door de wederzijdse doordringing van kunst uit verschillende culturen.

Dat verklaart zijn belangstelling voor Bali, waarvan hij het politieke, sociale en culturele verleden van voor en na de inlijving bij Nederland beschrijft. Met

bijzondere aandacht voor het kastenstelsel, het hinduïsme, en vooral de contacten tussen Nederlandse en Balinese kunstenaars. Met een kunstzinnige evolutie die, door de komst van zeer vele toeristen, belust op niet te grote souvenirs, werd bevorderd. Dat verklaart ook het ontstaan van grotere artistieke werkplaatsen. Leidelmeijers boek biedt bovendien een keur van afbeeldingen van gestileerde kunstwerken: houtsnij kunst, schilderijen. De omslag geeft daarvan een treffend beeld. (AdB)

Frans Leidelmeijer, *Art Deco beelden van Bali (1930-1970). Van souvenir tot kunstobject*. Waanders, Zwolle. Paperback, 95 blz. Schitterende kleurenfoto's. € 17,95.

HEILIGEN, IN AL HUN GLORIE

Museumbezoekers, niet zo vertrouwd met heiligen op schilderijen, verbazen zich wellicht over vrouwen wier tepels of borsten zijn of worden afgedraaid, dan wel afgesneden. Over onthoofdingen, doorboringen met lansen, pijlen en andere sadistische taferelen. Zij zijn gediend met een boek als *Heiligen*, door Rosa Giorgi alfabetisch gerangschikt en in vele facetten beschreven. Wie geneigd is te zoeken naar overeenkomsten en verschillen tussen al die 'voorbeeldige' vrouwen en mannen bemerkt, dat zij óf van jongs af vroom waren óf dit na veel kommer en kwel alsnog werden. Velen zochten de afzondering, zonder eten of drinken, – woestijnen waren geliefd. Soms voedden ze zich daar met sprinkhanen, honing en kleeadden zich, ondanks koude nachten, met een dunne

mantel. Soms doorstonden ze, zoals Antonius, ook seksuele beproevingen. Maar, eenmaal tot Christus bekeerd, waren ze allen bereid hun leven te riskeren. Met de hemel in het vooruitzicht. In de middeleeuwen waren honderden heiligen bekend, zodat op het Concilie van Trente (ca. 1550) – bijeen om de Reformatie van repiek te dienen – besloten werd tot een grote schoonmaak. Daarmee zouden de Bollandisten, genoemd naar de jezuïet Jean Bolland, een begin maken. De heilige Agnes, in 305 gekeeld, heeft de zuivering wel overleefd. Zij had geweigerd een offer te brengen aan Vesta (Romeinse godin van het 'haardvuur', gediend door vier maagdelijke priesters). Voor straf werd Agnes naar een bordeel gebracht, waar ze naakt werd afgeleverd. God

liet daarop haar haren echter zo snel groeien dat haar lichaam spoedig weer bedekt was, waarop een engel nog een witte mantel aanreikte. Een hoerenloper die zich desalniettemin aan haar probeerde te vergrijpen viel dood neer. Dat vond Agnes toch teveel van het goede, en in al haar barmhartigheid wekte ze de knaap tot leven. Het mocht haar niet baten, ze was een gevaar en een wetdienaar kwam haar de keel doorsnijden. Kom daar nu nog maar eens om. De onlangs heilig verklaarde Limburgse pater Carolus Houben had aan een wonder *na* zijn dood voldoende. (AdB)

Rosa Giorgi *Heiligen* Uitgeverij Ludion, Gent (B). Paperback, 383 blz. inclusief registers € 19,50.

VERS VAN DE PERS

TUSSEN HOOFDDOEK EN NAALDHAK

Twee nieuwe boeken over moslims: *Het Marokkanendrama* van Fleur Jurgens en *Tussen hoofddoek en naaldhak* van Bea Mol. Het boek van Jurgens is kritisch van toon. Zij wijt bijvoorbeeld de ontwikkeling van moslimjongens tot probleemjongeren aan de onderdrukking van Marokkaanse moeders. Hoewel deze problemen zeker niet onder tafel geveegd moeten worden, zijn haar analyses pseudowetenschappelijk, al was het maar omdat zij haar hypothesen niet probeert te weerleggen. Daardoor verworden deze tot ordinaire vooroordelen. Bovendien boogt Jurgens' analyse niet op eigen onderzoek binnen Marokkaanse gezinnen. Zo leidt haar gebrek aan empathie tot gemankeerde inzichten. Dat is anders bij *Tussen hoofddoek en naaldhak*. Bea Mol nam tientallen interviews bij moslima's met verschillende achtergronden af over hun beleving van intimiteit en seksualiteit. Dat heeft een openhartig boek opgeleverd

met verhalen die doordrenkt zijn met 'zinnelijkheid' versus 'achterstelling'. Seksualiteit neemt een belangrijke plaats in bij de islamitische vrouw, maar slechts binnen het huwelijk en met als oogmerk om haar man aan zich te binden. Mijn observatie dat het bedekken van – niet tot de primair erogene zones behorende – lichaamsdelen niet leidt tot beheersing van seksuele impulsen maar juist aanzet tot seksualisering, wordt in de verhalen ruimschoots bevestigd. De westerse vrouw met haar naveltruitjes en lage decolletés mag de laatste tijd een openlijk seksobject zijn geworden, de islamitische vrouw is achter haar sluiers nooit anders geweest. Zij is het geheimzinnige, erotische bezit van die ene man, een man die zelf wel vier vrouwen mag hebben. Dat levert een knellende maagdelijkheidscultus op, maar ook een dagenlang durend huwelijksfeest waarbij de bruid telkens in een andere barokke jurk verschijnt. Om de relatief onbekende bruidegom te

behagen vinden er subtiele voorbereidingen plaats voor de eerste huwelijksnacht, waarbij bevriende vrouwen het ganse lichaam van de bruid ontharen en inwrijven met geurige oliën. Deze tafereelen doen denken aan de sprookjes van 1001 nacht, maar werpen ook de vraag op hoe het staat met de keuzevrijheid van zo'n bruid.

Wat verder opviel in de verhalen van de vrouwen is het gebrek aan mentale intimiteit met hun man. Hun man is bijna nooit hun maatje. Dat lijkt mij armoede. Toch werd ik door dit boek hoopvol gestemd. De vrouwen zijn kritisch over bepaalde tradities en volop in ontwikkeling. Nu de mannen nog... (CR)

Bea Mol, *Tussen hoofddoek en naaldhak*. De Kern, Baarn. Paperback, 190 blz. € 14,95.

Fleur Jurgens, *Het Marokkanendrama*. Meulenhoff, Amsterdam. Paperback, 176 blz. € 15,00.

VERLICHTING VAN VLEES EN BLOED

De dienstmeid zag het 't eerst. De gevel, de ramen, de deur, al het houtwerk van Elie Luzacs woonhuis, Rapenburg 63, Leids boekverkoper sinds 1750, was geheel met pek besmeurd. En er was niemand te vinden om het te reinigen, zodat de meid er maar aan begon. Zeer tot genoegen van de nieuwsgierige voorbijgangers. Toch was er op Luzacs levenswandel niets aan te merken. Dronkenschap, overspel noch homoseksualiteit kon hem worden aangewreven. Wat wel speelde? Elie Luzac was boekverkoper en uitgever van verlichte boeken, schrijver, pamflettist. En.. criticus van de regenten. Optimistisch filosoof, zoals Leibniz en Wolff. Luzac was bepaald niet bang. Kort na verschijning had hij *l'Homme Machine*, van De la Mettrie uitgegeven, waarin de mens gereduceerd werd tot een begrijpelijk kunstwerk, waarvan de materie bepalend was voor de geest en ziel. Godsdienst was een afgeleide. Vandaar dat het direct verboden werd, zelfs publiekelijk verbrand. Postmodernisten die afgeven op het Verlichtingsfundamentalisme, moeten

de biografie van Rietje van Vliet over Elie Luzacs eens lezen. Met Luzac krijgen ze dan verbinding met de wereld van moderne denkers, wetenschappers. Schrijvers over politiek, economie, godsdienst. Mannen die wel in de vooruitgang geloofden, maar die elkaar wel degelijk durfden te relativiseren. Als daar reden voor was. Met netwerken in Nederland 'Duitsland', Frankrijk, Polen, Rusland. Boekhandelaars leverden hun boeken, via commissionairs aan internationale boekenbeurzen. Luzac behoorde tot de belangrijkste. Nederland tolerant? Toen sommige geschriften de gemoederen gingen verhitten, werd er toch gecensureerd. Je kon in Nederland niet alles schrijven. En, toen de economie inzakte, werden er in de tweede helft van de achttiende eeuw steeds minder boeken verkocht, waardoor tal van boekhandelaars failliet gingen. Luzac kon zich net redden. Had hij zich eerst onderscheiden als uitgever van verlichte boeken, in het (Tweede) Stadhoudersloze Tijdperk (1702-1747) keerde hij zich tegen de zichzelf verrijkende regenten. In 1780

toonde hij zich ook tegenstander van de patriotten, die hij eveneens als regenten beschouwde ook al zeiden de democraten onder hen de gehele samenleving te willen moderniseren. Deze 'burgeroorlog' eindigde, een jaar voor Luzacs dood, met de Franse bezetting in 1795. Leiden werd toen direct het toneel van een patriottische democratiseringsbeweging. De 'Bataafse Vrijheid' – gebaseerd op allerlei grondrechten die wij nu als 'normaal' beschouwen – leek een feit. Leek... want nieuwe overheden zouden deze rechten weer inperken. Rietje van Vliet heeft in een boeiende en gedegen biografie niet alleen Luzac gerevitaliseerd, maar met hem de Verlichting gemaakt tot een beweging van mensen van vlees en bloed die niet alleen anderen maar ook elkaar durfden te kritiseren. (AdB)

Rietje van Vliet, Elie Luzac (1721-1796). *Boekverkoper van de verlichting*. Vantilt, Nijmegen. Gebonden, rijk geïllustreerd, 704 blz. € 39,90.

VOLTAIRE EN DE VERGRIJZING

De 18e eeuwse filosoof Voltaire werd na zijn 50e een hartstochtelijk minnaar, werd op zijn 65e wereldberoemd met *Candide of het optimisme* en beleefde zijn productiefste én vrolijkste jaren tussen zijn 60e en 83e. De levenshouding van deze 'supersenior' kan dan ook uitstekend als voorbeeld dienen voor de oudere van vandaag, aldus de auteur van *Voltaire als vrolijk antwoord op de vergrijzing*, de bijna-vijftiger Paul Steenhuis (redacteur NRC-Handelsblad), die zich in zijn werkje exemplarisch genoeg expliciet wenst te af-ficheren als 'een veertiger'. Op luchtige – en helaas nogal eens gewild populaire – toon denkt hij de evenzeer met het verouderen worstelende lezer een hart onder de riem te kunnen steken aan

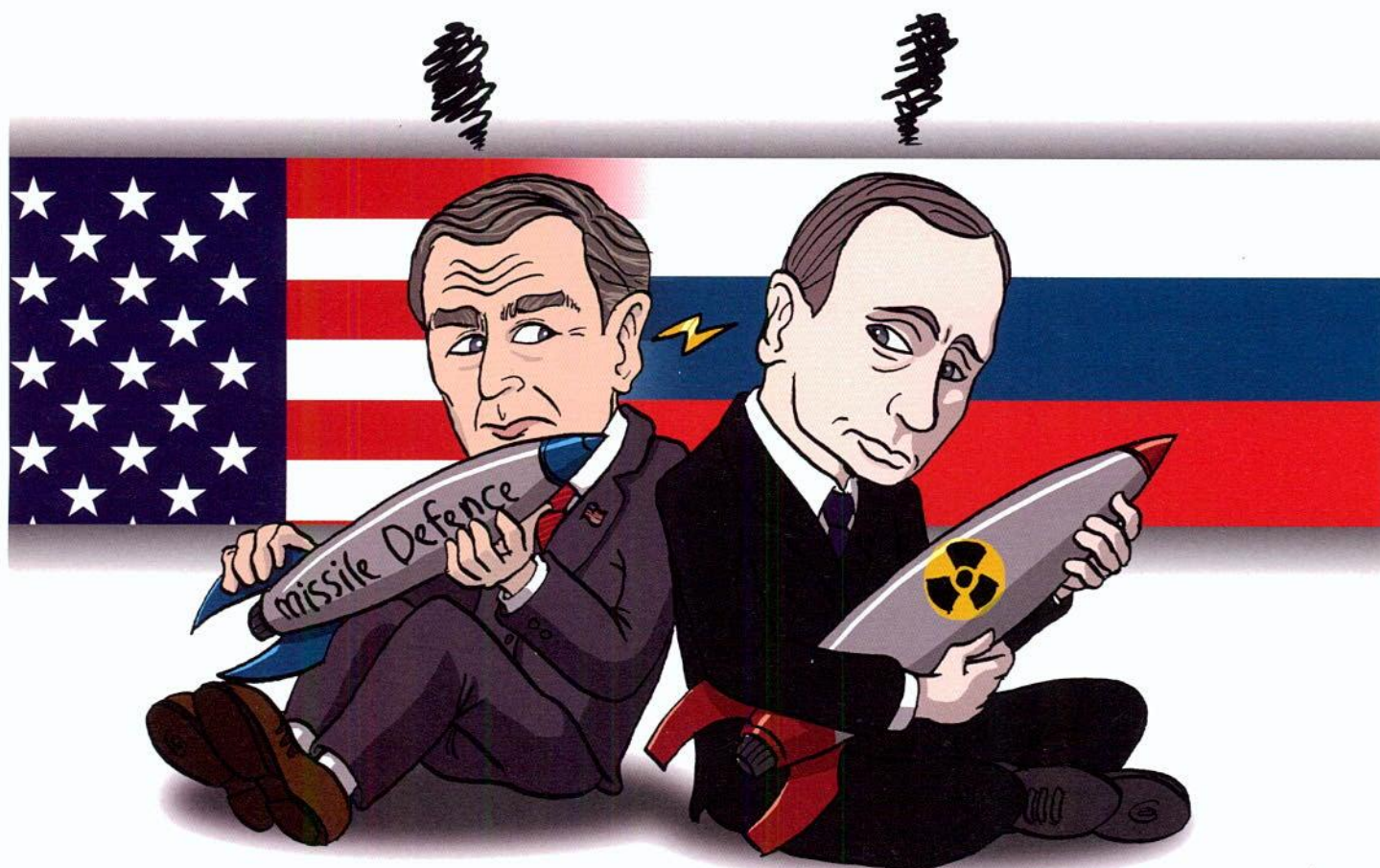
de hand van leven en werken van Voltaire – waarmee hij zelf niet zozeer in geschrifte kennis maakt als wel via de verhalen van zijn 'kettingrokende en sloten wodka consumerende buurman', - die zich erop beroemt een van laatste Vutters te zijn uit de wereld van het onderwijs. Het resultaat is dan ook bepaald geen doorwrocht en al helemaal geen diepzinnig stuk proza, maar veel-er een niemendalletje dat in één treinreis van Amsterdam naar Utrecht kan worden soldaat gemaakt (ook al is er tegenwoordig geen conducteur meer die bereid is het fenomeen van de pretentieuus aangekondigde 'stiltecoupé' 2e klas-se te verdedigen). Het boekje is aardig (en dat is het) maar er zitten hinderlijke oppervlakkigheden en 'modernismen'

in ("fuck the future", "de levenssappen die vrij komen bij het bedrijven van de liefde kunnen veel 'chi' uitwisselen"), en pas op driekwart van de 76 bladzijden komt Voltaire feitelijk aan bod, als de hevig met zichzelf te doen hebbende Steenhuis is uitgetreurd over het verlies van zijn jeugd. Zijn geboortjaar 1958 was misschien een goed wijnjaar, maar zijn generatie heeft alles net gemist – provo, hippies, ban-de-bom, rock & roll, Otis Redding – en dan krijg je van alles een slap aftreksel. Dat is dan ook precies de makke van dit werkje. (BCh)

Paul Steenhuis, *Voltaire als vrolijk antwoord op de vergrijzing*. Cossee, Amsterdam, 76 blz. Prijs € 8,90.

Voltaire als vrolijk antwoord op de vergrijzing

SEB

Seb'07

Altijd duurt alles maar even

Verslag van een reis

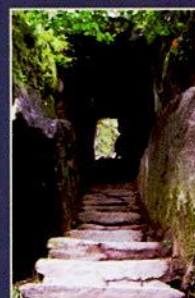
Piet Winkelaar

Een pelgrimage naar Bourgondie, waarbij de tocht zelf belangrijker is dan het eindpunt.

De hoofdpersoon, Guus, vergezelt twee vrienden op reis. Verleden en toekomst spelen hier een centrale rol omdat ze zowel een voorwaarde als een hindernis vormen om toegang te krijgen tot het nu.

Op indringende wijze wordt de kortstondigheid en contingentie geschetst van een reis die tegelijk staat voor een levensweg, waar vergezichten komen en gaan, gebeurtenissen elkaar afwisselen en de schitterende werkelijkheid voortdurend hand in hand gaat met wat haar weer teniet doet. Altijd duurt alles maar even.

Altijd duurt alles maar even

Piet Winkelaar

ISBN 978 90 6665 847 9

224 pagina's - € 15,90

www.swpbook.com/963

Uitgaven van Uitgeverij SWP zijn verkrijgbaar in de boekhandel

Voor meer informatie:

Uitgeverij SWP / Postbus 257 / 1000 AG Amsterdam / T 020 330 72 00 / F 020 330 80 40 / www.swpbook.com

Als nalaten u een zorg is

Na een overlijden moet er in korte tijd veel geregeld worden. Dat gaat gemakkelijker als u zelf al maatregelen heeft genomen. Veel mensen vinden het moeilijk of onaangenaam om daar over na te denken. Toch is het belangrijk dat op tijd te doen, want het geeft veel rust als deze zaken van tevoren goed geregeld zijn.

U kunt de Stichting Steunfonds Humanisme benoemen als executeur-testamentair. Het Steunfonds heeft deskundige mensen in dienst die uw laatste wens kunnen uitvoeren. Een jarenlange ervaring met deze vorm van dienstverlening staat borg voor zorgvuldigheid en integriteit.

Het Steunfonds Humanisme is opgericht door het Humanistisch Verbond. Het Humanistisch Verbond zet zich in voor een humane, tolerante samenleving. Vraag gerust meer informatie, telefonisch via nummer **020 521 90 36** of met behulp van de bon. U kunt ook kijken op: www.humanistischverbond.nl/steunfonds.

Stuur de bon in een envelop zonder postzegel naar:
**Steunfonds Humanisme,
Antwoordnummer 10938,
1000 RA Amsterdam**

JA ik wil meer informatie over een executeur-testamentair van het Steunfonds Humanisme

naam m/v

adres

pc/woonplaats

telefoon H

Verkering na je zestigste

Een gebruiksaanwijzing

Sophie de Wijn

Nog nooit was het voor zestigplussers zo eenvoudig om zich een nieuwe levenspartner te wensen, er een te gaan zoeken én te vinden – met als doel een serieuze én duurzame verbintenis – als nu. Een nieuw verschijnsel dat steeds vaker zal optreden, omdat het aantal mensen in deze leeftijdscategorie de komende decennia flink toeneemt en we steeds langer gezond blijven.

Verkering na je zestigste is een 'gebruiksaanwijzing' voor zestigplussers die actief op zoek willen naar een nieuwe levenspartner. Voor mensen die op dit gebied geïnformeerd en geïnspireerd willen worden en baat hebben bij praktische handvatten om de kans van slagen zo groot mogelijk te maken.

ISBN 978 90 6665 863 9

160 pagina's - € 14,90

www.swpbook.com/983

Uitgaven van Uitgeverij SWP zijn verkrijgbaar in de boekhandel

Voor meer informatie:

Uitgeverij SWP / Postbus 257 / 1000 AG Amsterdam / T 020 330 72 00 / F 020 330 80 40 / www.swpbook.com

NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW

Zwerftochten

Emiel Stöpler

Wat doe je als je onverklaarbaar angstig bent? Vreemde belevingen hebt en paranoïde wordt? Tot niets meer komt en een huurachterstand van vele maanden hebt?

Na een lange depressie was dat de vraag waar Emiel Stöpler zich mee geconfronteerd zag. Vanuit die gespannen situatie onttaarde wat een simpel familiebezoek had moeten worden in een maandenlang zwerven langs familieleden, vrienden en talloze instanties. Het voert langs maatschappelijk werkers, politiebureaus, psychiaters, langs uitgestrekte velden, straten en weilanden. Het is een zoektocht naar een veilig heenkomen en een vast inkomen. Bizar en soms spannend door de psychotische belevingen van de verteller.

ISBN 978 90 6665 838 7

196 pagina's - € 16,90

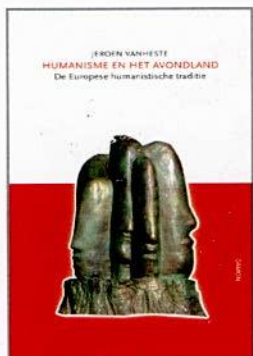
www.swpbook.com/954

Uitgaven van Uitgeverij SWP zijn verkrijgbaar in de boekhandel

Voor meer informatie:

Uitgeverij SWP / Postbus 257 / 1000 AG Amsterdam / T 020 330 72 00 / F 020 330 80 40 / www.swpbook.com

JEROEN VANHESTE

HUMANISME EN HET AVONDLAND

De Europese
humanistische traditie

Wat is Europa? Heeft het een eigen verhaal, specifieke kernwaarden, een voor Europeanen verbindende traditie? Deze vragen zijn actueler dan ooit. Vanheste zoekt Europa's ziel in zijn humanistische traditie: een heroriëntatie hierop kan Europa en Europeanen op vele manieren behulpzaam zijn.

De auteur gaat in op het humanisme in de Europese cultuurgeschiedenis, op de 20ste-eeuwse crisis en 'deconstructie' van het humanisme en op filosofen en auteurs die nog altijd vasthouden aan de humanistische uitgangspunten.

Isbn 978 90 5573 812 0, 96 pp., € 9,90

AD DE VISSER

DE RENAISSANCE

'Uit de eerst hand'
deel 5

'Zelden is geschiedenis zo levend als wanneer de bronnen zelf aan het woord komen. Dat is hier het geval voor het onderwerp Renaissance. (...) Een must, uiteraard voor geïnteresseerden, maar ook voor politici, journalisten, docenten en studenten.' *NBD | Biblion*

'Het is een fantastisch boek, prachtig gebonden uitgegeven (...), de moeite waard voor ieder die zich voor het eerst of opnieuw wil verdiepen in de wereld van de Renaissance.'

www.boekhandelwesterhof.nl

Isbn 978 90 5573 735 2, 256 pp., € 19,90

DICK KLEINLUGTENBELT

MENSBEELDEN ALS LEVENSKUNST

De mens en de kunst het
eigen leven vorm te geven

'Beslist verfrissend zijn de gedichten en vragen voor oefening. Een hoogtepunt is de bespreking van de emotietheorie van Martha Nussbaum. Het boek is opgezet als een lees- en leerboek (...) en is toegankelijk voor mensen zonder een opleiding in de filosofie, geschreven op een enthousiaste manier.' *NBD | Biblion*

'Dit boek is zeer geschikt voor groepswork en klassengesprek, terwijl o.a. studenten van het HBO er ook baat bij hebben voor een snelle (eerste) oriëntatie.' *De stem van het boek*

Isbn 978 90 5573 506 8, 224 pp., € 16,90, 3e druk!

AD BOESTEN

GOED LEVEN: MEER GELUK DAN WIJSHEID?

Lessen van een
nieuwe wetenschap

'Ofschoon geluk en goed leven niet 'maakbaar' zijn, zijn er toch waardevolle aanwijzingen te geven, hoe men 'wijs' kan omgaan met wat het leven biedt aan kansen en zo de weg naar een goed leven te ontdekken, gesneden op eigen maat. Aan de hand van theoretische beschouwingen, trainingsschema's en oefeningen wordt een handleiding geboden om zelf die weg te vinden. (...) Geen vrijblijvende stichtelijke lectuur, maar een verrassend concreet soort cursusboek voor levenswijsheid.' *NBD | Biblion*

Isbn 978 90 5573 681 2, 218 pp., € 17,90